

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАҶУҶИШГОҶИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ И
ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наширияи илмию таҳлилӣ
2017, № 1 (37)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно-аналитическое издание
2017, № 1 (37)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2017, № 1 (37)

Паёмномаи фарҳанг: нашрияти илмию таҳлилии Пажӯҳишгоҳи илмӣ – тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот / Сармуҳаррир Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2017. – № 1 (37). – 128 с.

Муассис

Пажӯҳишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шариф Комилзода – сармуҳаррир

Ҳайати таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода – академики
АИ ҚТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор;

Мирзо Муллоаҳмадов – узви вобастаи
АИ ҚТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор;

Бозор Сафаралиев – доктори илмҳои педагогӣ, профессори АДФСЧ ш. Челябинск;

Николай Серёгин – доктори илмҳои педагогӣ, профессори АДФСА ш. Барнаул;

Ботур Каримов – номзоди илмҳои педагогӣ, профессори ДДФСЧ;

Қурбоналӣ Бӯриев – номзоди илмҳои таърих;

Абӯбакр Зубайдов – номзоди илмҳои таърих;

Дилшод Раҳимов – номзоди илмҳои филологӣ, дотсент;

Шухрат Саъдиев – номзоди илмҳои таърих, дотсент.

Мурод Муродов – муҳаррири масъул

Редакционная коллегия:

Абдуджаббор Раҳмонзода – академик
АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Мирзо Муллоаҳмедов – член корр. АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Бозор Сафаралиев – доктор педагогических наук, профессор ЧГАКИ г. Челябинск;

Николай Серёгин – доктор педагогических наук, профессор АГАКИ г. Барнаул;

Ботур Каримов – кандидат педагогических наук, профессор ЧГИКИ;

Қурбонали Буриев – кандидат исторических наук;

Абубакр Зубайдов – кандидат исторических наук;

Дилшод Раҳимов – кандидат филологических наук, доцент;

Шухрат Саъдиев – кандидат исторических наук, доцент.

Маҷалла аз соли 2000 интишор мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шуда, дорони «Шаҳодатнома»-и №0167/мч, аз 04 августи соли 2015 мебошад.

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии захираи иттилоотӣ №1131300269 аз 17 сентябри соли 2013.

Шартномаи литсензиони №532–09/2013 аз 12 сентябри соли 2013 ҚММ Китобхонаи илмии электронии номгӯи иқтибосгирии илмии Россия.

КФНТМ КВД «Почтаи тоҷик», рақами индекс 77728.

Дараҷаи илмии мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Нашри мавод танҳо бо ризоияти нашрияи сурат мегирад.

ISSN 2306–6423

Нишонӣ: Душанбе, хиёбони Н. Қаробоев, 17 (ошёнаи 2).
Тел.: (+992 37) 233–84–58; сомона: www.pitfi.tj
© Пажӯҳишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот, 2017

ТДУ 37 тоҷик+008+327+29+371.13
Пиров С.

ВУСЪАТИ МАЪРИФАТИ ФАРҲАНГИИ ЧАВОНОН ҲАМЧУН ОМИЛИ ПЕШГИРӢ АЗ ИФРОТГАРОӢ

Асри ҳозир бо вуҷуди нешравиҳои илмию дастовардҳои техникаи аз баъзе падидаҳои хатарнок ҳолӣ нест. Зухуроти гурӯҳҳои ифротию тундгаро ва шомилшавии чавонон ба ин гурӯҳҳо аз қабилӣ мушкилотест, ки ҷомеаи ҷаҳониро ба таъсири андохтааст. Дар мақола аз ин мавзӯ сӯхан рафта, нақши фарҳанг ва аҳли он доир ба пешгирӣ аз шомилшавии чавонони ноогоҳ ба равияҳои мазкур инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: чавонон, фарҳанг, шомилшавӣ, тундгаро, ифротӣ, гурӯҳ, таъсиқ.

Замоне, ки дар баъзе аз кишварҳо задухӯрдҳо миёни равияҳои чангҷӯю ифротӣ чараён дорад ва аксари ин гурӯҳҳо чавонон ташкил медиҳанд, коршиносон ва таҳлилгарони умури сиёсӣ яке аз омилҳои пешгирии шомилшавии чавонон ба гурӯҳҳои ифротиро дар табиғи тарғиб ва омӯзиши фарҳанги миллию мазҳабӣ арзёбӣ менамоянд. Дар воқеъ камоғӣ аз маълумоти фарҳангӣ динӣ ба ин амр сабаб шуда метавонад, зеро зеҳни ҳоливу покизари ба зудиву осонӣ метавон бо ҳар гуна мафкураву андешаҳои дилхоҳу носолим пур кард. Гурӯҳҳои ифротию тундгаро дар пайи расидан ба ҳадафҳои гаразноки худ ҳозиранд ба ҳама гуна ташвиқоту табиғот даст бизананд. Онҳо табиғоти худро бо шеваҳои гуногун ба роҳ менамоянд. Аз ҷумла, аз номи дини мубини ислом ҳар гуна далел оварда, онҳоро бе шарҳу тафсил ба нафъи ҳадашон баён месозанд, дар ҳоле ки агар ҳамагон далел шарҳу тавзеҳ ёбад ё мавриди баррасии олимону мутахассисон қарор гирад, ҳукми он ба нафъи мардум анҷом меёбад. Дини муқаддаси ислом ҳамчун дини насиҳат ҳамеша тарғибгари некию накукорӣ, амну оромӣ, кумаку ёрӣ, покию покизагӣ ва ҳар гуна гуфтору кирдори писандида буда, аз ҳамаи аъмоли зишту нописанд, баҳусус қатлу куштор, дуздӣю ғоратгарӣ, фисқу фасод ва озору зиён одамро барҳазар медорад. Аз ҷумла, дар мавриди миёни худ низову харобкорӣ, қатлу куштор қардан ва оқибатҳои нохуши он Худованд дар сураи Анфол ояти 46 фармудааст: «Ва ба Худову Расули ӯ фармонбардорӣ кунед ва бо якдигар низоъ макунед, ки (дар он сурат) сусту нотавон шавед; ва давлату қуввати шумо биравад; ва шикебӯӣ варзед. Ба дурустӣ ки Худо бо шикебӯён аст». Дар ҷойи дигар чунин фармудааст: «Ва шумо ҳама ба ресмони (дини) Худо чанг занед ва пароканда машавед ва неъматҳои Худоро, ки бар шумост ёд кунед» (Оли Имрон, 103). Дини мубини ислом мусулмононро аз ихтилофу парокандагӣ манъ намуда ба ваҳдату якдигарфаҳмӣ фаро мебаронад ва ҳамдигарфаҳмию ба ҳам омадан ва сулҳу суботро аз неъматҳои пураарзиш меҳисобад. Далолати ин гуфтаҳо ба ҳам омадану оштии шудани ду қабиле бо номҳои Авсу Ҳазраҷ мебошад, ки то

омадани ҳазрати Муҳаммад (с) ба Мадина миёнашон ихтилофоту нофаҳмиҳои зиёде вучуд дошт, бо баракату дастуроти дини мубини ислом ҳамаи он адовату зиддиятҳо ва нофаҳмиҳои баргараф гардид. Ин мавзӯ дар сураи Оли Имрон ояти 103 чунин зикр гардидааст: «...чун душмани якдигар будед, (яъне: Авсу Ҳазраҷ; ва араби маъдияву ямания; ва арабу аҷам бо якдигар душманӣ доштанд) пас миёни дилҳоягон улфат дод ва ба неъматӣ Худо бо якдигар баробар шудед; ва бар канораи мағоке (чоҳе) аз оташ будед, пас шуморо аз он раҳонид. Худо ҳамчунин нишонаҳои худро бароягон баён мекунад, то бошад, ки роҳ ёбед». Дини муқаддаси ислом ҳамеша сулҳу субот ва оромиро дар миёни одамон ташвиқ намуда, дар ҳолатҳои руҳ додани ҷангу ҷидолҳо одамонро ба сулҳ ва баргараф сохтани низоҳҳои пайдошуда амр менамояд: «Ва агар ду гурӯҳ аз муъминон бо якдигар ҷанг кунанд, пас миёни онҳо сулҳ кунед... Ҷуз ин нест, ки муъминон бародари якдигаранд, пас миёни ду бародари хеш сулҳ кунед ва аз Худо битарсед, то бар шумо раҳм карда шавад» (Ҷучурот, 9,10). Чуноне ки аз ин фармудаҳо маълум мегардад дар ҳолатҳои нофаҳмию ҷангу низоҳҳо миёни одамон, атрофиёно нашоёд, ки бетафовуту бепарвонд, балки дар пайи рафъи мушкilot ва нофаҳмию нооромии бошанд. Пайғамбари Худо Муҳаммад (с) дар ҳадисе фармудаанд: «Муъминон ба мисли як ҷасаданд чун баъзе аз он ранҷур шавад ва бадард ояд аъзои дигарро қарор ва ором нахоҳад гузошт» [1, 41].

Мардуми куҳанфарҳанги тоҷик, баҳусус, олимону шоирони дар замони ислом рушдёфта, маънавиёти мардуми моро дар асоси таълимоти ҳамин дин дар олам чунон боло бурдаанд, ки эҷодиёти пураризиши онҳо ҳамчун мероси фарҳангӣ то ба ҳол мавриди истифодаи ҳамагон ва ҳифзи обрӯю эътибори мо гаштаанд. Агар ба эҷодиёти онҳо назар андозем, дар ағлаб ғояҳои башардӯстӣ, ватандорӣ, накукорӣю накухоҳӣ ва гуфтору кирдорҳои хубро дармеёбему бадӣ накардан ба дигаронро, ҳатто ба касоне, ки бадхоҳиро пешаи худ кардаанд, эҳсос менамоем. Аксари ин фармудаҳо дар така бар аҳкоми дини мубини ислом буда, дар онҳо тарс аз Худо, бозпурсии рӯзи қиёмат, ба ҳар амали карда ҷавоб гуфтани мувофиқи он ҷазо гирифтани дида мешавад. Ниёғони мо одобу ахлоқро дар ҷойи авал гузошта эҳтиромӣ инсонро ҳатмию зарурӣ донистаанд. Бузургон илми беманфиатро ба дараҳти бесамар, олими беамалро ба занбӯри беасал, одами беадабро ба парандаи беболу пар ва тоҷири бе симу зар ташбеҳ кардаанд. Мутаассифона, солҳои охир бархе аз ҷавонон аз истифода ва манфиати маҳзани мероси илмию фарҳангӣ дур монда бештар ба моддиёт ва зоҳирбиниву зоҳирпарастӣ тамоюл пайдо кардаанд. Ба қавле, ба сирату ботин кам эътибор дода, ба сурату зоҳир бештар эътибор медиҳанд. Хуб мебуд онҳо дар баробари орогани зоҳир ба орогани ботин ва ахлоқи хубу ниҳтиҳои нек эътибор медоданд, зеро ин амр низ метавонад боис гардад, ки ҷавонони зоҳирбину бепарво даъвати нодурусти ҳар гуна ашхос аз мазоҳибу равияҳои ба мо бегонаро қабул намуда, бар зарари худ ва миллату ватан рафтор намоянд ва дар натиҷа ба андуҳу пушаймонӣ гирифта шаванд. Ҷавононро лозим меояд, ки пеш аз тасмим гирифтани коре бо падару модар ё бо ягон шахси кордону муътабар ва ё мутахассиси соҳа маслиҳату машварат намоянд ва аз донишу

таҷрибаи онҳо баҳра бардошта, баъдан ба он қор иқдом намоянд. Маҳсусан дар ҳолатҳое, ки даъват аз ақидаву боварии динию мазҳабӣ меравад ё пешниҳод ба амале мегардад, ки дар он шубҳаву дудилагӣ мавҷуд аст ва ё қаблан он амал дар миёни мардум роиҷ набудаву дида нашудааст. Масалан, хангоми ворид шудани як шахси қалонсол ба хона нафаре мегуяд, ки аз ҷой бархостан ҷоиз нест, ширк аст, дар ин ҳолат набояд, ки мо зуд ба гуфтаи ӯ дода шавем, зеро эҳтироми инсон, баҳусус қалонсолон аз ҷумлаи ахлоқи ҳамида ва аз таълимоти дини мубини ислом буда, илова бар ин амали мақбулу писандида аст. Ё шахсе дар муҳорибаву ҷангҳо амалҳои интиҳориро (худкуширо) раво доништа ба он ташвиқ менамояд. Дар ин мавридҳо зарур аст, ки ба усулу қавоиди динию мазҳабӣ рӯҷӯ намоем ва бубинем, ки оё ҷунин амалҳоро иҷозат медиҳад ё гузаштагони мо ҷунин рафтор қардаанд ва ё худ ақли солим ҷунин қирдорҳоро меписандаду раво медорад? Албатта не, ҷунки Худованд амали худкуширо дар Қуръон қатъиян манъ намудааст: «Ва худро макушед. Ба дурустӣ ки Худо ба Шумо меҳрубон аст» (Нисо, 29). Дар шарҳу тафсири ин оят муфассирон суҳанҳои бисёр гуфтаанд. Аз ҷумла, Насафӣ фармудааст: «Эй мусулмонон худ ва якдигарро накушед, дар молҳои якдигар ноҳақиву ситам макунед, ҷунки қасе бар дигаре ноҳақиву ситам кунад, ҷунон аст, ки худро нобуду ҳалок сохтаст, пайравии ҳовою ҳаваси нафсҳоятнро макунед, зеро дар он сурат худро ба ҳалокат меафканед ва ниҳоят қирифтори амале нашавед, ки сабабгори қатли шумо қардад» [2, 221]. Ин амали қабеху ноҳуш яъне худкуширо Пайғамбари Худо Муҳаммад (с) низ қотеона маҳкум ва манъ қарда фармудааст: «Қар қас худашро бо қорде ё оҳане бикушад қардои қиёмат дар дӯзах доимо бо ҳамон олат шикамашро мебурад, қар қасе бо воситаи захр худкушӣ кунад, дар дӯзах доимо аз он ҷуръа–ҷуръа менӯшад, қар қасе худро аз қӯҳ ё баландие ба поён афқанад дар дӯзах доимо қурӯ афқанда мешавад... қар қасе ба қар воситае худро бикушад дар қиёмат ба воситаи ҳамон қиз азоб қарда мешавад» [4, 246, ҳадиси 1050]. Вақте ки дар дини мубини ислом худкушӣ бо ҳама гуна воситаву роҳҳо манъ бошад, пас ин амалҳои интиҳорӣ (худкушӣ) қи тавр ҷоиз шудаанд ва қи маъно доранд? Хуб мебуд, ки маърифати фарҳангую мазҳабии худро вусъат диҳем ва аз асолати он боҳабар бошем, то тавонем дар ҳолатҳои таҳдиду ҳатрҳои маънавӣ муқовимату истодагӣ қарда аз фарҳанги миллию мазҳабӣ пуштибонӣ намоем. Дар воқеъ огоҳӣ аз фарҳангу тамаддуни милли ва ҳисси баланди ватандорию ватандӯстӣ метавонад қавононро аз қиребу найранги қар гуна ашҳосу қурӯҳҳои қудратҳоҳу мансабдӯст ва ифротию тундқаро нигоҳ дорад.

Соҳаи фарҳанг, ки яке аз воситаи ташаккули афқори милли, баёнқари таърихи гузаштаву навин, муаррифқари симои маънавии халқ ва нишондиҳандаи муқаддасоти милли дар қомеа мебошад, дар ин самт нақши муҳимме дорад. Рушди соҳаи фарҳанг дар қамони истиқлолияти кишвар хеле боризу назаррас аст. Аз ҷумла, қабули як қатор қонуну барномаҳо монанди қонунҳои Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ва «Дар бораи фаъолияти қитобдорӣ», ки ба хотири боло бурдани фарҳангу маънавиёти мардум ниқаронида шудаанд, барои шинохт ва пешрафти фарҳанги милли

мусоидат менамоянд. Дар замони истиқлолӣ маҳз бо дастури Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон китоби муқаддаси Қуръони карим бо теъдоди 50 000 нусха чоп шуда ба аҳолии мамлакат тақсим гардид. Якчанд асарҳои арзишманди ниёгон ба монанди «Шоҳнома», «Маснавии маънавӣ», «Ҳидояи шариф», «Ахлоқи мӯҳсинӣ», «Гулистон», «Бӯстон», «Қобуснома» чоп ва дастраси мухлисон гардиданд. Асарҳои мазкур дорои матолиби ахлоқиву тарбиявӣ буда, дар онҳо бештар масоили инсондӯстӣ, накукорӣ, некхоӣю нафърасонӣ, сабру таҳаммулпазирӣ ва канораҷӯӣ аз бадию бадхоҳӣ, қатлу ғорат ва ғасодкорию бадахлоқӣ матраҳ шудаанд, ки дар тарбияи ҷавонон ба вежа пешгирии онҳо аз пазириши ҳар гуна ғояҳои таҳрибкор таъсир мерасонад. Инчунин бо ташаббуси Сарвари давлат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон силсилаи чорабиниҳои фарҳангӣ бахшида ба фарзандони фарзонаи миллати тоҷик амсоли таҷлили Соли бузургдошти Имоми Аъзам, 100–солагии Бобоҷон Ғафуров, 110–солагии шоир ва ҳофиз Сайдалӣ Вализода, 113–солагии Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, 1150–солагии Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, 100–солагии Қаҳрамони халқи тоҷик Мирзо Турсунзода, 600–солагии Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, 700–солагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва дигарон баргузор шуданд, ки дар худшиносӣ ва поси фарҳанги ниёгону эҳёи фарҳанги миллӣ басо аҳамиятнок аст. Қайд кардан ба маврид аст, ки таҷлили «Соли бузургдошти Имоми Аъзам» аз тарафи Сарвари давлат ва Ҳукумати кишвар иқдоми оқилонаву созандае буд, ки боиси таъсири ҳамагончи мардуми кишвар ва чи берун аз он, пайравону дӯстдорони Имоми Аъзам Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит гашт. Дар ин замина конференсияву семинарҳо, суҳбату вохӯриҳо чиҳати шинохти шахсият, афкори оро ва таълимоти мазҳаби муътадилу таҳаммулпазири Имоми Аъзам (ҳанафия) баргузор шуданд, ки моҳияти аслии дини мубини ислом ҳамчун дини поку созанда ва фарҳанги неку хайрхоҳи исломиро равшантар сохтанд. Бо боварии тоҷикон метавон гуфт, ки ин иқдом беҳтарин ва шоистатарин амале буд дар пешгирии воридшавии бархе афрод ба баъзе мазоҳибу равияҳои ба мо бегонаву навтаъсис ва саҳтгиру тундгаро, ки боиси фитнаву ихтилоф ва низову кашмакашиҳои бемаъно дар миёни мусулмонон мегарданд. Хуб мебуд дар оянда мардуми шарафманди кишварамон ба хотири оромиву осудагӣ сулҳу ваҳдат ва пешравии ободӣ фарҳанги динии худро дар доираи таълимоти ҳамин мазҳаби муътадилу таҳаммулгаро ва хайрхоҳу созанда ба роҳ монданд...

Намояндагони соҳаҳои мухталифи фарҳанги кишвар то ба имрӯз чиҳати рушди маънавияти фарҳангии мардум баҳусус ҷавонон кӯшишҳои зиёде кардаанд. Дар пешгирии гароиши ҷавонон ба гурӯҳҳои тундраву ифротӣ чорабиниҳои илмӣ, аз ҷумла конференсияҳо, семинарҳо, мизҳои мудаварр, суҳбатҳо барпо намудаанд. Инчунин мақолаҳои зиёде илмию оммавию ба воситаи ахбори умум интишор додаанд. Натиҷаи ҳамин талошхост, ки тибқи омӯзишҳои коршиносон соли 2016 шомилшавии ҷавонони тоҷик ба гурӯҳҳои мазкур 5 маротиба кам шудааст. Боварии комил аст, ки дар оянда ин нишондод ба пуррагӣ аз байн хоҳад рафт ва бархе ҷавононе, ки бо роҳҳои фиреб ба доми ҷунин гурӯҳҳо афтадаанд, раҳой ёфта барои дигарон дарси ибрат ме-

гарданд. Чун айни ҳол ҷаҳон дар гирдоби сиёсатбозиҳои абарқудратон ва ташвиқи бархе идеологияҳои носолиму ғаразнок қарор дорад, мардуми мо, хусусан ҷавононро мебоҷад, ки арзишҳои миллиро қадридонӣ карда, аз фарҳангу маънавияти гузаштагон фаровон истифода намојанд, то тавонанд барои ободию пешравии худ ва наслҳои оянда шароити хубе муҳайё созанд.

Адабиёт

1. Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Алӣ Ҳаким Тирмизӣ. Ал–Амсол мина–л–китоби ва–с–суннати. – Қоҳира, 1975. – 387 с.
2. Абдуллоҳ ибни Аҳмад ибни Маҳмуди Насафӣ. Мадорику–т–танзил ва ҳақоику–т–таъвил. – Тошканд, 1988. – Ҷ. 1–2.
3. Қуръони карим (Асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
4. Муҳаммад ибни Исмоили Бухорӣ. Ал–ҷомеу–с–саҳеҳ. – Бейрут, 2001.

Пиров С.

УСИЛЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ МОЛОДЁЖИ КАК ФАКТОР ЛОКАЛИЗАЦИИ ЭКСТРЕМИЗМА

Современный век вне зависимости от развития науки и достижений техники не гарантирован от некоторых опасных явлений. Появление экстремистских групп и вовлечение в них молодёжи является одной из проблем, которая беспокоит мировое сообщество.

В статье автор рассматривает роль культуры и её авангарда в пресечении вовлечения неосведомлённой молодёжи в экстремистские группы.

Ключевые слова: молодежь, культура, вовлечённость, опасность, экстремизм, группа, агитация.

Pirov S.

STRENGTHENING THE CULTURAL EDUCATION OF YOUTH AS A FACTOR OF LOCALIZATION OF EXTREMISM

Current century regardless of the development of science and technology is not free from certain threats. The emergence of extremist groups and the involvement of youth is one of the problems that disturb the international community. In the article the author considers the culture and its active role as a barrier for involvement of young people in extremist groups.

Keywords: youth, culture, involvement, threat, extremism, group, agitation.

ТДУ 37 тоҷик+78тоҷик+781.1+681.817.1/4

Обидпур Ҷ.,

Обидова Н.

НАВЪҲОИ ОРКЕСТР

Дар мақола гуногуннавиҳои оркестрҳо (симфонӣ, созӣ, нафасӣ, эстрадӣ, асбобҳои халқӣ), таърихи онҳо, ҳайати иҷрогарон ва истифодаи асбобҳои мусиқӣ барои ҳар як оркестр баррасӣ шудааст. Муаллифон адабиёти соҳаро ёдрас шуда, асарҳои мусиқии аз ҷониби ин оркестрҳо иҷрошударо таҳлил намудаанд.

Калидвожаҳо: оркестр, созҳои нафасӣ, созҳои халқӣ, эстрадӣ, гурӯҳ, зарбӣ, дирижёр, концерт, рапсодия, фантазия, созҳои торӣ, скрипка, флейта, гижак, рубоб, чанг, най.

Оркестр (аз юнонӣ orchestra—майдончаи назди сахнаи театр). Мафҳуми «оркестр», даста (коллектив)—и сершумори мусиқачӣ—сознавозонест, ки асари махсус барои онҳо эҷодшударо иҷро мекунад. Баъзан оркестрҳо аз созҳои якхела иборат мебошанд, ба мисли оркестри баянистон. Бо вучуди ин, оркестр бештар бо ҳайати гурӯҳҳои созҳои ҳархела ташкил карда мешавад. Мувофиқ ба ҳайати гурӯҳҳои созӣ, ки дорои таъсирбахшии ҳархела, тембрлаҳнаҳои нафиси созҳои мусиқӣ ва рӯҳафзоиву амали серҳаракатӣ мебошанд, оркестр ба навъҳои гуногун ҷудо мешавад. Масалан, Оркестри созҳои халқии тоҷикӣ, Оркестри симфонӣ, Оркестри камеравӣ, Оркестри созҳои нафасӣ ва ғ.. Мо дар ин мақола оид ба навъҳои оркестр маълумоти муфассал пешкаш менамоем.

Оркестри камеравӣ, оркестрест бо ҳайати начандон калон, ки мусиқии созии асрҳои XVII–XVIII, ҳамчунин композиторони ҳозиразамонро, ки махсус барои ҷунин ансамбл эҷод шудаанд, иҷро мекунад. Оркестрҳои камеравӣ ҳозиразамон бо намунаи оркестрҳои асри XVIII ташкил карда мешаванд ва ҳайати онҳо аз созҳои тории камончадор аз қабилҳои скрипкаҳо, алтҳо, виолончелҳо, контрабас, созҳои нафасии ҷӯбин ва мисин аз қабилҳои флейтаҳо, гобойҳо, валторнаҳо, ҳамчунин клавесин таркиб меёбад. Дар оркестрҳои камеравӣ баръакси оркестрҳои симфонӣ навозандагон нисбатан кам буда, иҷроӣ ҳар як навозиш (партия) ба як навозанда супорида мешавад, яъне партиаи ҳар як иштирокчи мустақил аст.

Барои оркестри камеравӣ композиторони классик аз қабилҳои А. Корелли, А. Вивалди, И. С. Бах, Г. Ф. Гендел, В. А. Мотсарт асарҳо эҷод кардаанд. Ҳамчунин композиторони аввали асри XX Р. Штраус, Г. Малер, И. Ф. Стравинский, асри XX П. Хиндемит, Д. Д. Шостакович, А. Г. Шпитке ва дигарон бо асарҳои худ машҳуранд.

Композиторони тоҷик чун Ф. Баҳор, А. Одинаев, Т. Сатторов, Ю. Мамедов, А. Латифзода, А. Мусоев, Л. Толис, Р. Баротов низ барои оркестри камеравӣ асарҳои баландмазмун офаридаанд.

Оркестри симфонӣ дар таҷрибаи мусиқии ҳозиразамон аз оркестрҳоест, ки мукамалтар буда, имкониятҳои зиёди таъсирбахшӣ ва доманаи паҳн дорад. Оркестрҳои симфонии бузург зиёда аз 100 навозанда доранд. Имкониятҳои тембрӣ (лаҳнҳои нафиси соҳҳои мусиқӣ) ва динамикӣ (серҳаракатӣ)–и оркестри симфонӣ ниҳоят зиёду хушобуранганд. Аз ин рӯ, он ҳақиқатан ифодагари қуллаи баландтарини санъати мусиқии иҷрокунандагӣ ба ҳисоб меравад.

Оркестри симфонӣ тӯли садсолаҳо дар заминаи рушди ансамблҳои операвӣ ва калисой шакл гирифтааст. Чунин коллективҳо дар асрҳои XV–XVII наҷандон калон ва рангоранг буданд. Дар ҳайати онҳо лютния, виола, флейтаву гобой, трамбону арфа ва барабанҳо дохил мешуданд. Тадричан соҳҳои тории камончадор мавқеи асосӣ пайдо карданд. Ҷои виоларо скрипкаҳо бо садои ширадори хушашон иваз намуданд. Онҳо ханӯз дар аввали асри XVIII дар оркестр бартарӣ пайдо карданд. Соҳҳои нафасӣ–флейтаҳо, гобойҳо ва фаготҳо ба гурӯҳи алоҳида ҷудо гардиданд. Чунин ҳайати оркестр барои И. С. Бах, Г. Гендел, А. Вивалди талаботи замон буд.

Аз нимаи асри XVIII сар карда, жанри симфонӣ ва контсертҳои соҳӣ (инструменталӣ) рушд ёфтанд ва вазифаи бисёр соҳҳо иваз шуд. Дар охири асри XVIII ҳайати оркестри классикӣ ба вуҷуд омад, ки наздик ба 30 соҳи торӣ, 2 флейта, 2 гобой, 2 фагот, 2 труба, 2–3 валторна ва литавраро дар бар мегирифт. Баъдтар ба соҳҳои нафасӣ кларнет ҳамроҳ карда шуд. Барои чунин ҳайати оркестр И. Гайдн, В. Мотсарт асарҳо эҷод кардаанд. Ин ҳайатро Л. Бетховен низ дар асарҳои аввалинаш истифода намудааст. Дар асри XIX оркестри симфонӣ асосан дар ду самт ривож ёфт. Аз як тараф, ҳайати он инкишоф ёфта бо намуди зиёди соҳҳои ганӣ гардид, аз дигар тараф, имкониятҳои дохилии оркестр инкишоф ёфтанд: рангубор ва садодиҳӣ тоза, фактура (тобиш) равшантар ва таъсирбахшии манбаъ бештар гардид. Як зумра композиторони охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX чун Р. Штраус, Малер, Дебюсси, Равел, Ставинский, Барток, Шостакович маҷмӯи воситаҳои бадеии оркестро боз ҳам ганӣ гардониданд.

Оркестри симфонии ҳозира аз 4 гурӯҳи асосӣ: соҳҳои торӣ, соҳҳои нафасии ҷӯбин, соҳҳои нафасии мисин ва соҳҳои зарбӣ иборат аст. Гурӯҳи **соҳҳои торӣ** (скрипкаҳо, алтҳо, виолончелҳо, контрабасҳо) пояи оркестро ташкил медиҳанд. Мусиқичиёне, ки соҳҳои торӣ менавозанд, аз 2 \ 3 дарсади ҳайатро ташкил мекунад.

Ба гурӯҳи соҳҳои **нафасии ҷӯбин** – флейтаҳо, гобойҳо, кларнетҳо ва фагодҳо дохил мешаванд, ки одатан ҳар кадоме аз онҳо навозиши (партияи) мустақил дошта, дорои садодиҳии пурқувват, садобарории зич, хушрангӣ ва тобиши ҷилои равшан мебошанд. Ба гурӯҳи сеवуми оркестр – **соҳҳои нафасии мисин** (валторна, труба, тромбон, туба) дохил мешаванд. Онҳо ба оркестр рангҳои пурҷилои тоза мебахшанд, имкониятҳои динамикӣ (серҳаракатӣ)–ро ганӣ мегардонанд, ба садо иқтидору дурахшӣ оварда, такагоҳи пояи ритмикии он мегарданд.

Дар оркестри симфонӣ **созҳои нафасии мисин** мавқеи босазо доранд. Вазифаи асосии онҳо нигоҳ доштани ҳаракатҳои ритмӣ мебошад. Ғайр аз ин онҳо заминаи садои гулгулаангезро ба вучуд меоваранд, маҷмӯи воситаҳои бадеӣ (политра)–и оркестрро пурратару зебо ва образнокиро таъсирбахш мебардоранд.

Созҳои зарбӣ бо хислатҳои садодиҳиашон ба 2 навъ тақсим мешаванд. Навъи аввал (литавраҳо, колоколчӣҳо, ксилофон, колокола ва ғ.) дорои садоҳо бо баландии муайян буда, навъи дуюм (бубен, треугулник, барабанҳои хурду калон, лаълиҳои биринҷӣ) аз чунин садоҳо маҳруманд. Аз созҳои, ки ба гурӯҳҳои асосӣ ворид нашудаанд, арфа бештар истифода мешавад. Баъзан композиторон дар оркестр челеста, фортепиано, саксафон, аргунун ва дигар созҳои ғайримунтазам ҳамроҳ мекунанд.

Барои оркестри симфонӣ (симфония, сюита, поэма, увертюра ва ғ.) асарҳои зиёд офарида шудааст. Оркестри симфонӣ иштирокчиҳои бевоситаи намоишномаҳои мусиқӣ (операҳо, балетҳо, оперетт, ҳамчунин ораторияҳо, кантатаҳо ва ғ.) мебошад. Дар ҳаҷон садои гурӯҳҳои симфонии аълоифат фаъолият мекунанд, ки аксарашон шуҳрати ҳаҷонӣ доранд.

Оркестри созҳои нафасӣ, оркестрест, ки аз созҳои нафасӣ (бештар созҳои мисин) ва созҳои зарбӣ иборат аст. Саҳмдорони бевоситаи оркестри нафасӣ аз созҳои мисин – саксгорнҳо, корнетҳо, валторнаҳо, трубаҳо, тромбонҳо ва аз ҳисоби созҳои зарбӣ – барабанҳои калону хурд, ҳамчунин табакчаҳои биринҷӣ (тарелкаҳо) мебошанд. Оркестри нафасӣ мунтазам аз ҳисоби созҳои нафасии чӯбин (флейтаҳо, кларнетҳо, баъзан гобой, фаготҳо) зиёд карда мешавад. Теъдоди иҷрокунандагони оркестри нафасӣ начандон зиёд (12–15 иштирокчӣ) аст, вале оркестри калони нафасӣ то 100 нафар мусиқачиро дар бар мегирад. Ҳайати оркестри нафасӣ дар ҳавои кушод низ садоварории пурқуввату равшан дошта, истифодаи он дар иду маросимҳо ва намоишҳо мувофиқтар аст, чунки онро дар ҳолатҳои гуногун (рост истода, нишаста ва роҳравон) иҷро мекунанд.

Оркестри созҳои нафасӣ аз қадим дар Форс, Юнон, Ҳинд ҳангоми гузаронидани ҳар гуна чашнвораҳо ва амалиётҳои ҳарбӣ хизмат мекард. Дар Аврупо аз асри XVII барои оркестри нафасӣ композиторон Ж. Люлли, Ф. Госсек, Г. Берлиоз, Г. Гендел, Л. Бетховен, Р. Вагнер, Н. Римский–Корсаков, А. Арениский ва дигарон мусиқӣ навиштаанд. Композиторони тоҷик М. Ашрафӣ, А. Лениский, Ш. Пулодӣ, А. Ҳамдамов, К. Тушинок, С. Ҳомидов ва А. Мародасейнов низ барои ин дастаи ҳунари асарҳо эҷод намудаанд.

Оркестри созҳои халқии тоҷикӣ, гурӯҳи сершумори мусиқанавозони созҳои халқии тоҷикӣ. Гурӯҳи мазкур нисбатан ҷавон буда, зодаи даврони шӯравист. Он соли 1938 дар назди Театри академӣ–драмавии Тоҷикистон ба номи А. Лоҳутӣ бо ҳайати начандон калон таъсис ёфта, соли 1947 ҳамчун оркестри созҳои халқии тоҷикӣ ба Филармонияи давлатии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Соли 1962 оркестр дар назди Кумитаи давлатии телевизион ва радио ба кор шурӯъ намуд. Дар ин солҳо оркестр ниҳоят сермаҳсул буд. Оркестр асарҳои тозаэҷоди композиторонро дар фонди Радио сабт намуда, бо барномаҳои ҷолиб дар назди тамошобинон зуд–зуд ба воситаи телевизион

хунарнамоӣ мекард. Соли 1997 (дуюмбора) оркестри созҳои халқии тоҷикӣ ба Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи Акашариф Ҷӯраев гузаронида шуд. Ҳоло (2016) ҳайати оркестр қариб ба 40 нафар мерасад, соли 1988 бошад, ҳайати он наздик ба 60 нафар буд.

Оркестри созҳои халқии тоҷикии ҳозира аз 5 гурӯҳи асосӣ иборат аст. Аз рӯи партитура **созҳои нафасӣ** (наӣи хурд, наӣҳо, сурнаӣҳо, дунаӣҳо), одатан ҳар кадоми аз ин созҳо навозиши (партияи) мустақили худро доранд ва дар оркестр садодиҳии регистри овозҳои баландро таъмин менамоянд. Ба гурӯҳи **созҳои тории зарбӣ** (чангҳо, чанги бас) дохил мешаванд, ки садои пурқуввату чарангосӣ дошта, аз ҷиҳати техникӣ хеле пешрафтаанд. **Созҳои тории мизробӣ** (рубобҳои прима, қошғарӣ, бадахшонӣ, дуторҳо, дуторҳои бас, контрабас) регистри пурраи садодиҳии оркестро аз регистри паст (дuttori контрабас) то регистри баландро (рубоби прима) фаро мегиранд. Ба гурӯҳи **созҳои зарбӣ** (нағораҳо, дойра, таблак, секунча, дафча ва Ҳ.К.) дохил мешаванд ва вазифаи асосии онҳо нигоҳ доштани ҳаракатҳои ритмӣ мебошанд. Ба гурӯҳи **созҳои тории камончадор** (ғижакҳо, ғижакҳои алт, бас, контрабас) дохил мешаванд ва ин гурӯҳ (мисли квинтети оркестри симфонӣ) пояи оркестро ташкил медиҳад. Гурӯҳи тории камончадор бо садои форами дилнишин, имкониятҳои динамикӣ (серҳаракатӣ) ва тарзу услубҳои (штрихҳо) пурғановаташон садои умумии оркестро рангинтар месозанд.

Партияи созҳои якканавозӣ, ҳофизон дар партитура аз болои созҳои тории камончадор навишта мешаванд.

Асосгузор ва ташкилкунандаи оркестр – композиторон А. Ленский (роҳбари бадеӣ) ва А. Камолов (дирижёр) буданд. Композиторон ва дирижёрон дар солҳои гуногун оркестро роҳбарӣ намудаанд. А. Ленский ва А. Камолов солҳои дар оркестр фаъолият намуданашон кӯшиш намудаанд, то ки ҳайати онро пурра созанд. Ш. Бобокалонов, ки як муддати кӯтоҳ роҳбар буд, сози ғижакҳои алтро ба гурӯҳи созҳои тории камончадор ворид сохт. Солҳои роҳбари бадеӣ ва сардирижёри оркестр будани У. Мадёров (1995–1961) суруду навоҳои халқӣ дар оркестр такмил ёфта, гурӯҳи муддати 2 моҳ дар вилоятҳои Русия бо барномаи рангин хунарнамоӣ кардааст. Солҳои 1961–1978 А. Ҳамдамов, ки чанд муддат дар оркестр ба ҳайси дирижёри навбатӣ кор мекард, роҳбарии бадеӣ ва сардирижёрии оркестро ба уҳда дошт ва дар тӯли ин солҳо асарҳои тозаҷодкардаи композиторонро дар фонди Радио сабт намуд. Солҳои 1979–1984 С. Ҳамроев ҳамчун роҳбари бадеӣ ва сардирижёри оркестр кушиш намуд, ки созҳои халқии дар оркестр набуда аз қабилҳои дутор, танбӯр, сато, флейта ва кларнетро дар асарҳояш истифода барад. Ҳамчунин ӯ ба ҳам пайвастании регистру тембри созҳоро дар асарҳояш хеле хуб ба кор бурд. С. Ҳамроев бо ин қораш садодиҳии оркестро сифатан бою рангинтар сохтааст. Дирижёри боистеъдод Д. Қурбонов фаъолиятро дар оркестри мазкур ҳамчун ғижакнавози ин даста оғоз карда, аз соли 1977 дар вазифаи дирижёри навбатӣ кор кард ва солҳои 1982–1988 вазифаи роҳбари бадеӣ ва сардирижёриро ба дӯш дошт. ӯ таи чанд сол дар қораш таваккуф кард ва дуҷумбора, аз соли 2009 дар вазифаи сардирижёри Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи А. Ҷӯраев то имрӯз адои вазифа мекунад. Д. Қурбонов дар тӯли ин солҳо асарҳои зиёди гуногунҷанму гуногунжанро барои оркестр таҳия намуда, репертуари онро мунтазам наву рангин месозад. Дар солҳои гуногун З. Нишонов, Ҳ. Пиров, Ф. Солиев, Ҷ. Обидпур (Обидов), Н. Абдул-

лөөв, З. Зулфиқоров ва чанд тани дигар дар оркестр ба ҳайси роҳбар ва дирижёр кор кардаанд ва дар пешрафти он саҳм гузоштаанд. Аз ҷумла, Ҷ. Обидпур зиёда аз 100 асари гуногунҳаҷми композиторонро барои оркестр таҳияву табдил додааст.

Бо оркестри соҳҳои халқии тоҷикӣ овозхонони маъруф Аҳмад Бобоқулов, Ҳанифа Мавлонова, Барно Исоқова, Шоиста Муллоҷонова, Мастоно Эргашева, Нуқра Раҳматова, Бурҳон Маҳмадқулов, Акбар Мирраҷабов, Содик Нуруллоев, навозандагони чиррадаст Турсун Улмасов (чанг), Бақочон Ҳабибов (ғижак), Мустафо Муртазоев (рубоби қошғарӣ), Михаил Фузайлов (дунай), Яша Бободӯстов (рубоби қошғарӣ), Абдулмаҷид Юсупов (рубоби прима), Ҳамдам Миралиев (рубоби қошғарӣ) ва дигарон ҳунарнамоӣ намуда, асарҳои иҷрокардашонро дар фонди тиллоии Радио сабт намудаанд.

Композиторони тоҷик барои оркестри соҳҳои халқии тоҷикӣ дар жанрҳои гуногун асарҳои эҷод намудаанд, ки репертуари он ғанӣ ва рангоранг гардид. Аз ҷумла, асарҳои калонҳаҷм: Консерт барои ғижак ва оркестри Д. Дустиҳмамадов, Консерт барои рубоби қошғарӣ ва оркестри М. Атоев, Консерт барои оркестри С. Ҳамроев, Консерт барои ғижак ва оркестри А. Мусоев, Увертюраи идонаи М. Атоев, увертюраҳои «Туёна» ва «Завқи дил»–и А. Тошматов, увертюраҳои «Иди ғалаба» ва «Шодиёна»–и З. Нишонов, увертюраи «Дӯстӣ»–и Д. Дустиҳмамадов; сюитаҳои №1,2 А. Ҳамдамов, «Гулдастай баҳорӣ»–и А. Одинаев, 2 сюита барои оркестри Х. Абдуллоев, сюита барои оркестри Я. Сабзанов, «Сюитаи рақсии куҳистонӣ»–и С. Ҳамроев, сюита барои оркестри Ф. Солиев; «Фантазияи шарқӣ» барои оркестри С. Ҳамроев, Фантазия барои оркестри З. Нишонов, Фантазия барои рубоби қошғарӣ ва оркестри Х. Абдуллоев, Фантазияи консертӣ барои оркестри Ф. Солиев, Фантазия барои оркестри А. Ленский, Фантазия «Гулсуман» барои рубоби қошғарӣ ва оркестри Ҷ. Обидпур, К. Тушинок, Рансодия барои оркестри У. Мадёров ва ғ.. Ҳамчунин барои оркестри мазкур садҳо пиесаҳои суруди эҷод шудаанд ва асарҳои зиёди симфониро табдил додаанд, ки дар иҷрои оркестр садо додаанду дар китобхонаи он маҳфузанд. Увертюраи операи Ж. Бизе «Кармен», порчаҳо аз сюитаи Э. Григ – «Пер Гюнт», сараҳбори балети П. Чайковский «Кули қувон», чанд рақс аз силсилаи «Рақсҳои венгерӣ»–и И. Брамс, Рансодияи тоҷикии Ф. Солиев аз ҷумлаи онҳоянд.

Солҳои 1941, 1957 оркестр дар даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар ш. Москва ва соли 1981 дар даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар ш. Тошканди Ҷумҳурии Ўзбекистон бо барномаҳои калони консертӣ ҳунарнамоӣ кардааст. Соли 1988 оркестр бо унвони фаҳрии «Коллективи Хизматнишондодаи бадеӣ» сарфароз гаштааст ва соли 2008 ба номи композитор Амон Ҳамдамов номгузори шудааст. Ҳоло оркестри соҳҳои халқии тоҷикӣ «Коллективи Хизматнишондодаи бадеӣ»–и Ҷумҳурии Тоҷикистон – оркестри соҳҳои миллии ба номи А. Ҳамдамов ном дорад.

Оркестри эстрадӣ оркестрест, ки *муסיқии сабукро* иҷро мекунад. Чунин хели гурӯҳҳо метавонанд гуногун бошанд: аз бузург, ки наздик ба ҳайати оркестри симфонианд (мас. оркестри эстрадии Умумииттифоқии радио ва телевизионии СССР, роҳбараш Ю. Силантев), то ансамблҳои созии начандон калон (триои эстрадӣ, квартету квинтетҳо ва ҳ. к.) оркестри эстрадии хурд одатан, гурӯҳи соҳҳои нафасиро дар ҳайаташон дохил мекунанд (4–6 саксафон, 2–4 труба, 2–3 тромбон ва ғ.), як даста соҳҳои зарбӣ, ҳамчунин контра-

бас, фортепиано, гитараи гавайӣ, баъзан якчанд скрипка. Чунин ҳайати оркестри эстрадӣ дар иҷрои мусиқии ҷазӣ зуд–зуд истифода мешавад.

Барои оркестри эстрадӣ аз тарафи композиторони ҷаҳон асарҳои зиёде таълиф шудаанд ва композиторони тоҷик низ аз он дар қанор намондаанд. «Сюитаи рақсӣ» барои оркестри эстрадии С. Ҳамроев, «Рақси помирии №2» барои оркестри эстрадӣ ва «Алла» барои овоз ва оркестри эстрадии Ф. Баҳор ва чанд пиесаи эстрадии З. Нишонов аз ҷумлаи онҳоянд. Дар театрҳо ва муассисаҳои таълимӣ оливу миёнаи махсус оркестрҳои гуногун фаъолият доранд, ки мусиқии касбӣ–бисёровозаи тоҷикро тарғиби мекунанд.

Адабиёт

1. Булучевский, Ю., Фомин, В. Краткий музыкальный словарь для учащихся. – Ленинград: Музыка, 1968. – 195 с.
2. Композиторон ва мусиқииносони Тоҷикистон: Маълумотнома. – Душанбе, 2011. – 287 с.
3. Лугати русӣ–тоҷикӣ. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
4. Музыкальный энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 671 с.
5. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2013. – 319 с.
6. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: СИЭСТ, 1989. – Ҷ.II. – 559 с.

Обидпур Ҷ.,
Обидова Н.

РАЗНОВИДНОСТИ ОРКЕСТРОВ

В статье авторы рассматривают разновидности оркестров (симфонический, струнный, духовой, эстрадный, народных инструментов), их историю создания, состав исполнителей и используемые музыкальные инструменты для каждого оркестра. Авторы освещают литературу и анализируют музыкальные произведения, исполняемыми этими оркестрами.

Ключевые слова: оркестр, духовые инструменты, народные инструменты, эстрадные, группы, ударные, дирижёр, концерт, рапсодия, фантазия, струнные инструменты, скрипка, флейта, гиджак, рубоб, чанг, най.

Obidpur J.,
Obidova N.

VARIETY OF ORCHESTRAS

In the article, the authors consider a variety of orchestras (symphonic, string, wind, pop, folk instruments), their creation story, the cast, and used musical instruments for each orchestra. The authors reviewed the literature and analyzed musical works performed by these orchestras.

Keywords: orchestra, wind instruments, folk instruments, variety, group, conductor, concert, , string instrument.

ТДУ 001(092)+792точик+782точик+398
Зубайдов А.

ҲАЁТ ВА ПАҲЛУҲОИ ГУНОГУНИ ЭҶОДИИ ТУҲФА ФОЗИЛОВА

Хунарманди мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ, барандаи Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи устод Абӯабдулло Рӯдакӣ Тухфа Фозилова аз симоҳои барҷастаи фарҳангу хунари тоҷики даврони Шӯравӣ дар асри ХХ буда, яке аз сарчашмадорони хунари актёрӣ ва иҷрокунандаи беназири сурудҳои касбӣ, анъанавӣ ва мардумии миллати тоҷик ба ҳисоб меравад. Дар ин мақола муаллиф кӯшиши намудааст, ки баъзе лаҳзаҳои ҳаёт, паҳлуҳои гуногун ва вижагиҳои фаъолияти эҷодии ин бонуи хунарро баррасӣ намуда, ба қадри имкон ҷойгоҳи ӯро дар сахнаи хунари тоҷик муайян созад.

Калидвожаҳо: хунарманд, сахна, театри мусиқӣ, опера, шашмақом, намошинома, сурудҳои мардумӣ.

Эҷодкори асил ва хунарманди воло бо нигоштаҳои пурэъҷоз ва хунари худодод табъи одамноро болида сохта, ба дидаҳои нуру ба қалбҳо сурур, ба дардҳо дармону ба равонҳо ромиш мебахшад, ба синаҳо роҳ ҷуставу дар дилҳо маскан мегирад. Бо сеҳри сухану эъҷози хунар касро ба олами руъёҳо бурдаву водии дилҳоро аз гулу гиёҳҳои навшукуфтаи баҳорӣ сарсабз месозад. Бахусус суҳбати аҳли илму хунар ба кас чк қаҳон лаззату маъно мебахшад...

Банда худро яке аз ҷавонони хушбахту нектолеи солҳои ҳафтодуми садаи сипаригардида меҳисобам, ки дар суҳбати чандин бузургони илму адабу хунар, устодони некному зиндаёд Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода, Сотим Улуғзода, Мирсаид Миршакар, Муҳаммад Осимӣ, Убайд Рачаб, Лоик Шералӣ, Маҳмуди Воҳид, Ато Муҳаммадҷон, Нерӣ Аминов, Барно Исҳоқова, Абдулло Назрӣ, Боймуҳаммад Ниёз, Одина Ҳошим, Зафар Нозим ва дигарон борҳо иштирок намудан насибам гаштааст, ки бонуи хунарвар, яке аз чехраҳои тобноки фарҳанги миллати тоҷик Тухфа Фозилова низ аз ҷумлаи онҳост...

Хунарманди мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ Тухфа Фозилова хунарпешае буд табӣ, модарзод, худодод. Руҳи зебову ҳусни расо ва хунари волоро худованд ба ӯ арзонӣ дошта. Ҳалимиву хушсуханӣ ва нармгуфторӣ ба чехраи дилрабоияш ҳусни тоза зам менамуд. Аз сар то қадамаш лутфу меҳру муҳаббатӣ модарона меборид. Ӯ дар сахна гоҳе дилбари дилситон буду гоҳе ҳамсари кадрдон ва гоҳе хоҳари мушфику модари меҳрубон. Дар сахнаи зиндагӣ низ монанд ба қаҳрамонҳояш буд. Бо садои форуму хунари воло дили ҳазорон ҳазор шунавандаву бинандаро тасхир карда. Олиҳае буд дар сахнаву минбар ва ситораи тобоне буд дар осмони хунари миллати тоҷик. Табиати нарму чехраи гармаш ҷозибасе дошт, ки муҳлисонашро чун оҳанрабо ба худ мекашид. Саҳнаро қадамгоҳи бузургон ва макони мубораку муқаддас медонист ва бо дили софу нияти пок ба рӯи он қадам мениход. Ин буд, ки баробари рӯ ба рӯ шудан бо тамошобин қувваву неруи тозае вучудахро фарогир шуда, мурғи илҳомаш ба авҷи фалак пар мекашид. Бо талаффузи малеху лаҳни гушнавоз, ҳар суханаш аз таҳти дил, ҳар сурудаш аз мағзи ҷон мебаромад, қомати мавзуну ҳусни расояш бо либоси шинаму зебо ва ғамзаҳои дилрабо тавъам буда, қалбҳоро ромиш меод ва ба дилу равони бинанда кора мекард. Гӯё офаридгор тору пуди ҳастии ин олиҳаи ҳусну малоҳатро бо хунар ришта-

ву гили вучудаширо бо чавҳари он сиришта буд. Хотираи қавӣ ва шунавоиву дарки баланди мусиқӣ, овози хуш, лаҳни нозуку форами гӯшнавоз нерубахши хунарвариаш гашта, ба хусни зебоияш хусни тоза зам менамуд. Ҳама қору рафтору гуфтораш табиӣ, самимӣ ва саршор аз меҳру садоқат буд. Одати наҷибе дошт, ки дар ғоибу ҳозир, дар бораи одамон, ёру дӯстон, баҳусус ҳамкасбонаш доимо суханони нек мегуфт ва бадгӯиву дилозориро қори инсонҳои беҳираду пастфитрат меҳисобид. Нисбат ба Муҳаммадҷон Қосимов эҳтироми баланд дошт. Мухлиси хунару овози Барно Исҳоқова ва Аҳмад Бобоқулов буд. Бо ҳама шуҳрату шаҳомате, ки дошт, як зани одӣ, хоксор, меҳрубон ва инсондӯст буда, ҳамеша эҳтироми дӯстону ҳамкасбон ва хунармандони дигарро самимона ба ҷой меовард. Аз ин рӯ худ низ азизи ҳамагон буд...

Ин бонуи хунар дар фасли зебои сол – баҳори нозанин, яъне 25 апрели соли 1917 дар шаҳри Тошканд чашм ба олами ҳастӣ кушодааст [5, 21]. Ҳанӯз дар айёми тифлӣ шири сафеду лазизи модари мушфиқ дар коми нозукаш бо заҳри ятимӣ даромехт. Ҳамагӣ ду сол дошт, ки марги нобахангом дасти навозиши падари меҳрубонро аз сараш дур сохт. Модари бесаробонмонда ҳамроҳи тифлакаш ба диёри хеш, шаҳри Конибодом баргашт. Баъдтар Тухфа Фозиловаро барои таҳсил ба интернат месупоранд ва фаъолияти хунарии ин хунарманди бузург аз дастаи ҳаваскорони санъат оғоз меёбад. Баромади аввалинаш ба ҳайси хунарманд соли 1930 дар сахнаи театри навтаъсиси Конибодом, ки холо номи ӯро дорад, сурат мегирад. Дар он айём гулҳои орзуву армонҳои 13–умин баҳори умраш бо умед ба ояндаи дурахшон дар шукуфтанд буданд. Таҷрибаи ибтидоиро дар ин даргоҳи хунар гирифта, ҳангоми фаъолият дар театри мусиқии шаҳри Тошканд аз хунарманди варзида Ҳалима Носирова ва дигар устодони санъати ўзбек маҳорати сарояндагӣ, актёрӣ ва сахнаороиро меомӯзад. Аввалин нақши дар сахнаи театри мазкур бозидаш Лолахон аз драмаи «Лолахон»-и Комил Ёшин буд. Сипас ба театри мусиқии шаҳри Хучанд ба қор даъваташ менамоянд. Чи тавре ки аз ёдномаи Корманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳкам Аслонов зери унвони «Як саҳифаи ноаёни ҳаёти Тухфа Фозилова» дармеёбем, Тухфаҳон дар ин шаҳри бостониву зебоманзари соҳили рӯди Сир бахти худро меёбад. Бо чавони зебо, хушахлоқ ва бофарҳанги истаравшани Собирхон Орифов оила барпо намуда, соҳиби писар мешаванд ва ӯро ба хотири яке аз қаҳрамонҳои Коммунаи Париж Марат ном мегузоранд...

7 ноябри соли 1929 дар Сталинобод (Душанбеи имрӯза) аввалин театри касбии тоҷик дар ҳайати 7 нафар хунармандон кушода шуд, ки дар ҳаёти фарҳангии мардуми тоҷик ҳодисаи хело муҳим ба ҳисоб мерафт. Якумин роҳбари бадеӣ ва режиссёри он Ҳомид Маҳмудов буд [4, 51].

Баъдтар соли 1934 театри мазкур ба театри драмавӣ ва мусиқӣ чудо гардид [1, 13]. Худи ҳамон сол дар қатори хунармандони дигар Тухфа Фозиловаро низ ба театри мусиқӣ ба қор даъват намуданд. Ӯ яке аз аввалинҳо шуда, дар сахнаи театри мазкур ба хунарварӣ пардохт. Дар солҳои баъдӣ, фаъолият намудан дар ин театр бо хунармандони варзида Е. И. Мителман, С. А. Баласанян, Е. А. Прокофев-Ивашкин, Муҳаммадҷон Қосимов, Бобоқул Файзуллоев ва ҷавонони хунарманду боистеъдод Зиёдулло Шаҳидӣ, Фозил Солиев, Аъзам Камолов, Авнер Муллоқандов, Гаффор Валаматзода ва дигарон барои ӯ ҳам боиси ифтихор будо ҳам мактаби хунаромӯзӣ ва сайқали маҳорати сурудхониву актёрӣ. Дар як муддати на чандон тӯлонӣ, аниқтараш то авохири солҳои сиюми асри гузашта хунараш хело суфта гардида, ӯро мардуми кишвар ҳамчун бонуи зебо ва соҳиби хунари воло шинохтанд, пазируфтанд ва эътироф намуданд. Бар замми зоҳири ботини покизаву зебо, ово-

зи наҳифу форам, маҳорати баланди ичроӣ, ҳамзамон қисмат ба ӯ яке аз аввалин ва беҳтарин хунарпешагони драмаи мусиқӣ буданро насиб гардонида буд. Нақшҳои дар сахнаи театри мусиқии тоҷик дар ин солҳо эҷод намудааш, аз қабилӣ Гулҷеҳра дар «Оршин мол олон» (Чаканафурӯш) –и Узиер Ҳочибеков, Гулсара дар «Гулсара»–и Комил Ёшин, Гулузор дар «Восеъ» –и Фанӣ Абдулло гувоҳи гуфтаҳои болоянд.

Дар нимаи дувуми солҳои сиюми асри ХХ мусикидонону композиторони рус С. Баласанян, Е. Прокофев, А. Ленский, С. Урбах ва дигарон барои ташкил, ба роҳ мондан ва кӯмак намудан дар рушди мусиқии касбӣ–композиторӣ тоҷик ба Сталинобод меоянд [3, 26]. Акнун дар радиои жанрҳои анъанавии суруду таронаҳои мардумӣ, шашмақом, фалак, нақш, мавриғӣ ва амсоли инҳо ба мусиқии халқӣ тоҷик жанрҳои нави мусиқии аврупоиасосӣ касбӣ–композиторӣ, аз ҷумла опера, балет, кантата, оратория, симфония ва ғайра ворид гардиданд. Барои ба мардум пешкаш намудани ин намуду жанрҳои гуногунавӣ мусиқӣ, тайёр намудани кадрҳои маҳаллӣ хело муҳим буд, ки аз мутахассисони дар боло зикргардида заҳмати зиёдро талаб мекард. Бинобар ин аз байни хунармандони маҳаллӣ ба тариқи озмун беҳтаринҳоро ҷудо намуда, бо ҳар яки онҳо ба таври фардӣ машқҳо гузаронида мешуд.

Тамринҳои пайваста бо муаллими овоз (вокал) Е. А. Прокофев, меҳри беандоза нисбати касбу хунари сарояндагӣ ва заҳмати ҳаррӯза ба Тухфаи ҷавону пургайрат имкон дод, ки душворихоро паси сар намуда, ба қуллаи мурод бирасад [6, 53]. Соли 1940 дар заминаи театри мусиқӣ театри опера ва балети тоҷик таъсис дода шуд, ки ӯ яке аз аввалинҳо шуда, дар сахнаи он ба хунарварӣ пардохт. Дар нахустин операву намоишномаҳои миллӣ нақшҳои асосии Гулузор («Шӯриши Восеъ»–и С. Баласанян), Нӯшофарин («Коваи оҳангар»–и С. Баласанян бо ҳамдастии Ш. Бобокалонов), Зухро («Тоҳир ва Зухро»–и А. Ленский) ва Қумрӣ (намоишномаи «Лола»–и С. Баласанян ва С. Урбах)–ро муваффақона иҷро намуда, бо хунару истеъдоди ҳосу нотакророраш мақбули бинандагони сершумор гардид [11, 180]. Солҳои баъдӣ дар радиои такмил ёфтани малакаву маҳорати эҷодӣ, дар операҳои классикаи ҷаҳонӣ нақшҳои марказии Татьяна («Евгений Онегин»–и П. И. Чайковский), Микаэла («Кармен»–и Ж. Бизе)–ро иҷро менамояд [12, 33].

22 июни соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз ёфт, ки ба сари мардум рӯзҳои мудҳиш оварда, ба дилҳо доғи носур гузошт. Ҳамсари Тухфаи Собир Орифов ихтиёрӣ ба ҷанг рафта, ҷун ҳазорон ҷавонмардони бонангу номусӣ тоҷик дар роҳи дифои Ватани маҳбуб қаҳрамонона ҷони худро нисор кард. Марати хурдсол дар тарбияи модари мушфиқ монда, дар оянда касби ӯро пешаи худ қарор дод. Ӯ дар ин ҷода заҳмати зиёд кашида, ба қуллаҳои баланди хунар расид ва имрӯз яке аз ситораҳои дурахшони санъати киноӣ тоҷик мебошад...

Дилбастагии зиёд ба намоишномаҳои миллӣ, ки Тухфаи Фозилова ҳангоми иҷроӣ нақшҳо дар ин гуна асарҳо худро озодтару дилпур ҳис мекард, ӯро водор намуд, ки моҳи март соли 1949 барои давом додани фаъолияти хунариаш ба театри ба номи А. Лоҳутӣ гузарад ва аввалин нақше, ки дар сахнаи ин театр аз ҷониби вай иҷро гардид Гулӣ, аз намоишномаи «Алишер Навоӣ»–и А. Ҷўғун ва И. Султон буд. Бахусус сурудҳои бар ашъори шоир эҷоднамудаи композитор Зиёдулло Шахидиро, ки коргардон Е. И. Мителман дар намоишнома махсус ба хоҷаи овози форам ва хунари сарояндагии Тухфаи ҷавон истифода карда буд, бо як назокати ба худ ҳосу маҳорати баланд иҷро намуд ва таҳсину офарини бинандагони сершуморро сазовор гар-

дид. Сипас ӯ пайдархам чандин нақшҳои барҷаста, аз қабилӣ Кручинина («Гунаҳгори бегуноҳ»–и А. Островский), Ситора («Ситора»–и Ч. Икромӣ), Танҳобегим («Шабӣ гирифтани моҳ»–и Мустай Карим), Бону («Рӯдакӣ»–и С. Улуғзода) ва амсоли инҳоро рӯйи сахна овард. Дараҷаи камолоти ӯ ҳамчун ҳунарманди нотақрор дар офаридани нақшҳо аз асарҳои классикӣ, баҳусус Гонерил («Шоҳ Лир»–и У. Шекспир), Гертруда («Модарандар»–и О. Балзак), Хонум Милфорд («Макр ва муҳаббат»–и Ф. Шиллер) ва монанди инҳо бармало мушоҳида мешавад [7, 251].

Зикри як нукта бамаврид аст, ки Тухфа Фозилова дар давоми фаъолияти зиёда аз сисолаи эҷодии хеш дар сахнаи театри давлатии академӣ–драмавии Тоҷикистон ба номи устод Абулқосим Лоҳутӣ бисёр нақшҳои лирикӣ, драмавӣ, ҳаҷвӣ ва фоҷиавиро бо маҳорати баланди касбӣ ва устодона иҷро намуда, як қатор симоҳои барҷаста ва образҳои мухталифро рӯйи сахна овард ва тавонист, ки ба умқи ботини қаҳрамонҳояш амиқ фуру рафта, дар ин нақшҳо дилрабоӣ, нокомӣ, самимият, нафрат, зарофат, ишқу муҳаббат, ноумедӣ, зухуроти ошиқонаву симои зарифона, фоҷиаву лирикаро моҳиронаву устодона омешиш диҳад. Маҳз дар ин буд тавону бурдборӣ ва маҳбубияти ӯ дар байни мухлисонаш. Зоҳиру ботини ҳар як симои офаридаашро бо хусусиятҳои соф тоҷикона, расму анъанаҳои бой ва руҳияи хоси миллӣ оро меод. Ӯ ба маънои тоҷик ҳунарманди асили мардумӣ буд, зеро ҳунараш аз унсурҳои миллӣ–мардумӣ, анъанавӣ ва касбӣ–композиторӣ ганӣ буда, ӯ ҳам ҳунарманди театр буду ҳам актёри кино ва ҳам ҳофизаи ҳушовозу беҳамто. Дар чандин филмҳои тоҷикфилм, аз ҷумла «Дохунда», «Зумрад», «Имрӯз ва фардо» ва ўзбекфилм «Ибни Сино», «Тӯфон дар Осие» нақшҳои ҷолибу мондагон офаридааст.

Овози сарояндагӣ соҳро буда, дар рафти суруду арияҳои гуногун аз операҳои композиторони ватанӣ хориҷӣ, инчунин аз Шашмақом «Соқиномаи Савти Наво», шоҳаҳои ҷудогонаи мақомҳо, сурудҳои классикӣ дар заминаи онҳо эҷодгардидаи «Дугоҳ», «Ушшоқи Самарқанд», «Синахурӯш», «Танавор», таронаҳои мардумии тоҷикии «Шоҳдухтар», «Қачмақачак», «Алла», «Сари кӯҳи баланд», «Усмаш намехом», «Гулумой», «Хубон», «Себак», «Ёри мастҷӯй» ва ўзбекии «Ўлмишам», «Ўргулай», сурудҳои композиторони тоҷик «Мепарварам», «Бихандад лола», «Чашмони ҷоду», «Ман об гардам» ва амсоли инҳоро бо сабки хоси иҷроӣ, лаҳни муассир ва садои форами гӯшнавоз хело устодона ба иҷро расонидааст.

Тухфа Фозилова, ки худ суруду таронаҳои шашмақомро бениҳоят дӯст медошт, онҳоро бо як назокату малоҳати ба худ хос иҷро менамуд. Мутаассифона, бо садои ӯ дар ҳазинаи тиллоии радиои тоҷик танҳо «Соқиномаи Савти Наво» (аз мақоми «Наво», ғазали Ҳофизи Шерозӣ) маҳфуз мондааст, ки матлаш чунин аст:

Биё соқӣ аз май надорам гузир,
Ба як ҷоми боқӣ маро даст гир...

Ин бонуи ҳунарманд сурудҳои композиторони тоҷик Фозил Солиев «Бихандад лола» (матн аз устод Рӯдакӣ), «Хуммор шуд» (шеърӣ П. Сулаймонӣ), «Мепарварам» (шеърӣ А. Шуқӯҳӣ), Зиёдулло Шаҳидӣ «Чашмони ҷоду» (матн аз Амирӣ) ва таронаҳои мардумии аз ҷониби композиторон такмилёфтаи «Берун биё» (так. С. Баласанян), «Дар кӯҳу дар дашт» (так. И. Рогалский), «Усмаш намехом» (так. М. Муравин) ва амсоли инҳоро дар ҳамово-

зии оркестри созҳои миллӣ хело устодона ва бо маҳорати баланди касбӣ иҷро намудааст.

Дар барномаи эҷодии Тухфа Фозилова сурудҳои мардумӣ мавқеи хос дошта, аз ҷониби ин ҳунарманди асил бо як раванӣ, назокату салосати ҳунари иҷро гардидаанд. Таронаҳои мардумии тоҷик аз жарфҳои таърихи башар ибтидои гирифта, тӯли садсолаҳо, бо заҳмати ҳунармандони чирадасти мактабу ҳавзаҳои гуногуни ҳунари такмил ёфтаву суфта гардидаанд. Ҳазорон бӯрону ҳодисоти таърихи убури карда, тавассути мактаби «устоду шогирд», аз забон ба забону аз дил ба дил интиқол ёфта, то замони мо расидаанд. Ба ақидаи баъзе муаррихин сурудҳои мардумии халқи тоҷик таърихи зиёда аз чорҳазорсола дошта, решаҳои он ба Готҳову Яштҳои китоби «Авесто» мерасад.

Муסיқӣ ва сурудҳои халқии мардуми тоҷик ба тарзи яқовоза (монодия) рушд намуда, нозукиву форамӣ ва зебогиву фасоҳаташон дар лаҳну оҳангашон маҳфуз аст. Ҳам матн ва ҳам оҳангашон соф халқист. Онҳо жанрҳои гуногун ва мавзӯоти рангоранги фалсафӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, қаҳрамонӣ, лириқӣ, ишқӣ ва ғайраро дар бар мегиранд.

Андоза ва сохту таркиби оҳангии сурудҳои мардумии тоҷикӣ дар бештари ҳолат дар ҳудуди чамъу чинс (тетраҳорду пентаҳорд) сурат гирифта, силсилаи лаҳнии қаторовозаашон бо қаторовозаи силсилалаҳнҳои ионӣ, эолӣ, лидӣ, фригӣ, миксолидӣ ва дорӣ шаклан ҳамранг аст. Дар сурудҳои мардумии куҳистонӣ (бахусус бадахшонӣ) лаҳнҳои дучор меоянд, ки секундаи байни зинаҳои дуҷум ва сеҷумашон зиёдшуда мебошад. Гарчанде пентатоника (лаҳни панҷзинагӣ) чун лаҳни хосу алоҳидаи муסיқии халқии тоҷик нест, лекин дар як қатор таронаҳои мардумӣ нағамоти триҳордӣ (сежинагӣ) воҷеҳуранд, ки ба оҳанги суруд рангомезии пентатоникиро медиҳанд. Андозаи сурудҳои мардумии тоҷикӣ аз тертсия (зинаи сеҷум) то октава (зинаи ҳаштум), баъзан аз он бештарро дар бар мегирад, ки васеъшавии баъдӣ тавассути ба ҳам омадани чамъу чинс ва тарзи иҷроиши ду овози канорӣ (овози поёнӣ ва болоӣ) ҳосил мегардад. Дар қушод гардидани андозаи асари муסיқӣ тағйири лаҳниву оҳангӣ низ нақш дорад. Ба муסיқии мардумии тоҷик бештар табдилҳои лаҳнии кварта (зинаи чорум) ва квинта (зинаи панҷум) хос буда, табдилҳои лаҳнии тертсиявӣ (зинаи сеҷум) низ дучор меояд, лекин тағйирҳои лаҳнии секундавӣ (зинаи дуҷум) хоси муסיқии мардуми мо набуда, аҳёнанд (дар муסיқии мардумии куҳистонӣ, бахусус бадахшонӣ) воҷеҳурад.

Суруду таронаҳои мардумии тоҷик аз ҷиҳати зарбӣ хело бою гуногунранганд. Зарби аз ҳама пуристифода дар муסיқии фолклории тоҷик $6/8$ (шаш ҳаштҷак) мебошад. Дар бисёр таронаҳои куҳистонии мардуми тоҷик зарби $7/8$ (ҳафт ҳаштҷак) васеъ истифода мешавад. Ба ғайр аз ин зарбҳои содаву мураккаби $2/4$ (ду чорҷак), $3/4$ (се чорҷак), $3/8$ (се ҳаштҷак), $4/4$ (чор чорҷак), $4/8$ (чор ҳаштҷак), $6/4$ (шаш чорҷак) ва ғайра низ маъмуланд. Дар суруду таронаҳои «Шашмақом» ва «Фалак» ғайр аз зарбҳои дар боло зикргардида, инчунин зарбу усулҳои омехтаи $5/4$ (панҷ чорҷак), $5/8$ (панҷ ҳаштҷак), $7/4$ (ҳафт чорҷак), $9/8$ (нуҳ ҳаштҷак), $12/8$ (дувоздаҳ ҳаштҷак) ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор доранд.

Ҳоло якҷанд сурудҳои мардумиро, ки бонии ҳунарвари тоҷик, Тухфа Фозилова хело форуму дилрас ва муассиру гӯшнавоз иҷро намудааст, мавриди шиносӣ ва таҳлил қарор медиҳем.

Суруди мардумии «Болоӣ» дар асоси рубоиёти халқӣ эҷод гардида, байти аввал ба ҳайси даромаду нимаҷо омадааст, ки оғозаш чунин аст:

Ин беда баланд соя лаби чар бошад (эй),
Дар сояи бед як села духтар бошад (эй).

Лаҳни асар «ми-минор» буда, зарбаш $3/8$ (се ҳаштҷак) мебошад, аз ин $r\bar{u}$ суруд хело равону муфарраҳ ва андаке валсмонанд садо медиҳад. Андоза (диапазон)–и асар аз «ми»–и октаваи якум то «до»–и октаваи дуюмро дар бар мегирад. Дар зинаи панҷум иваз гардидани «до-диез» ба «до-бекар» рангомезии суурдро афзуда, онро муассиртар гардондааст. Дар мусиқии яқовозаи диатоникӣ ин гуна табдилёбии созу лаҳн оҳангро бою рангин сохта, аз як тобиш ба тобиши дигар гузаштани онро мулоиму форам мегардонад.

Чи тавре ки дар боло зикр намудем, ба сохти лаҳнии мусиқии мардумии тоҷик ҳаракати ҷаҳишноки оҳанг, ки беш аз ҳама дар ҳудуди квартави квинта, ҳангоми бароварду фаровард ва ҷӯршавии онҳо сурат мегирад, ҳос аст. Дар суруди «Болоӣ» мо айнан ин чизро мебинем. Дар саршавии ҷумлаи якуми мусиқӣ, ки тавассути вай ду мисраи аввали рубоӣ иҷро мегардад, ҷаҳиши квартавӣ ба боло (ми-ля, зинаҳои якуму чорум), дар ҷумлаи авҷ ҷаҳиши квинтавӣ ба боло (ми-си, зинаҳои якуму панҷум) ва дар ҷумлаи охири мусиқӣ боз ҷаҳиши квартави ба боло (ми-ля, зинаҳои якуму чорум)–и оҳангро мушоҳида менамоем. Ин гуна ҷаҳишҳои оҳангӣ дар савту сурудҳои мардумии тоҷикӣ боиси тавачҷух буда, онҳоро боз ҳам зебову пуртароват ва ғушнавозтар мегардонад.

Тарона начандон баланд (mf) оғоз ёфта, дар охири ҳар мисраъ нидои «эй» ҳамроҳ мегардад, ки ҳусну шукуҳи мардумӣ будани онро афзунтар месозад. Мисраи сеюми суруд авҷро ташкил дода, начандон паст (mp) оғоз меёбад ва сипас баланд (f) мегардад. Мисраи чорум бошад фурувард ва хотимаи асарро мураттаб сохта, начандон баланд (mf) оғоз мешавад ва оромона хотима меёбад:

Ман мор шавам, ҳалқа занам давраки бед (эй),
Бар наздаи бед тоқа кабутар бошад (эй).

Азбаски дар охири ҳар як ҷумлаи мусиқӣ аломати такрор (реприза) гузошта шудааст, ҳангоми иҷрои байти аввали рубоӣ оҳанг такрор меёбад ва дар мисраҳои сеюму чорум матну оҳанг дар якҷоягӣ такрор мешаванд. Сипас суруд, айнан дар ҳамин шакли дар боло зикргардида ва танҳо бо рубоии нав пурра такрор мегардад.

Таронаи дигар, ки Тухфа Фозилова дар ҳақиқат хело тоҷикона, форуму нозук ва муассиру дилрас ба иҷро расонидааст, суруди мардумии «Усмаш намехом» мебошад. Асар аз нотаи «сол»–и октаваи якум оғоз гардида, дар нотаи «ре»–и ҳамин октава хотима меёбад. Дар калид ягон аломати тағйирдеҳ (алтератсия) гузошта нашудааст. Зинаи панҷум ним парда (тон) паст (си-бемол) гардидааст. Аз ин $r\bar{u}$, лаҳни асар «ре-минор» аст. Бо вучуди маҳзун садо додани лаҳни суруд, овози форуму рӯшани ҳунарманд ба он шукуҳи тозаву фараҳмандӣ бахшидааст.

Суръати суруд *moderato* (оҳиста, мулоим) буда, даромадаш аз нух тактеъ (такт) навозиш иборат аст. Оҳанг дар сатҳи mp (метсо пиано – начандон паст) оғоз гардида, мулоиму форум ва каме ҳаяҷонбахш садо медиҳад. Зарби $3/4$ (сечорҷак) ба суруд шукуҳу шаҳомати валсмонандиро бахшидааст. Ансамбли соҳҳои миллӣ ҳангоми навозиши асар, барои таъсирбахшу зеботар гардидани мусиқӣ аз аломатҳои гуногуни ороишӣ (форшлагҳо, группетто, трел, лига, легатто ва ғ.), мадидҳои зарбии мусиқӣ (триол – нотаҳои сегона,

квинтол – нотаҳои панҷгона) ва амсоли инҳо истифода намудааст, ки ба оҳанги тарона шукуҳу таровати тоза бахшидааст. Пас аз сарахбори мусиқӣ, айнан бо ҳамон суръату зарбу сатҳи оҳанг матни суруд бо байти мардумии

Овози булбул бар гӯшам омад,
Бо нола мегуфт: «Эй боғбонам!»

оғоз мегардад. Чи тавре ки дар сохти лаҳнии суруди «Болоӣ» ҳаракати чахишноки оҳангро дар фосилаҳои «кварта» ва «квинта» дида будем, дар таронаи «Усмаш намехом» низ инро мушоҳида менамоем. Дар оғози суруд чахиши зинавии оҳанг дар ҳаҷми фосилаи квартаи холис ба боло (сол–и октаваи якум – до–и октаваи дуюм) ва дар хотимаи асар бошад, баракс чахиши зинавии оҳанг дар ҳаҷми фосилаи квартаи холис ба поён (до–и октаваи дуюм – сол–и октаваи якум), яъне дар фурувард сурат пазируфтааст.

Мисраи якуми тарона ду маротиба (бори якум *tr* – начандон паст ва дуюмбора *mf* – начандон баланд) иҷро гардида, пас аз сурудани мисраи дигари байт нақарот меояд:

Усмаш намехом, намехом, намехом,
Пешат бишинам, рафиқоне.

Дар матни дигари суруд байти нақарот ба ин тарз омадааст:

Усмаш намехом, намехом, намехом,
Наздаш бимирам, ширинчоне.

Аз таърихи мусиқии халқамон медонем, ки бисёр жанрҳои мусиқии мардумӣ, шашмақом, фалак, аз ҷумла муноҷот, суруд, сокинома, тарона, уфар ва амсоли инҳо дар асоси жанрҳои адабии ҳамномашон ба вучуд омадаанд. Дар суруди «Усмаш намехом» низ вобаста ба матн тағйирёбӣ ва мутобиқати мусиқиро мушоҳида менамоем.

Калимаи намехоҳам, ки бо лаҳҷаи зебои мардумии «намехом» ифода ёфтааст, ба хотири авзони шеърӣ се маротиба паиҳам такрор гардидааст. Бинобар ин оҳанги он низ ба таври секвенсиявӣ (дар ин ҷо секвенсияҳо хусусияти умумӣ ва ҷамъбасти доранд), бо ҳаракат намудан ба поён, дар зинаҳои гуногун такрор ёфтааст ва бо овози гӯшнавози Тухфа Фозилова тавҷам гардида, хело зебову гуворо садо додааст, ки беихтиёр торҳои дили шунавандаро ба ларзиш меорад.

Зикри як нукта бамаврид аст, ки секвенсияҳо дар баъзе сурудҳои «Шашмақом» ва «Фалак» ба хотири рушди оҳанг низ истифода мешаванд.

Чи тавре ки аз сохти таркибии суруд маълум мешавад, пас аз байти якум нақарот меояд ва сипас байти тоза иҷро гардида, боз нақарот суруда мешавад ва ин раванд пайдарҳам чанд бор такрор меёбад, ки хоси аксар сурудҳои мардумии тоҷик аст.

Суруди машҳури мардумии «Гулумой» хело содаву равон буда, зуд ба дили шунаванда роҳ меёбад, баҳусус дар ҳоле, ки аз ҷониби ягон ҳунарманди асилу боистеъдод иҷро гардида бошад. Инак мо ин суруди дилнишину гӯшнавози мардумиро дар иҷрои ду ҳунарманди мумтозу нотакрори тоҷик Тухфа Фозилова ва Авнер Муллоқандов мешунавем ва мекӯшем, ки ба қадри тавонамон таҳлил карда бошем.

Таронаи мазкур дар иҷрои ин ду ҳунарманди соҳибистеъдод, дар лаҳни «фа-диез» – минор, ба тарзи бадеҳа суруда шудааст. Асар дар зарби барои сурудҳои мардумии тоҷик маъмули 6/8 (шаш ҳаштяк) иҷро гардидааст. Суръаташ *moderato* (оҳиста, мулоим) буда, равону чигарсӯз ва, аз ҷониби ди-гар, каме муфарраҳ садо медиҳад. Дар ибтидо, дар иҷрои ансамбли соҳиби мардумӣ даҳ тақтеъ сараҳбори мусиқӣ навохта мешавад. Мусиқӣ дар ду тақтеи пеш аз саршавии матни тарона начандон баланд (*mf*) буда, суруд бо садои баланд (*f*) оғоз мегардад. Сипас, баръакси сурудҳои дар боло номбаршуда, ки аз сарбайт сар шудаанд, таронаи «Гулумой» аз нақарот ва аз ҳиссаи чоруми тақтеъ, яъне пештақтеъ (затакт) оғоз мешавад, ки матнаш ин аст:

Гулумой, гулумой, тоза баргай гулумой,
Қаҷакош дар барумой, аламош дар дилумой.

Нақароти суруд дар ҳамовозии ҳарду ҳофиз (унисон) ва начандон баланд (*mf*) садо медиҳад. Сипас Тухфа Фозилова мисраи якуми сарбайтро хело фораму муассир, ба ҳайси якҷаҳон ва бо овози баланд (*f*) месарояд:

Ой, чашмони сиёҳи сода дорад ёрумой,

Баъд аз ин Авнер Муллоқандов бадохатан мисраи дувумро бо овози марғуладораш иҷро мекунад:

Ой, пешобағали кушода дорад ёрумой.

Сипас ҳарду ҳунарманд дар ҳамовозӣ боз нақаротро такрор менамоянд ва ҳамин тавр суруд бо сарбайтҳои тозаву ивазшаванда ва такрори нақарот, пайиҳам, якҷанд маротиба такрор меёбад. Дар охир асар ба тарзи «поко диминуэндо» (росо *diminuendo* – яъне аз овози баланд оҳиста оҳиста ба овози паст гузаштан) ва бо мадиди тавъамии овозу оҳанги суруд дар ҳаҷми чор тақтеъ ба поён мерасад.

Таронаи «Сабзаке дона, дона» яке аз сурудҳои маъмули халқии кӯхистони тоҷик буда, дар давраҳои гуногун аз ҷониби ҳофизону ҳунармандони мардумӣ иҷро гардидааст. Тухфа Фозилова низ ин сурудро бо ҳамроҳии ҳунарманд Мукаррама Шамсиддинова ва ҳамовозии оркестри соҳиби миллӣ бо маҳорати баланд иҷро намудааст.

Асар дорои зарби маъмули 6/8 (шаш ҳаштяк), лаҳни «фа-диез – минор» ва суръати мулоиму оҳиста (*moderato*) буда, пас аз навозиши шаш тақтеъ сараҳбори мусиқӣ дар иҷрои оркестри соҳиби миллӣ, шурӯъ мегардад. Сараҳбори мусиқӣ хело бошиддату баланд (*f*) оғоз ёфта, тадриҷан то саршавии матни тарона паст (*p*) мешавад ва ҳунармандон аз пештақтеъ (ҳиссаи сеюми тақтеъ) ба сурудани нақарот мепардозанд. Ҳангоми иҷрои суруди мазкур ҷаҳишҳои оҳангии тертсияи калон ба поён (до-диез – ля) ва квинтаи холис ба боло (фа-диез – до-диез) ба назар мерасанд, ки оҳанги таронаро рангомез месозанд.

Суруд дар иҷрои ҳарду ҳунарманд аз аввал то ба охир бо як овоз (унисон) иҷро карда мешавад ва матни нақароташ чунин аст:

Сабзаке дона, дона,
Гар ёри манӣ биё ба хона!

Аз сабаби он, ки авзони шеърӣ мисраи дувум нисбат ба мисраи якуми нақароти суруд зиёдтар аст, чумлаи мусиқии он, низ нисбат ба чумлаи аввали мусиқӣ якуним тақтеъ дарозтар мебошад.

Пас аз ду маротиба такрор ёфтани нақарот сарбайти суруд, низ аз тақтеи нопурра (пештақтеъ – ҳиссаи панҷуму шашуми тақтеъ) бо як тавону руҳбаландӣ сар мешавад:

Боло биравӣ ба ман гули лола фирист,
Дар коғази сабз мушка печонда фирист.

Дар охири чумлаи якуми мусиқӣ мадиди овози сарояндагон ба микдори якуним тақтеъ ва дар чумлаи дуҷуми мусиқӣ бошад, дувуним тақтеъ давом мекунад. Ҳангоми такрори паёпайи суруд нақарот дар шакли аввала боқӣ монда матн сарбайт дигар мешавад. Пас аз хотимаи қисми овозӣ, таронаи «Сабзаке дона, дона» бо қисми сози, яъне навозиши якчанд тақтеи мусиқӣ дар иҷрои оркестри соҳои миллӣ ба поён мерасад.

Таронаи мардумии «Ҷонон, ман аз фироқат», ки суруди лирикӣ–ишқист, дар лаҳни «фа-диез минор» садо дода, аз ишқи пурсӯзи ошиқи ноком хикоят менамояд. Суруд, ки тавассути овози беғашу гӯшнавози Тухфа Фозилова хело маҳзуну дилрас иҷро гардидааст, дарду алами дуриву чудоӣ ва сӯзу гудози ошиқро дар фироқи машук бармало пеши назари шунаванда чилвагар месозад:

Ҷонон, ман аз фироқат ҳар лаҳза зор гириям,
Пайваста аз ғами ту ман дилфигор гириям.

Зарби суруд 3/8 (се ҳаштҷа) буда, пас аз ҳашт тақтеи сараҳбори мусиқӣ, хело орому муассир (p) аз пештақтеъ (ҳиссаи дувуми такт) оғоз мегардад. Чи тавре ки болотар ишора гардида буд, зарби мазкур ба тарона рангу бори вал-смонандӣ медиҳад. Андозаи асар начандон калон (аз нотаи до-диези октаваи якум то ре-и октаваи дуҷум) буда, мувофиқи аксари таронаҳои мардумист. Суръати суруд *Andante* (ором, суст) буда, ба тарзи мадкашии садоҳо ва овози сарояндагӣ, бо як маҳорати баланд иҷро гардидааст. Ҳар як чумлаи мусиқӣ ва матн ду маротибагӣ такрор ёфта, чаҳишҳои тертсиявӣ аз боло ба поин (ля – фа-диез, сол-диез – ми), ки пайхам дар шакли секвенсиявӣ омадаанд, ҳама назокату зебӣ ва форамии таронаро таъмин намудаанд ва дар чумлаи дуҷуми суруд низ дучор меоянд. Барои боз ҳам рангомезтар гардидани таронаи мазкур аз аломатҳои ороишӣ (крешендо, диминуендо, лига, легато, форшлягҳо) фаровон истифода шудааст.

Пас аз иҷрои ҳашт тақтеъ мусиқӣ тавассути ансамбли соҳои халқӣ, авҷи суруд хело пурқуввату баланд (f) оғозу идома меёбад, ки мусиқӣ боз ҳам маҳзунтар садо дода ба мазмуни матн тавъамии зич пайдо мекунад:

Ҳамчун гул аст рӯят, ман булбули заифам,
Аз гул гила надорам, аз захми хор гириям.

Авҷи суруд, низ ду маротиба такрор ёфта, овози фораму шинами иҷрокунанда бо ҳузнангезиву хушсадоии мусиқӣ ва мазмуни маҳзунӣ байт тавъам гардидааст, ки бо шунавиданаш дар дили сомеъон рикқат ва шӯру қиёмро ба вучуд меорад. Мисраи дуҷуми байт бо мусиқии фаровард ҳамчӯр аст. Сипас таронаи «Ҷонон, ман аз фироқат» бо бандҳои нави матн якчанд бор такрор

ёфта, бо ҳамон хузни фурқатзо ва муассиру руҳнавоз ба поён мерасад. Якчанд тактеи мусиқӣ дар иҷрои ансамбли созҳои мусиқӣ хотимабахши суруд мегардад...

Тухфа Фозилова сурудҳои мардумиро бар замми овози фораму гӯшнавоз, инчунин тавассути малакаву маҳорати фитриву модарзодаш хело равону сода ва табиӣ иҷро менамуд. Ҳангоми иҷрои ҳар як таронаи халқӣ ба ҳама нозуқиҳо ва қавонини мусиқиву иҷроии он аҳмияти ҷиддӣ меод. Пеш аз он, ки як таронаро ба шунавандагон пешкаш намояд, бо ҳамроҳии навозандагон ва ҳайати ансамбл борҳо ва муддати зиёд машқ мекард. Баъд аз пурраву пухта тайёр шудан, онро ба сахна мебаровард ва ё дар ҳазинаи тиллоии радиову телевизион сабт менамуд. Аз ин рӯ сурудҳои таронаҳои иҷронамудааш чун кабӯтарони озод болу пар кушода дар синаҳои сомеъон лона мегузошт.

Сабти сурудҳои таронаҳои мардумии «Болоӣ», «Усмаш намехом», «Сабзаке дона, дона», «Ҷонон, ман аз фиروقат», «Шоҳдухтар» ва сурудҳои ҳофизону бастакорони мардумии тоҷик «Дил хуш аст», «Қурбони ту гардам», «Овора ман», «Модарам», «Салом», «Эй бодапарастон», таронаҳои халқии «Рубоӣҳои Ванҷ», «Нола», «Зи чашмони сиёҳат», «Ёр омад», «Кошки» ва амсоли инҳо, ки матнашон ба мардум ва шоирони адабиёти классикиву шӯравии тоҷик мансуб буда, дар ҳазинаи тиллоии радиои Тоҷикистон маҳфузанд, бо маҳорати баланди касбӣ суруда шудаанд, Тухфа Фозилова дар ҳама даҳаҳои адабиёт ва санъати тоҷик дар Маскав (1941, 1949, 1957) иштирок ва ҳунарнамоӣ кардааст [2, 320]. Ӯ ба бисёр шахрҳои ҷамоҳири собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва мамолики ҳамҷавору ҳамзабони Эрону Афғонистон сафарҳои ҳунари намуда, бо иҷрои сурудҳои мардумии тоҷик сазовори кафкӯбӣ ва таҳсину офарини бинандагони зиёд гардидааст. Заҳмати пайваста ва хизматҳои арзандааш бо унвони баланди Ҳунарманди мардумии Иттиҳоди Шӯравӣ (1957), Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи устод Абӯабдулло Рӯдакӣ (1977), ордениҳои Ленин, Дӯстии халқҳо, чандин медалу ифтихорномаҳои Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ ва Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон кадр карда шудаанд. Айни замон театри драмаи мусиқии шаҳри Конибодом номи ин ҳунарманди беназирро дорад [13, 290].

Тухфа Фозилова тавассути образи нақшҳои дар сахнаву кинофилмҳо офаридааш, сурудҳои таронаҳои гуногуни иҷронамудааш номи нақӯи худро дар сафҳаи китоби фарҳанги бостонӣ ва бою рангини миллати тоҷик ҷовидона сабт гардонидаст. Фарзанди ягонааш – ҳунармади варзидаи кинои тоҷик Марат Орифов ва садҳо шогирдону ҳампешагонаш, ки аз мактаби ҳунарии ӯ баҳра бардоштаанд, имрӯз анъанаи мактаби эҷодӣ ва ҳунарии ӯро идома медиҳанд.

Адабиёт

1. Абдурахмонов, А., Абдулқайсов, Ш. Театрҳои касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Истеъдод, 2012. – 61 с.
2. Донишномаи Шашмақом. – Душанбе, 2009. – 422 с.
3. Мирзоева, Ш. Таджикская опера: этапы становления и приоритеты об-разной сферы. – Душанбе, 2012. – 257 с.
4. Музыкальная жизнь советского Таджикистана. – Душанбе, 1974. – 172 с.
5. Нурҷонов, Н. Тухфа Фозилова. – Душанбе, 2000. – 197 с.
6. Нурҷанов, Н. Опера и балет Таджикистана. – Душанбе, 2010. – 422 с.

7. Нурҷонон, Н. Мактаби актёрии тоҷик. – Душанбе, 2011. – 495 с.
8. Охунов, Ҷ. Назарияи ибтидоии мусиқӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 239 с.
9. Сурудҳои халқии тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 176 с.
10. Сурудҳои халқии тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 248 с.
11. Таджикская музыка. – Душанбе, 2003. – 296 с.
12. Ҳасанова, Л. Тухфа Фозилова. – Душанбе, 1976. – 254 с.
13. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе: СИЭМТ, 2004. – 544 с.

Зубайдов А.

ТВОРЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ ТУФЫ ФАЗЫЛОВОЙ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СЦЕНЕ

Тухфа Фозилова - Народная артистка Советского Союза, лауреат государственной премии Республики Таджикистан им. А. Рудаки является выдающейся личностью таджикской культуры советского периода в XX веке, одна из основателей школы актёрского мастерства и первая исполнительница профессиональных, классических и народных песен таджикского народа. В статье автор анализирует её роль и заслуги в области культуры и искусства таджикского народа, некоторые важные моменты жизни и многогранной творческой деятельности.

Ключевые слова: артист, сцена, музыкальный театр, опера, шашмаком, спектакль, народные песни.

Zubaydov A.

CREATIVE WORKS OF TUHFA FOZILOVA ON THE PROFESSIONAL SCENE

Tuhfa Fozylova – the People's Artist of the Soviet Union, laureate of the Rudaki State Prize of the Republic of Tajikistan, is an outstanding personality of Tajik culture of the Soviet period in the XX century, is one of the founders of the school of actor skills and the first performer of professional, classical and folk songs of Tajik people. In the article the author analyzes her role and services in the field of culture and art of Tajik people, some important moments of life and multi-faceted creative activity.

Keywords: artist, scene, musical theater, opera, *Shashmakom*, performance, folk songs.

УДК Тадж:793.31 +398+391+781

Клычева Н.А.

ТАНЦЕВАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ПАМИРА: ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье исследуется танцевальное искусство Памира. Автор на основе изучения научных источников и поездок в экспедиции пишет об организации детского памирского ансамбля, Этнографического Памирского ансамбля песни

и танца Государственной филармонии Таджикистана, о исполнителях памирских танцев Музыкально–драматического театра им. М.Назарова г. Хорога, освещает деятельность балетмейстеров в танцевальном искусстве народа Бадахшана.

Ключевые слова: исследование, искусство, хореография, балетмейстер, памирский ансамбль, танец, особенность, исполнение, постановка, музыка, музыкальный инструмент.

Статус исторических и искусствоведческих исследований хореографического искусства в науке республики Таджикистан практически не определён. Собственно говоря, на рубеже второго десятилетия XXI века тематика хореографического искусства ещё не выделилась в отечественной науке истории и теории искусства в самостоятельное направление и ещё не изучена как самодостаточный исследовательский объект во всей научной актуальности. За исключением публикаций работ по театральному и музыкальному искусству, которые затрагивают вопросы хореографического искусства.

Следует отметить, что по всем показателям тематики исследований науки искусствознания, в том числе и хореографического искусства стран СНГ наука республики Таджикистан отстает и до настоящего времени в отечественной науке нет ни одной диссертационной работы, посвященной танцевальному искусству таджиков. Впервые в СМИ в советский период в 1983 году за круглым столом на тему: «Имрӯзу ояндаи ракси тоҷик» («Современное и будущее таджикского танца») на страницах газеты «Маданияти Тоҷикистон» поднимался вопрос о новых формах таджикского танца в творчестве таджикских балетмейстеров, затрагивающий развитие и трансформацию народно–сценического танца в ансамблях танца, о сохранении богатства и чистоты кулябского, памирского, бухарского, танцев северных районов республики.

Одним из регионов Таджикистана имеющего особое танцевальное искусство является Памир и носителей танцев называют памирцами или бадахшанцами. В литературе и в практическом обиходе хореографов танцы исполняемые народом закрепились под понятием «памирский танец», которые отличаются своеобразным характером и стилем исполнения [5, С.84; 9, С.53–56].

В связи с переменами, происходящими в мире культуры и искусства под натиском процессов глобализации и нивелированием памирского народного танца, трансформацией танцевальных традиций памирцев, исследование истории становления и развития новых форм памирского народно–сценического танца является актуальным. Основная научная проблема, лежащая в основе этой статьи, заключается в противоречии между накопленным народом богатого наследия памирского танца, танцевальных традиций памирцев и в небольшом количестве опубликованных работ, посвящённых теме народно – сценическим форм памирского танца в художественной самодеятельности и профессиональном танцевальном искусстве.

Изучение традиционных форм памирского народного танца в процессе развития в фольклоре, самодеятельности и в профессиональном искусстве, позволяет исследователю выявить и проанализировать этапы становления и развития уникального пласта искусства таджиков – становление и развитие различных форм народно–сценического танца памирцев.

Наследие памирского танцевального искусства это отдельное исследование, на которое не претендует автор статьи, делающий попытку осветить

вопросы исследования танцевального искусства Памира в фольклоре, в формах народно-сценического танца, которые появились в годы советской власти в Таджикистане. Исследование охватило вопросы изучения источников о танцевальном фольклоре, о становлении европейских сценических форм и создании народно-сценического танца, органично сочетающих традиции памирского танца и новаторство в творчестве первых балетмейстеров в художественной самодеятельности, в Памирском ансамбле песни и танца в Филармонии, в областном Музыкально-драматическом театре г.Хорога. Одним из векторов вопроса исследования рассматривается воспитание исполнителей танца с использованием традиционной системы «Устод-шогирд» и освоение форм сценического исполнительства, характеризующее индивидуальный стиль балетмейстеров.

О памирском танцевальном искусстве в музыкально-драматическом театре, ансамблях песни и танца Госфилармонии, балетной труппы Театра оперы и балета писали А.Азимова, К.Голейзовский, Г.Гоян, Л.Киямова, Н.Клычева и З.Казакова, Н.Нурджанов, А.Проценко, Б.Скворцов, М.Юсим [2-4, 11-13, 18-20, 31-33, 37, 44].

О развитии таджикского танца на профессиональной сцене писал русский балетмейстер К.Голейзовский [13]. Голейзовский использовал в балете «Ду гуль» А.Ленского памирские мотивы. Четвертый акт балета «Ду гуль» начинался танцем девушек, поставленном на памирском материале, мужской состав балета исполнил памирский танец с палками.

Большой вклад в исследование памирского танца внесли Ф.Кароматов и Н.Нурджанов [15]. В двух книгах «Музыкальное искусство Памира» представлен музыкальный и танцевальный фольклор, который отличается большим разнообразием форм и жанров. Впервые были опубликованы рисунки, фотографии исполнителей сольных и дуэтных памирских танцев. Кратко описаны сюжеты пантомим, представлен нотный материал танцев и танцевальных мелодий, песен, народно-музыкально – драматических представлений. Во втором издании «Музыкальное искусство Памира» опубликовано 5 книг. Первые две книги вышли в свет в 2010 году, и были дополнены ещё тремя новыми книгами [18, 28-30].

Собранный материал Ф.Кароматовым и Н.Нурджановым в фольклорных экспедициях был опубликован в третьей книге в виде нотного материала музыки обрядов: рождения, свадьбы, похоронно-поминальных обрядов и календарных праздников [28]. Эпические и сказочные музыкальные произведения: «Маддох» («Прославление»), поэма о Искандаре, отрывки из поэмы «Лайли и Меджнун», «Юсуф и Зулейха»; музыкальные сказки: «Губонак» («Пастушок»), «Магулдухтар» (Монголка), «Тошбек и Гулькурбон» и др.; шуточные песни: «Макри зан» («Женское коварство»), «Гандушкак» («Воробышек») и др. составили четвертую книгу авторов Н.Нурджанова и Б.Кабиловой [29]. Инструментальная музыка, лирические песни отдельных исполнителей и областного музыкально-драматического театра им. М.Назарова вошли в пятую книгу [30]. Народные танцы Памира получили новую жизнь в сценических формах в художественной самодеятельности и на профессиональной сцене.

Монография Н.Нурджанова «Олами беканори ракси точик» (Безграничный мир таджикского танца) посвящена истории таджикского танца [31]. Она охватывает период с древних времён до XXI века. Исследователь обозначил три основных стиля таджикского танца: стиль горных таджиков, таджиков равнины и Бадахшана, которые он рассматривает в фольклоре, в

самодеятельных и профессиональных коллективах [31, С.38,182–186, 209, 241–242, 264, 275.]. Памирские танцы, представленные в этой работе, рассматривались ранее во второй книге «Музыкальное искусство Памира». Н.Нурджанов дополнил его характерными движениями и положениями мужского и женского танцев. В разделе «Народно-сценический танец таджиков» упоминаются лучшие профессиональные исполнители памирских танцев: Муборакшо Гуленов, Бахтуджамол Карамхудоев, Махмадназар Исломов, Махмадназар Атамов, Гарибсултон Худоёрбекова, Заррагуль Искандарова и Наврузшо Курбонасейнов [31, С.52–65, 257, 266, 272–274]. Следует отметить работу Н.Нурджанова «Опера и балет», где он рассматривает памирский народный танец в его сценических формах на сцене театра в балете «Ду гуль» А.Ленского [32].

Вопросы таджикского народного танца в художественной самодеятельности, в быту, по месту жительства затрагивают М.С.Андреев, Р.Амиров, Ш.Абдурахманова, Г.Гоян, Н.Макарихин [1,5,6–7,13,22].

Создание памирских танцев в творчестве Г.Валамат-заде, Д.Ахуновой в государственном ансамбле танца «Лола» рассматривают М.Джурабекова, Н.Клычева и З.Казакова, Н.Нурджанов и другие [14, 19–20, 31–32]. Постановка танцев З.Амин – заде на музыку памирских певцов и музыкантов в ансамбле танца «Зебо» Государственного комитета телевидения и радиовещания при Правительстве РТ отражена в работах Н.Клычевой и З.Казаковой, Н.Нурджанова [20,31].

В книге Ф. Аюбджановой «Традиционный таджикский танец» наряду с разными стилями таджикского танца представлены женский памирский народно – сценический танец с фотографиями современной исполнительницы в традиционном костюме (описание основных позиций, положений, движений), а так же мужской танец с ложками «Чеб-базай» [8, С.53–56, 91–93; 9].

В богатом народном творчестве памирцев большое место занимают песни и танцы. Видоизменяясь из поколения в поколение, они сохранили красоту и богатство форм. Традиционные танцы и песни, песенно-танцевальные представления сопровождают памирцев от рождения до конца жизненного пути.

Исследователи этнографии М.С.Андреев и А.А. Половцов, А.С.Лашкариев, С.К Матроров, Л.Ф.Моногарова, А.А. Шоинбеков, З.Юсуфбекова и другие, изучая быт и жизнь таджиков Памира, пение и танец упоминают в связи с описанием игр, свадебных и похоронно-поминальных обрядов [6,7,21,25,27,42,44].

Изучение музыки и танца Памира специалистами началось лишь в конце 30–х годов XX века. Традиционные танцы памирцы исполняют в формах соло и дуэта. В коллективах художественной самодеятельности и в профессиональных ансамблях мы наблюдаем все постановочные формы народно-сценических памирских танцев: соло, дуэты, групповые танцы, танцевальные сюиты.

Практический творческий опыт хореографов конца 30–40–х годов XX века определил путь исследования разных стилей танцев таджиков, в том числе памирских танцев. В книге Н.Миронова «Музыка таджиков» представлены данные об участниках 1–го всетаджикского слета (олимпиады) певцов, музыкантов и танцоров (1931 год), среди которых был танцор Бекназар Мухаммадализода из кишлака Чохвед Рушанского района, исполнивший танцы: «Танец с гиджаком», «Рақси дастаки» («Танец рук»), «Шамшербозӣ» («Танец с саблей») [26, С.49–51]. Описывая исполнительское искусство памирского

танцора, Миронов Н. пишет: «Пению и танцам он выучился сам. Это природный артист в полном смысле этого слова горит огнем энтузиазма. В его гиджаке «звучит утро». Его ритмические телодвижения в танце бесподобны. Здесь героизм, дикость, пластика, ужасное и смешное, – все кричит и бьет по нервам. Его хореографическому искусству позавидует любая балетная знаменитость и удивительно, как этот человек, нигде ничему не учившийся, мог так усовершенствоваться [26, С.50].

Следует отметить, что традиционная система «Устод–шогирд», существующая столетиями, воспитывала совершенство исполнительского мастерства танцоров. Исполнитель Бекназар Мухаммадализода учился у местных мастеров танца из Рушанского района, из которого вышли многие известные артисты профессионального искусства республики Таджикистан Гурминдж Завкибеков, Гарибсултон Худоёрбекова, Мухамадназар Атамов, Заррагуль Искандарова и другие представители различных видов исполнительского искусства: музыканты – Рахматшоев Ақобиршо, Файзенов Шайхали, Асратбеков Давлатмамад; певцы: Раджабекова Гульсара, Бахтибекова Оистамо, Дусталиев Давлатали, Гоибназари Давлатшо; танцоры – Назардодова Модор (свадебный танец и поминальный танец “Пойамал”), Мамадризоэва Асалбегим (“Рушанский Рапо”), Давлатмамадов Мукбил, Паллаев Аламхон, Давлатмамадов Саркори (Бартанг, “Рақс бо чуб”), Додхудоев Гульбек, Рахмхудоев Дилнавоз.

Основу памирских танцев составляют мужские танцы, в этом и заключается их особенность. Ввиду того, что ислам запрещал публично выступать женщинам, женщины в основном были зрителями. Поэтому, со слов известной танцовщицы Заррагуль Искандаровой (нар.арт.РТ), великолепной исполнительницы памирских танцев, мужчины–танцоры Б.Карамхудоев, М.Исломов, М.Гуленов, М.Атамов, которые танцевали и осуществляли постановки танцев в областном театре в г. Хороге обучали девушек танцам. «Главными носителями танцевального искусства на Памире являлись мужчины. Все танцы соло и дуэты исполнялись исключительно мужчинами» [15, С.4].

Праздники, семейные обычаи, свадебные и поминальные обряды, отражают мировоззрение и духовную жизнь горцев [24, С.8–55]. В основном в часы досуга, по поводу семейных событий памирцы собираются вместе после трапезы и предпочтение отдают пению и танцам. «По праздникам и свадьбам они распевают жизнерадостные, весёлые рубои, на похоронах – заунывные, мрачные» [35, С.7]. Они отличаются между собой лишь ритмо–мелодическими и тематическими рамками. Особенности сюжетов, тематика памирских танцев определялась их особым архаичным крестьянским, консервативным в силу многовековой высокогорной изоляцией укладом и соответственно уровнем духовной жизни [35, С.17].

Все события семейной жизни на Памире принято устраивать в огромных патриархальных домах, в которых по традиции живут несколько родственных семей. Музыкальные, танцевальные и театральные представления в таких домах исполняются в месте «пога». Это место находится в центре дома и занимает небольшое место нижнего яруса. Пога выполняет функцию сцены, а более высокие деревянные ярусы– дуканы– место для зрителей [6, 17].

Танцы выполняют определенные функции в обрядовой практике памирцев, разыгрываются в пантомимах, танцах с песнями и богаты формами и жанрами. Они исполняются под аккомпанемент народных музыкальных инструментов: струнные: рубаб–тар, бадахшанский рубаб, тамбур, сетор, ба-

ландмаком; смычковые: гиджак–камонча, двухструнный гиджак, чигак; духовые – най; ударные инструменты: даф, доира. «Памирские танцевальные мелодии обладают общими свойствами интонационно–ладового и метроритмического строения. Наблюдается определенная общность и в принципах их использования при сопровождении танцев. «Нередко одна и та же мелодия может сопровождать разные танцы... В качестве музыкального сопровождения танцев с предметами чаще всего используются циклы из 2–х– 3–х песен, последовательность которых передаёт возрастающее динамическое напряжение, выражаемое танцем. Достигается это динамическое нарастание в музыке не только ритмическими изменениями, в том числе ускорением темпа, но и ладовым развитием внутри песенной циклической формы» [15, С.6].

Особенности памирских танцев характеризуются информацией, которую мы получаем посредством визуального наблюдения в пространстве и во времени. Характеристика формы, содержания стилей исполнения, исполнительское мастерство танцоров, музыкальное сопровождение танцев, время и место – всё проявляется в действии. В каком виде исполнители создают и формируют танцы здесь и сейчас – в таком они во время исполнения и предстают перед зрителями.

На Памире танцуют стар и млад. Особенным уважением пользуются люди преклонного возраста и они руководят молодёжью. Деление по возрасту (дети, подростки, юноши и девушки холостые и незамужние, молодые женатые и замужние, мужчины и женщины среднего возраста, старики и старухи) послужили основой для возникновения соответствующих танцев внутри каждой возрастной группы. Они являются хранителями обрядовых песен и танцев, пантомим и различных представлений, которые таким образом передавались из поколения в поколение. Именно благодаря этому процессу до нас дошли многие танцы. Не подлежит сомнению, что исполнители хранят в памяти образцы народных танцев, их сюжеты, традиции исполнительского искусства, но они и обогащают их, дополняют не всегда осознанно, своим танцевальным творчеством, индивидуально импровизируя, отражая в танце современную жизнь.

В середине XX века в Шугнанском, Рошткалинском, Рушанском, Ишкашимском районах ниже перечисленные образцы танцев исполнялись народными танцорами и лучшими представителями коллективов художественной самодеятельности и профессионального искусства:

1. Это песенно–танцевальные театрализованные представления: «Бобосафар», «Бобопирак» («Старик»), «Мугулбози» («Монголочка») популярны в народе.

2. Танцы игровые, шуточные «Аспакбозй» («Танец лошадки»), «Уштурбачаман» («Танец верблюда»), «Кочбазай» («Танец живота») «Рўбохбози» («Танец лисы»), «Кабутар» («Голубь»), «Дангонбачек», «Уштурбозй» («Танец верблюда»), «Укоббозй» («Танец орла»), «Оббандак» («Кража воды») широко были известны в Ишкашима, Рушане, Шугнанае.;

3. Трудовые танцы: «Шибитз» («Битьё шерсти»), «Гилим вифт» («Тканье сукна»), «Косибид» («Ремесло»), «Чупони» («Танец пастуха»), «Ресанда» («Танец прядения нитей»), «Дарав» («Танец косарей»), «Бофанда» («Танец вязальщиц»);

4. Танцы лирические: «Сегох» («Три ритма»), «Гулгунча» («Бутон»), «Аравон» («Течение»), «Росто» («Прямой»), «Рахпо» («Ход ног»), «Кадам» («Танец шагов»), «Бустон» («Цветник»), «Марворид» («Жемчуг»);

5. Танцы с предметами: «Чеб–базай» («Танец с ложками»), «Рақс бо руймол» («Танец с платком»), «Рақс бо кушчак» («Танец с кувшином»); «Румол» («Танец с платком»), «Гул» («Танец с цветком»), «Аспак» («Танец лошадки»), «Пишпак» («Танец со стрелой»);

6. Воинственные танцы: «Шамшер» («Танец с саблей»), «Калтак» («Танец с палками»), «Кордбозӣ» («Танец с ножом»), «Рақс бо чуб» («Танец с посохом»);

7. Танцы с музыкальными инструментами: «Рақс бо чигақ», («Танец с гиджаком»), «Рақс бо най» («Танец с наем»);

8. Поминально–похоронный танец «Пойамал» («Действие ноги»).

«Все эти танцы объединяет сюжетное начало: конкретно–образительное одних и обобщенно–символическое в других» [15, С.5].

Отдельно проявляет себя и песенное творчество народа в песнях: «Лайлайик», «Даргилик», «Рок», «Булбулик», «Шириндона», «Махрам турд боракалло», «Йика кадбону чидом», «Хундор барфат борон».

Жанр «Фалака» представлен в народном песенном творчестве памирцев в формах «Фалаки мотами», «Бепарвофалак», «Фалаки се зарб», которые в свободной форме исполняют женщины и мужчины. Песенное творчество выражено в формах и жанрах «Дойирабазм», «Маддох», «Талкин», «Касоид» [34, С.4].

Известный русский балетмейстер К. Голейзовский писал о таджикском танце и песне: «Таджики исключительно сильны в искусстве импровизации. Многим должна быть известна популярная здесь песня:

Мы, таджики, поём обо всем, что увидим, кругом,
обо всём, что внушает нам песню, поём.

Песни здесь естественны, как дыхание. Их поют на ходу, на базарах, на отдыхе, на работе. И так же, как песня, складывается здесь танец» [12]. Импровизация, как точно подметил К. Голейзовский, способствовала сохранению богатства форм и образцов памирских танцев. В традиционном памирском танце движения рук носят импровизационный характер, они создаются исполнителем в процессе танца. Поэтому один и тот же ход – в зависимости от замысла исполнителя – может сопровождаться различными движениями рук. В народно–сценическом танце движения рук фиксируются, и каждый ход сопровождается наиболее характерными движениями рук. Танец, по–прежнему является зрелищем, приятным способом времяпрепровождения, социальным ритуалом и т.д. Но главная функция его заключается в том, что он представляет собой современное искусство, актуальное художественное высказывание и отражение жизни различных слоев общества.

Изучение современного развития танцевального творчества памирцев показывает, что основные образцы народных танцев исполняются в импровизационных вариантах на свадьбах, в постановочных формах в коллективах художественной самодеятельности и профессиональных ансамблях танца.

Танцевальное творчество состоит из элементов, которые составляют творческий процесс. Художественное мышление, воображение, фантазия исполнителя проявляется посредством восприятия музыки и показа умения и навыков танцевальных движений в танце. Импровизация движений во время танца синхронно исполняется с изменением ритма и темпа музыки. Танцевальная мелодия или песня может переходить с 2/4, 4/4, 7/8 на 6/8 музыкального размера и в части «уфар» переходит постепенно с умеренного (*moderatto*) к быстрому темпу (*allegro*), постепенно ускоряясь (*allegretto*). Исполнитель в

творческом процессе создаёт эмоциональный настрой и показывает характер художественного образа в танце.

Проценко отмечает, что произошёл резкий скачок в развитии танцевального искусства в столице республики, который не замедлил сказаться и сыграть свою роль в подъёме искусства вообще и танцевального – в частности в областных и районных театрах. Проценко подготовил целые программы «Вечера народного танца» в музыкально–драматическом театре Хорога. Несколько танцев концертного плана и танцы в спектаклях в Хорогском театре поставили М.Атамов, Б.Карамхудоев и Н.Хайруллаев. Все эти начинающие постановщики бывали в столице, знакомились с работами Г.Валаматзаде, А.Исламовой и А.Проценко.

Отличительной особенностью памирского искусства начала XX века объясняется отсутствием в памирской среде фигуры профессионального танцора или танцовщицы. Профессиональные танцоры и танцовщицы других регионов республики описаны Н.Нурджановым в книге «Олами беканори ракси тоҷик» [31, С.157–223]. Только в 30 – 40-е годы XX века появились первые профессиональные исполнители памирского танца: Б.Карамхудоев, М.Исломов, М.Гуленов, М.Атамов [31, С.257]. А начинали они с организации ансамбля песни и танца художественной самодеятельности, по примеру других республик.

В 30-е годы XX века, в годы становления советской власти на Памире, народное песенное и танцевальное творчество проявило себя в большей степени в художественной самодеятельности. Певец и музыкант Гуломхайдар Гуломалиев организовал в кишлаке Вомар Рушанского района ансамбль песни и танца, который состоял из 27 человек. Первые шаги профессионального искусства на Памире были сделаны в 1936 году с созданием Музыкально–драматического театра в г. Хороге, где были собраны лучшие творческие силы Памира.

В 1940 году Г.Гуломалиев в Филармонии создал первый профессиональный Памирский ансамбль песни танца. Он изучал и собирал лучшие образцы народного творчества Памира и на этой основе создал репертуар ансамбля. Первые крупные формы – танцевальные сюиты памирского народно–сценического танца были созданы в этом ансамбле танцевальные сюиты «Бахори Помир» («Весна Памира»), «Туйи Помир» («Памирская свадьба»), «Нидои ошикон» («Зов влюблённых»), «Суруд ва мухаббат» («Песня и любовь»), «Овози чавонони хушбахт» («Голоса счастливой молодежи»). А.Проценко в книге «Танцевальное искусство Таджикистана» описывает создание сценических форм таджикского народного танца в 30–е годы становления советского таджикского искусства. Автор книги, уделяя особое внимание отличию памирских танцев, писал: «Отличительной чертой памирского танца было: у мужчин – прежде всего динамика, резкость движений, необычайная мужественность и отвага, у женщин – редкая пластика рук, особенно в ляпарах, где, кажется, с текстом песни пели также руки. Ни в одном женском танце я не видел больших перегибаний, их всегда украшала стройность корпуса. И наконец, ни в одном танце женщины не садились на колени, что присуще женскому танцу других районов Таджикистана» [33, С.9].

В первых своих постановках на таджикской сцене А.Проценко старался использовать памирский фольклор, который он собрал в 1939 году во время первой большой поездки по всем районам Горно–Бадахшанской автономной области. В филармонии был также вновь сформирован этнографический Памирский ансамбль песни и танца. Этот коллектив нес в народ очень свое-

образное музыкальное, песенное и танцевальное искусство Горного Бадахшана, резко отличающееся от народного творчества других районов республики. Ансамбль обогащало ещё и то обстоятельство, что почти в каждом районе Памира много отличительного своего, бытующего только там. В программу коллектива были включены лучшие образцы танцевального фольклора Памира. Тут исполнялись танцы с шашками, с палками, с гиджаком, популярные «Сегох» и «Гулгунча», и наконец, танцевальные сюиты на слова и музыку памирских авторов. Образцы народного танцевального искусства тщательно изучались и вводились в сценические рамки. Впервые были созданы новые для таджиков народно-сценические формы – смешанные дуэтные танцы юноши и девушки: «Вохӯри дар назди чашма» («Встреча у родника») в исполнении Ф.Окимбекова и С. Зоолшоевой; сольные – «Рошткалинский танец», «Танец лошадки»; групповой мужской танец «Калтакбозӣ» («Танец с палками») [33, С.30–31].

В декабре 1940 г. большая группа деятелей театрального искусства Памира под руководством В.С.Смирнова в здании Госфилармонии готовилась к Декаде литературы и искусства Тадж. ССР в Москве. Исполнители – дети из районов: Рушанского, Шугнанского, Ванчского, Рошткалинского, Ишкашимского, Бартангского: Г. Завкибеков, Товус и Амоншо Асалбековы, Абдулвахоб и Хоркаш Мирзошоевы, Долчин Низомов, Азизбек Макбулов, Худоев Курбонбеков, Бачазан Мухаббатшоева, Давлатбегим Химматшоева, Мусофир Гарибшоев, Хукумат Мулкамонов, Хукумат Бандишоев, Лаълбегим Ширинхонова, Ошурбек Зарифбеков, Давлатшоҳ Гуломхайдаров, Саидхон Шохисмоилов, Мирзоазиз Махмадазизов, Тайгуншоҳ Шодмонбеков, Кодир Саидбеков, Асалбегим Махмадришоева, Зебо Искандарова, Шахназм Шахболов, Хосият Шукроева, Гулчехра Кадамшоева, Султонбегим Шехова, Борис Наматиев, Махмадаез Шахмиров, Бахтибегим Гадомахмадова ва Чарнай Исмоилов. Из них при Филармонии был создан детский памирский ансамбль, который успешно выступил с песнями и танцами на первой Декаде таджикского искусства в Москве в апреле 1941 года [41, С.26; 20, С.97–99].

Искусство детского памирского ансамбля, который участвовал в заключительном концерте Декады литературы и искусства Таджикской ССР в Москве многих удивило. Выступление детей очень понравилось зрителям. В 1945 г. в Хороге, под руководством М. Назарова была открыта актерская студия при музыкально-драматическом театре, основным костяком которой был детский памирский ансамбль песни и танца.

В дальнейшем, многие из этого коллектива стали известными актерами, певцами, танцорами и музыкантами. Это народный артист Таджикской республики, певец, музыкант, актер театра и кино Гурминч Завкибеков – работал в академическом театре драмы им. А. Лахути, Борис Наматиев – известный певец, народный артист Республики Таджикистан и др. [20, С.97–99].

Один из видных балетмейстеров народного танца Памира Мухамадназар Атамов (Хотамов), осуществил многие постановки танцев. Он воспитал около 40 исполнителей мужского памирского танца. Лучшие образцы памирского танца были сценически им оформлены на сцене Музыкально-драматического театра г.Хорога в музыкально-танцевальных сюитах: «Базми чавонон», «Духтарони хушбахт», «Дустии халкҳо», «Аз Бадахшон омадем» и другие. Для сборного коллектива художественной самодеятельности Бадахшана он поставил танцы: «Шодиёна», «Мехнат», «Сегох», «Кабӯтар», «Дехконӣ». Дуэтные песни «Акрамчон», «Фасли баҳор», «Бобо ва духтар», «Қор накарди чаро», «То ба кай сузи маро?», «Масти ноzi Лайло».

Искусство Памирского ансамбля песни и танца, созданного на базе лучших кружков художественной самодеятельности области, произвело большое впечатление на зрителей республики. Он пользовался большим успехом и в Москве в дни первой декады таджикского искусства. «Хореография как вид искусства, – писал А.Проценко–предложенная для зрелищного восприятия, своим богатством поразила всех, таджикские танцы пользовались огромным успехом» [33,С.32]. Однако в связи с началом Великой отечественной войны ансамбль прекратил свое существование.

Во второй половине XX века таджикский танец был рассмотрен в работах А.Азимовой, Ф.Аюбджановой, А.Проценко, Т.Ткаченко [2–4,8–9,33,37]. Авторы – хореографы рассматривали памирские танцы наравне с кылябскими, дашнабадскими, бухарскими, танцами северных районов и другими стилями таджикского танца. Памирские танцы и танцевальное творчество памирцев хореографами отдельно не рассматривалось.

Т.Ткаченко, профессор ГИТИСа им. А.Луначарского г. Москвы, систематизировала и представила основные движения таджикского танца в книге «Народный танец». Опираясь на помощь консультантов Г. Валаматзаде, А. Азимовой и А. Исламовой, в разделе «Таджикский танец» Т.Ткаченко писала: «Танцы различных областей Таджикистана в зависимости от их географического положения, исторических судеб и связей с другими народами имеют свои отличительные особенности» [37,С.438]. Отмечая характерные особенности памирских танцев, она подчеркивала «Танцы таджиков Памира отличаются суровостью, мужественной строгостью, которая присуща жителям высокогорных районов [37,С.439].

В 1955 году Этнографический памирский ансамбль песни и танца вновь был создан при Филармонии художественным руководителем Гуломхайдаром Гуломалиевым, балетмейстером М. Атамовым, в котором участвовало 40 артистов. В состав молодого ансамбля вошли и представители старшего поколения – участники первой декады таджикской литературы и искусства в Москве. Это балетмейстер М.Атамов, танцоры: М. Исламов и К. Гарибшоева, певцы: М. Мамадюсупов и Н. Одинаев, музыканты: Х. Курбонбеков и Х. Бандишоев. О Памирском ансамбле песни и танца Филармонии писали А. Рахмонкулов, Х. Сулаймони и М. Нуров [41, С.25 – 41].

Помимо сольных номеров и дуэтов теперь в репертуар ансамбля вошли многоголосные хоровые произведения, как «Бадеха», «Ба махбубам» Г.Гуломалиева, «Эй, Ватан» А. Лахути, старинные памирские песни «Рок», «Эй, пари» и др. Наряду с таджикскими песнями и миниатюрами в репертуаре ансамбля – русские шуточные песни и частушки, узбекские лирические песни, азербайджанские, армянские, польские, албанские, афганские и иранские музыкальные произведения, а также цейлонские и индийские танцы. Следует отметить, что в Памирском ансамбле песни и танца М.Атамов осуществил постановки крупных форм народно–сценического танца– танцевальных сюит: «Баҳори Помир» («Весна Памира»), «Туйи Помир» («Памирская свадьба»), «Лолахои Помир» («Тюльпаны Памира»), «Суруд ва мухаббат» («Песня и любовь»), «Туйи колхозӣ» («Колхозная свадьба»). М.Атамов известен как талантливый танцор, педагог и балетмейстер. Поставленные им сольные и групповые танцы: «Джавони» (Молодость), «Шодиёна» (Радость), «Миенбанд» (Поясной платок), «Муйсафедон» (Старики), «Хурсанди» (Радостный), «Пахта» (Хлопок), «Кабутар» (Голубь), «Мохигири» (Рыбаки), «Калтак» (танец с палками), «Кошук» (танец с ложками) – исполняются до сих пор не только на сценах областных театров, но и в профессиональных

танцевальных коллективах. Г. Валамат-заде (Нар.арт.СССР) говорил о нем как о талантливом балетмейстере, который в своих работах оригинален и никого не повторяет. В свою очередь М. Атамов считал Г.Валамат-заде своим учителем. Балетмейстер Атамов поставил около 130 танцевальных номеров, 90 групповых танцев и 50 сюит. Несомненный интерес у зрителей вызывали памирские танцы. Им были отобраны и обработаны наиболее ценные и интересные образцы танцев, распространенные в различных районах области. Ткаченко Т. писала: «Для мужского танца Памира характерны горделивые движения головы, подтянутость корпуса, легкость шага горца, привыкшего к крутизнам. Женские памирские танцы характеризуются простотой, широтой и строгостью движений» [37, С.438].

Большинство танцев отображали трудовой процесс, храбрость, любовь и шуточные пантомимы: «Калтакбозӣ» (танец с палками) и плавный «Сегох», который обычно танцуют девушки. Темпераментный танец «Шамшербозӣ» (танец с шашками) сменялся шуточным «Аспакбозӣ» (танец с лошадкой), а пантомима «Уқоб» («Орлы») – стремительным шугнанским парным танцем. Их исполнители: У. Машрабов, Х. Хушвактов, С. Гульмамадов, М. Гарибшоев, Р. Кудратбеков, Х. Курбонбеков – показывали большое мастерство танца. С 1940 г. до выхода на заслуженный отдых М.Атамов работал в Хороге в Музыкально – драматическом театре, который много сделал для становления профессионального искусства в республике, для воспитания кадров [20, С.332–334].

Большую работу в организации Памирского ансамбля песни и танца проделал его художественный руководитель, народный артист СССР Г. Гуломалиев. Почти все участники ансамбля, начиная от режиссера до рядового исполнителя выросли в коллективе под его непосредственным руководством. Знатоки памирского танца: заслуженный деятель искусств Таджикской ССР А. Проценко и балетмейстер М.Атамов – много потрудились над отбором и постановкой памирских танцев. В их постановке в репертуаре ансамбля насчитывается более 20 танцев. Многие сделали для ансамбля балетмейстер, народный артист СССР Г. Валамат-заде и хормейстер З. И. Трохина.

Значительное место в программе ансамбля занимало творчество памирских композиторов – мелодистов Г. Гуломалиева, К. Наибшоева, Н. Курбонхусейнова, Н.Хотамова, Х. Бандишоева, Х. Курбонбекова, Н. Сафармадова и Г. Саодатова.

В ансамбле получила развитие народно-сценическая форма «лапар» песня с танцем, сольного и дуэтного исполнения. В ансамбле выросло много талантливых солистов. Лучшие дуэты ансамбля: Х. Майбалиев и У. Мамаданбарова, Ф. Окимбеков и С. Золшоева, Н. Амонбеков и Р. Боварова – мастерски исполняли такие оригинальные лапары как «Встреча у ручья», «Мечты молодых», «Фасли бахор», «Лабшакари», «Вохурем» и др. В них всегда присутствовала душевная красота и выносливость народа Памира, суровая красота природы горного Бадахшана. Лапар (песенки и дуэты с танцами) очень распространены на Памире. Лапары в большинстве сложены на любовные темы, но авторы лапаров воспевали также успехи тружеников колхозных полей. К примеру, сестра и брат Ориповы Бахтибегим и Орифшох. Бахтибегим популярна была у зрителей исполнением памирских напевов и афганских песен, впоследствии она станет солисткой женского ансамбля рубабисток, а молодой певец Орифшох, обладающий превосходным голосом, исполнял таджикские, русские и азербайджанские песни, станет руководителем эстрадного ансамбля «Гульшан».

Новые хореографические композиции, основываясь на фольклоре, несли новое содержание современного быта и жизни бадахшанцев, веру в лучшее будущее. Из богатого и разнообразного фольклора Бадахшана в ансамбле использованы были лучшие песенные и танцевальные образцы, на основе которых были созданы музыкально–танцевальные композиции и танцевальные сюиты: «Песня и любовь», «Весенний Памир», «Салом», «Девушка – таджичка», «Хорошо в Таджикистане».

Женские лирические песни: «Эй пари», «Сабзак», «Дилочон», «Бедор холам кард», «Ноз дорад Лайло», «Кабки хуш рафтор», «Сабзаке дона – дона», «Ширин ту зинда боши», «Баҳор ва нигор», «Мастум мастуме» исполняла Мохдзон Назардодова и под её песни народ танцевал.

Музыкальные инструменты ансамбля состояли из инструментов, бытующих на Памире. Это – рубоб, сетор, гиджак, тамбур, баладзаком, пикола, даф. Реконструкция народных инструментов помогла значительно усилить их звучание, увеличить диапазон, улучшить тембровую окраску и внешний вид.

Музыкальным ансамблем, состоящего из 10 музыкантов, руководил молодой мелодист Х. Бандишоев. Музыканты, певцы и танцоры: Бахтулджамоли Карамхудо, Заррагуль и Аслигуль Искандаровы, Кулмахмади Элназар, Наврузшохи Курбохусейн (композитор мелодист сочинил песни: «Таронаи дил», «Хандида биё», «Дилписанд», «Духтари точик» и др.),

Несмотря на то, что Памирский ансамбль был самым молодым в Таджикской госфилармонии, он приобрел широкую известность далеко за пределами республики. В апреле 1957 г. Памирский ансамбль был участником декады таджикской литературы и искусства в Москве. Он с успехом выступал на сцене Большого Академического театра Союза ССР, в зале им. Чайковского, в Центральном доме работников искусств, на заводах, фабриках и высших учебных заведениях Москвы. Мастерство художественного руководителя ансамбля Г. Гуломалиева было высоко оценено, и он был удостоен почетного звания народного артиста СССР. Ансамбль получил высокую оценку у москвичей, а лучшие солисты и танцоры были награждены орденами и медалями СССР.

После московской декады ансамбль совершил большую гастрольную поездку по РСФСР и Северному Кавказу. И везде творческому коллективу памирцев сопутствовал успех. Возвратившись из поездки, ансамбль выступил на республиканском фестивале молодежи, где был удостоен диплома первой степени. Получив право участвовать во Всесоюзном фестивале молодежи и студентов, коллектив ансамбля добился нового успеха. За свое мастерство он был удостоен диплома второй степени и серебряной медали фестиваля.

Коллектив памирского ансамбля принял участие в VI Всемирном фестивале молодежи и студентов в г. Москве. Он дал свыше 20 концертов на предприятиях и площадях Москвы. За время фестиваля укрепились дружеские связи памирцев с молодежью многих стран мира, в том числе Индии, Цейлона, Демократической республики Вьетнам, КНДР, Китайской Народной Республики.

Памирский ансамбль демонстрировал свое искусство перед трудящимися Бухарской, Самаркандской и Ташкентской областей Узбекской ССР, в Москве выступал на центральном стадионе им. Ленина в Лужниках и в зале им. Чайковского в объединенных концертах художественной делегации Средней Азии и Кавказа перед участниками Всесоюзного совещания хлопководов. Зрители увидели музыкально–танцевальную сцену «Памирская свадьба», а также новые танцы народов СССР [20, С.144 –148].

Фольклор был обработан балетмейстерами А.Проценко, Г.Валаматзаде и А.Азимовой и на его основе были осуществлены постановки вокально-хореографических сюит «Шодиёна» («Радость»), «Иди колхозӣ» («Колхозный праздник») и «Сюитаи Помирӣ» («Памирская сюита»), «Меҳнат ва истироҳат» («Труд и отдых») и другие. В сюитах показаны были свадебные памирские обряды, поставлены памирские танцы с платком, с кувшинами, с сюзане и другие [41, С.28–38].

В связи со старением основного состава исполнителей ансамбля и новыми переменами в руководстве Филармонии в 1967 году Памирский ансамбль песни и танца был расформирован и артисты распределены по всем творческим коллективам Филармонии. Женщин певиц и танцовщиц перевели в женский ансамбль рубабисток, а музыкантов и певцов в различные концертные коллективы и театры г. Душанбе. Многие артисты вернулись в Музыкально-драматический театр г. Хорога.

В 1970 году ансамбль "Памир" из г. Хорога Горно-Бадахшанской автономной области принял участие в Международном фольклорном фестивале горцев в польском городе Закопане. "Для совершенствования мастерства и точности исполнения танцев из Душанбе в Хорог была специально приглашена народная артистка Таджикской ССР – балетмейстер Азиза Азимова" [45].

А.Азимова занялась постановкой и обработкой танцев. Памирские танцы: мужской танец с саблями в исполнении Бозора Худоназарова, женские танцы с деревянными ложками, с дойрой, с кувшинами, танец "Пухчи" были встречены аплодисментами зрителей. Кроме того памирские артисты показали европейской публике памирскую свадьбу с песнями и танцами. Самодеятельный коллектив занял третье место в фольклорном фестивале, представляя горцев Советского Союза, уступив только коллективам Болгарии и Румынии. В этой победе есть большая заслуга А.Азимовой. По окончании фестиваля ансамбль ещё месяц гастролировал по всей Польше, а затем с этой программой участвовал в декаде литературы и искусства Таджикистана в Литве [45].

Большую роль в современном развитии различных народно-сценических форм памирского танца сыграли балетмейстеры, постановщики танцев Горно-Бадахшанской Автономной области: Г.Худоёрбекова, Н.Давлатходжаева, К. Куватбеков, С.Гулаёзова, Б. Рахматшоев и др.

Пению и танцам Гарибсултон Худоёрбекова научилась от отца и матери. Творческий путь начала с 14 лет в коллективе художественной самодеятельности Участница первой Декады таджикской литературы и искусства в Москве (1941), Худоёрбекова Г. обладала необыкновенной красивой внешностью, была талантливой исполнительницей песен и танцев :«Бартанги», «Раъно», «Уфари Шугнон», «Дилум дил», в которых подчеркивались характерные особенности памирского танца, нежность, красота, кантиленность рисунка и движений. С 1955 года она играла в музыкально-драматических спектаклях и исполняла песни и танцы в концертных программах в Музыкально-драматическом театре г. Хорога. В 70–е годы XX века Гарибсултон Худоёрбекова в качестве балетмейстера по традиционной системе «Устодшогирд» в театре воспитала многих учеников: Наргис Шерова, Шарифа Давлатбекова, Сихибсултон Алиназарова, Гульсара Кодирова, Гулнисо Шохшарафова, Аноргул Курбонмамадова. Она осуществила постановки танцев: «Сегох», «Табакча», «Дугонахо», «Мавчи Панч» и др., вокально-хореографические сюиты «Корвони икбол» (октябрь 1987 г.), «Камолоти ин-

сон» (1989 г.), до 2002 года она осуществляла постановки танцев и танцевальных сюит в Ванчжском, Ишкашимском районах и г.Хороге [20, С.335].

Танцовщица, балетмейстер Давлатходжаева Насиба после окончания отделения хореографии ТГИИ им. М. Турсун-заде (педагоги: А. Азимова, Б. Темиров, В. Кивачук, Н. Клычева, З. Казакова, 1994 г.) работала главным балетмейстером музыкально-драматического театра им. М. Назарова в г. Хороге. Осуществила постановки танцев: «Рапо», «Вальс», «Нозанин», «Рушанский танец», танцевальные сюиты – «Навои Бадахшон» («Мелодии Бадахшана»), «Боми джахон» («Крыша мира»), танцы к спектаклям «Шох Носир», «Отелло», «Калила ва Димна». С 2006 г. балетмейстер ансамбля песни и танца «Навои Бадахшон», поставила танцы: «Ракси дойра», «Ленинабадский танец», эстрадный танец на музыку Д. Дассена. Совместно с М. Назардодовой поставлены фольклорные танцы: женский – «Ракси кошук» («Танец с ложками»), «Эй, шӯхи парӣ» («Шутница»), «Моҳи Рӯшон» («Месяц Рушана), юмористический танец «Пухчӣ» (Танец перепелок), «Ракс бо даф» («Танец с дафами»), «Аспак» («Лошадка») и др.

Танцевальная группа ансамбля во главе с Н. Давлятходжаевой участвовала в мероприятиях городского, областного и республиканского значения в г. Хороге и в г. Душанбе, в концертных программах, посвященных праздникам Иди Вахдат (Праздник единства), «Истиклолият» (Независимости), Навруз (Праздник весны) и др. В 2006 – 2007 гг. участвовала в мероприятии Дни Бадахшана в г. Душанбе. В 2010 г. на стадионе г. Хорога, в честь праздника «Иди Вахдат» поставила массовый танец «Вальс» (гл. постановщик театрализованного представления И. Рахмониен). При поддержке фонда Агахана выезжала с концертной группой на гастроли: в Канаду (Торонто, Ванкувер, Калгари, Монреаль и др. города, 1998 г.); в Англию (Лондон), Францию, Германию, Португалию (2001) и в последующие годы в другие творческие поездки.

Среди современных балетмейстеров ГБАО, имеющих профессиональное образование, следует отметить Сафиямох Гулаёзову, занимающейся постановкой танцев и воспитанием нового поколения танцоров на хореографическом отделении школы искусств в г. Хороге. Следует отметить Мастеров памирского народного танца, которые по традиционной системе «Устод шогирд» воспитывают танцоров нового поколения: Куватбеков Комилбек, Шобутолибова Дилором (Шугнанский район), Бахшиева Хавобегим, Бахриева Бибахаво (Рошткалинский район), Рахмхудоев Дилнавоз, Мамадзамонова Гарибмох, Давлатмамадов Саркори (Рушанский район), Рахматшоев Баходур, Амирбекова Саодат (Вахон, Ишкашимский район) и другие.

На современном этапе развития памирские танцы отражают особенности исполнительского искусства населения различных районов Горно-Бадахшанской автономной области республики Таджикистан, как неотъемлемой части нематериального культурного наследия (НКН) таджикского народа. В 2016 году автор статьи в составе группы ученых НИИ культуры и информации участвовала в фольклорной экспедиции в Шугнанском, Рошткалинском, Ишкашимском, Рушанском районах и г. Хорог Горно-Бадахшанской Автономной области республики. Экспедиция была осуществлена по «Программе охраны нематериального культурного наследия таджикского народа на 2013–2020 годы», принятой Правительством Республики Таджикистан и утверждённой Постановлением от 31 мая 2012 года за № 263. С целью сбора и выявления элементов НКН, в государственной программе (пункт 11) запланированы ежегодные экспедиции по народному

творчеству и (пункт 10) по таджикскому народному танцу. Согласно этой программе группа НИИ культуры и информации (НИИКИ) разработала “Национальный перечень элементов нематериального культурного наследия таджикского народа”, состоящего из разных разделов [39]. Второй, дополненный выпуск был издан в 2016 году. В раздел «Исполнительские искусства» вошло 85 наименований таджикских танцев, из них 22 наименований танцев Памира [40].

В экспедиции 2016 года автор статьи собрала и записала 17 памирских танцев: сольные, дуэтные, групповые. Сольные танцы: в исполнении мужчин “Рахпои шугнонӣ” (“Шугнанский рапо”), “Аспакбозӣ” (“Танец лошадки”) в двух вариантах, “Рақс бо най” (“Танец с наем”) два варианта, “Рақс бо гижак” (“Танец с гиджаком”), Рақс бо рубоби бадахшонӣ (“Танец с бадахшанским рубабом”), “Рахпои вахонӣ” (“Ваханский Рапо” – мужской и женский), “Пухчӣ”, “Рақси мардонаи вахонӣ” (“Мужской ваханский танец”), “Рахпои Рӯшонӣ” (“Рушанский Рапо”), Мужской танец “Рахпои бартангӣ” (“Бартангский Рапо”), “Рақс бо чуб” (“Танец с посохом”), поминальный танец “Пойамал”; в исполнении женщин – “Нозанини Шугнон” (“Красавица Шугнана”), “Рахпои шугнонӣ”, “Рахпои Рӯшонӣ” (“Рушанский Рапо”), «Сабад». Дуэтные танцы: “Рапои шугнонӣ” (“Шугнанский Рапо” – парень с девушкой), “Рақси масхарабози” (“Шуточный танец” в исполнении двух мужчин), “Аспакбозӣ” – дуэт (парень с девушкой). Групповые танцы: “Дилак” (в исполнении 4 мужчин и 4 женщин). Женский танец “Навои вахонӣ” (“Ваханская мелодия” – 4 девушки), мужской танец “Калтакбозӣ” (“Танец с палками” – 4 мужчин).

Сопоставительный анализ работ разных периодов вышеперечисленных авторов и материалов фольклорной экспедиции 2016 года автора статьи показал, что в танцевальном искусстве Памира происходит трансформация танцев. Эта трансформация происходит в процессе смены поколений, когда каждое поколение вносит новое содержание и новые танцевальные движения в традиционные танцы, что приводит к изменениям их содержания и формы.

Следует отметить, что в постановках танцев молодых балетмейстеров мы наблюдаем отход от традиционных танцев, модернизацию танцевальных движений, появление эстрадных танцев, использование музыки зарубежных композиторов, а также появление в репертуаре танцев других таджикских стилей.

Танцы, собранные в экспедиции в 2016 году показали, что многие танцы с предметами не сохранились или уже не исполняются. Например, в экспедиции мы не увидели танцев с платками, кувшинами, ложками. Уже не исполняются танцы, имитирующие трудовые процессы, пародирующие животных и птиц и другие, описанные Ф.Кароматовым и Н.Нурджановым книгах «Музыкальное искусство Памира». Ввиду происходящих изменений возникает необходимость фиксации памирских танцев, которые сохранились и проявили жизнеспособность в наши дни.

Значимость работы обусловлена тем, что в процессе глобализации происходят быстрые изменения в традиционной культуре памирских таджиков. Поэтому существует угроза нивелирования многих традиционных элементов в местной культуре памирцев. Особенно это касается танцевальной культуры. Изменения быта и урбанизация уклада жизни, развитие духовной культуры народа Памира в XXI веке повлекли за собой и изменения в традиционной культуре, традиционных танцах.

Таким образом, вопросы исследования показали, что памирские танцы, основанные на устойчивых традициях, проявили более активную жизне-

способность и исполняются на семейных торжествах, народных, календарных праздниках. Этот вывод подтверждают собранные материалы фольклорной экспедиции 2016 года, которые ознакомили нас с местными особенностями танцев, песен, музыки в Шугнанском, Рошткалинском, Ишкашимском, Рушанском районах и г. Хороге Горно-Бадахшанской Автономной области республики.

Литература

1. Абдурахмонова, Ш. Гулчини ракс: дастури методӣ барои дастаҳои хаваскорӣ. – Душанбе, 2009. – 160 с.
2. Азимова, А. Танцевальное искусство Таджикистана. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. – 47 с.
3. Азимова, А. Мастера хореографического искусства Таджикистана / Редактор С.Ховари. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 96 с.
4. Азимова, А., Проценко, А. Таджикский танец и методика его преподавания в учебных заведениях и коллективах художественной самодеятельности. – Душанбе: Маориф, 1982. – 87 с.
5. Амиров, Р. Пути педагогического руководства внеклубными формами самодеятельного художественного творчества: Автореф.... канд. пед. наук. – Л., 1982. – 16 с.
6. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. – Сталинабад: Изд.АН Тадж.ССР. Вып.1–2. 1953–1957; Вып.1. – 250 с., Вып. 2. – 522 с.
7. Андреев, М. С., Половцов, А. А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан. – Санкт–Петербург, 1911. – 41 с.
8. Аюбджанова, Ф. Традиционные таджикские танцы. – Худжанд, 2000. – 95 с.
9. Аюбҷонова, Ф. Рақсҳои анъанавии тоҷикон / Муҳаррир Н. Ҳақимов. – Хучанд, 2001. – 84 с.
10. Васильева, Е. Танец. – Москва: Искусство, 1968. – 247 с.
11. Голейзовский, К. Первый таджикский балет: декада таджикского искусства в Москве // Ду гул (Две розы): Балет в 4 актах. – М–Л.: Искусство, 1941. – 44 с.
12. Голейзовский, К. Первый таджикский балет // Коммунист Таджикистана. – 1941. – 20 апреля.
13. Гоян, Г. Театр, рожденный Октябрем. – Сталинабад, 1943. – 96 с.
14. Джурабекова, М. Как зажигались звезды.... – Душанбе: Ирфон, 1986. – 144 с.
15. Кароматов, Ф., Нурджанов, Н. Музыкальное искусство Памира. – М.: Советский композитор, 1978. – Т.1. – 180 с.; 1986. – Т.2. – 291 с.
16. Кароматов, Ф., Нурджанов, Н. Музыкальное искусство Памира: Кн. первая – Б.:ОсОО «V.R.S. Company», 2010. – 184 с.; Кн. Вторая, 2010. – 297 с.
17. Касьян Голейзовский. Жизнь и творчество. – Москва: Всероссийское театральное общество. – 1984. – 575 с.
18. Киямова, Л. Таджикская Государственная Ордена Трудового Красного Знамени Филармония. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. – 35 с.
19. Клычева, Н. Проблемы постановки народного танца на профессиональной сцене // Современный танец постсоветского пространства: сборник статей. – Москва, 2013. – 321 с.
20. Клычева, Н., Казакова, З. История хореографического искусства Таджикистана: очерки. Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 383 с.

21. Лашкариев, А.З. Похоронно–поминальная обрядность бартангцев (конец XIX – XX вв.). – Автореф.... канд.ист.наук.– Москва, 2007. – 19 с.
22. Макарихин, Н. Художественная самодеятельность в Таджикистане. – Сталинабад: Таджгиз, 1934. – 24 с.
23. Маликаи Чурабек. Шохини хунар.– Душанбе: Адиб, 2006. – 145 с.
24. Маросими туйи мардуми Бадахшон / Мураттибон: Мамадамонов, Х., Мамадамонова, С. – Хоруғ: Логос, 2011. – 84 с.
25. Матроров, С.К. Традиционные игры ваханцев (этнолингвистический очерк). – Душанбе – Санкт–Петербург: Ирфон, 2012. – 210 с.
26. Миронов, Н. Музыка таджиков. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1932. – 98 с.
27. Моногарова, Л.Ф. Архаичный элемент похоронного обряда у памирских таджиков (ритуальный танец) // Полевые исследования Института этнографии 1979 г. – М., 1983. – С. 155–164.
28. Музыкальное искусство Памира. Кн. третья / Ф. Кароматов, Н. Нурджанов, Б.Кабилова. – Б.:ОсОО «V.R.S. Company», 2010. – 616 с.
29. Нурджанов, Н., Кабилова, Б. Музыкальное искусство Памира. Кн. четвертая. – Бишкек, 2014. – 397 с.
30. Нурджанов, Н., Кабилова, Б. Музыкальное искусство Памира. Кн. пятая. – Бишкек, 2015. – 294 с.
31. Нурчонов, Н. Олами беканори ракси точик: очерки таърихӣ–назарӣ.–Душанбе, 2004. – 337 с.
32. Нурджанов, Н. Опера и балет Таджикистана. – Душанбе, 2010. – 424 с.
33. Проценко, А. И. Танцевальное искусство Таджикистана [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 104 с.
34. Сайлигули Махмадамон. Хунармандони унвондори мактаби эҷодиёти халқи Бадахшон. – Хоруғ: Логос, 2014. – 79 с.
35. Сказки народов Памира / Перевод с памирских языков; сост. и коммент. А.Л. Грюнберга и И.М. Стеблин–Каменского; предисловие А.Н. Болдырева. – М.: Наука, 1976. – 536 с.
36. Скворцов, Б. Таджикистан // Касьян Голейзовский. Жизнь и творчество. – Москва: Всероссийское театральное общество, 1984. – 575 с.
37. Таджикский танец / Консультанты А. Азимова, А.Исламова // Ткаченко, Т. Народный танец. М.:Искусство, 1954. – 680 с.
38. Таджикова, З. Таджикская народная музыка // Таджикская советская энциклопедия. – Душанбе, 1974. – 406 с.
39. Феҳристи миллии намунаҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ / Мураттибон: Рахимов Д., Қличева Н., ва диг.– Душанбе: Адиб, 2015. – 96 с.
40. Феҳристи миллии намунаҳои мероси фарҳанги ғайримоддӣ / Мураттибон: Рахимов Д., Қличева Н., ва диг. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 278 с.
41. Ҳабиб Сулаймонӣ, Мирзоаҳмад Нуров. Ифтихори миллат. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 280 с.
42. Шоинбеков, А. А. Традиционная погребально–поминальная обрядность исмаилитов Западного Памира: конец XIX – начало XXI вв.: Дисс. на соиск. канд.ист.наук. – Санкт–Петербург, 2007. – 176 с.
43. Юсим, М. Ду гуль [Текст] // Касьян Голейзовский. Жизнь и творчество.– Москва: Всероссийское театральное общество, 1984. – 575 с.
44. Юсуфбекова, З. Семья и семейный быт шугнанцев (конец XIX– начало XX века). – М.: ИЭА РАН, 2015. – 222 с.
45. <http://www.ia-centr.ru/expert/18666/>

Қличева Н.

САНЪАТИ РАҚСИИ ПОМИР: МАСЪАЛАҲОИ ТАҲҚИҚШАВАНДА

Дар мақола масъалаҳои санъати рақсии Помир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи омӯзиши адабиёти илмӣ ва сафарҳои экспедиционӣ дар бораи ташкили дастаи ҳунарии бачагонаи Помир, дастаи этнографии помирӣ суруд ва рақси Филармонияи давлатии Тоҷикистон, вижаҳои рақсҳои театри мусиқӣ–драммати ба номи М.Назарови шаҳри Хоруг, фаъолияти устодони рақс ва тарзи иҷрокунандагии рақси мардуми Бадахшон маълумот додааст.

Калидвожа: таҳқиқот, санъат, хореография, устоди рақс, дастаи ҳунарии Помир, рақс, хусусият, иҷрокунӣ, басаҳнагузорӣ, мусиқӣ, асбоби мусиқӣ.

Klycheva N.A.

DANCE ART IN PAMIRS: RESEARCH QUESTIONS

In this article is explored the dance of the Pamirs. Author based on the study of scientific sources and fieldwork materials describes organization of children's ensemble of the Pamir, the Pamir Ethnographic Song and Dance ensemble of the State Philharmony of Tajikistan, Nazarov Dance Musical-drama theatre of the Khorog city, and highlights the activities of choreographers in the dance of the people of Badakhshan.

Keywords: research, art, choreography, choreographer, Pamir, ensemble, dance, performance, music, musical instrument.

УДК Тадж:37+008+781.1+681+817.1/4

Эшанкулов М.

ИССЛЕДОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ПРОВЕДЕНИЯ ИЗМЕРЕНИЙ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

В статье автор рассматривает инновационные методы проведения измерения различных музыкальных струнных, духовых и ударных инструментов: окарина, варган, рагас, танбур, дойра, сато с использованием современных мультимедийных инструментов. Представлены графики измерений звучания этих инструментов, их полное описание и особенности исполнительской игры. Представленные результаты исследования следует рассматривать как подход к дальнейшей работе в отработке методики и поиске новых акустических параметров, создание методологии измерения этих параметров и методов их анализа.

Ключевые слова: исследование, метод, процесс, измерение, музыкальный инструмент, технология, анализ, график, игра.

На этапе исследовательской работы инновационных методов проведения измерений музыкальных инструментов была проведена их пост-процессорная обработка с применением деконволюционных алгоритмов [1]. В результате чего были получены требуемые акустические параметры музыкальных инструментов, описанные ниже. Для исследования были выбраны типологические – различные музыкальные инструменты:

- окарина;
- варган (лабчанг);
- рагас (литовская труба);
- танбур;
- дойра (ударный инструмент).

Необходимо отметить, что описанный перечень сведений о музыкальном инструменте для добавления в реляционную базу данных, по мнению авторов, является наиболее целостным, однако, в данной статье, в качестве примера, приводится необходимое и достаточное органологическое описание музыкальных инструментов, в сочетании с информацией об их акустических характеристиках полученных путем натуральных измерений с применением деконволюционных алгоритмов. В исследовании демонстрируется набор музыкальных инструментов: окарина, рагас, варган (лабчанг), танбур, сато и дойра, задействованных в проекте.

Окарина – инструмент принадлежит к типу глобулярных флейт, керамическая свистулька в форме птички с клювовидным входом («пищик») и свистковым отверстием («воронка»). Встречается также название Зозуля. Окарина может иметь 2 или 4 (по два с каждой стороны «крыла» птички) грифных отверстия, но может и не иметь их. В связи с тем, что некоторые Окарины имеют форму промежуточную между глобулярной флейтой и продольной, порядок закрытия и открытия отверстий влияет на микроинтервальные измерения высоты (у глобулярных флейт высота тона определяется только абсолютным числом открытых и закрытых отверстий). Окарина с грифными отверстиями дает диатонический звукоряд в диапазоне квинты–сексты: иногда ангемитоника, иногда лидийский гексахорд без второй ступени, а также минорной либо мажорной терцией.

Репертуар Окарины – импровизации для слушания, программные пьесы со звуко-изобразительными эффектами (пение птичек, шум леса и т.д.), танцевальные и песенные мелодии.

На данном инструменте, были исполнены и записаны звуки, образуемые типичным способом звукоизвлечения – вдувания.

Для анализа акустических характеристик музыкального инструмента была проведена процедура деконволюции. Получив «сухой» сигнал проанализировали практически все необходимые акустические параметры, например, для оценки временной и частотной структуры сигнала, а также установления параметров атаки (выстраивания обертонов, их поведения во времени, длительность атаки) и спада звучания, можно построить кумулятивный спектр, откуда можно установить, что время нарастания гармоник = 15–20 мс.

Характеристики направленности, определяющие излучение акустическое мощности в пространстве были получены из измерения спектральной мощности сигнала при вычислении азимутального угла расположения бинаурального микрофона по отношению к оси инструмента.

Зеленый – 0 градусов, синий – 45 градусов, красный – 90 градусов, черный – 120 градусов.

Во время анализа на графике был показан спад уровня мощности на 10 дБ на частоте 1500 Гц, который происходит при азимутальном угле 45 градусов. Таким образом, угол покрытия на частоте 1500 Гц составляет 90 градусов – соответственно он уменьшается по мере увеличения частоты.

При автокорреляционном анализе фрагмента исполнения, можно определить четкую картину периодических зависимостей, что в том числе позволят более точно определить частоту основного тона и его гармоник. На анализируемом фрагменте ЧОТ = 628 Гц (0,0015 с). При данном расчете применялось функция Gaussian с окном ($a=2.5$) размером 2048 точек, а также стандартный автокорреляционный алгоритм.

Общеизвестный инструмент варган, киргизский музыкальный инструмент комуз (лабчанг) из Ошской области – Ферганской долины (пограничье Кыргызстана и Узбекистана). Род варгана (англ. Jews Harp; нем. Maultrommel). По-киргизски, темир-комуз буквально означает железный комуз (инструмент музыки), представляет собой щипковый идиофон (индекс 121.221 по Систематике Хорнбостеля – Закса), состоит из 2 частей: железной подковки с вытянутыми ребрами и припаянного к ней стального «язычка» – пластинки. Типовая длина подковки – 65 мм, язычка – 70 мм. При игре ребра инструмента прикладываются к зубам исполнителя. Втягивая или выдувая воздух (как бы беззвучно произнося слова) при игре, исполнитель может вызывать к звучанию кроме основного тона язычка (в виде бурдонного голоса) гудящего или свистящего характера обертоны. В традиции бытует, в основном, как женский инструмент лирической сферы функционирования. Великая киргизская темир – комузистка Бурулча рекомендовала учить играть на варгане всех девочек: тогда «они будут словоохотливыми и общительными, а без этого – угрюмыми и молчаливыми». Темир-комуз традиционно использовался также шаманами для общения с духами и оберега рода. Именно такой инструмент представлен здесь для акустического анализа.

В анализе представлены параметры атаки (выстраивание обертонов, их поведение во времени, длительность атаки) и спада звучания. Кумулятивный спектр на рисунках анализа показывает, что время нарастания гармоник комуза (лабчанга) составляет 5–7 мс.

Характеристики направленности, определяющие излучение акустической мощности в пространстве были получены из измерения спектральной мощности сигнала при вычислении азимутального угла расположения бинаурального микрофона по отношению к оси инструмента. Примеры кривых спектральных мощностей показаны на рисунках анализа. Зеленый – 0 градусов, синий – 45 градусов, красный – 90 градусов, черный – 120 градусов.

График анализа показывает спад уровня мощности на 10 дБ на частоте 500 Гц, который происходит при азимутальном угле 45 градусов. Таким образом, угол покрытия на частоте 500 Гц составляет 90 градусов – соответственно он уменьшается по мере увеличения частоты. Однако, на частотах в диапазоне 1000–3000 Гц направленность обостряется угла покрытия 45 градусов.

При автокорреляционной анализе фрагмента исполнения со сдвигом по времени, четкой картины периодических зависимостей не выявляется, что не позволит однозначно определить частоту основного тона. Усредненное значение ЧОТ=556 Гц (0,0010 с). При данном расчете применялись функция Gaussian с окном ($a=2.5$) размером 2048 точек, а также стандартный автокорреляционный алгоритм.

Традиционный литовский аэрофон. Рагас – род натуральной трубы (индекс 423.121.12 по Систематике Хорнбостеля–Закса). Изготавливается из твердых и звонких пород дерева (в данном случае, из березы) способом продольного раскола. Затем обе половинки вычищаются до желобообразной выемки и складываются (порой склеиваются) и обматываются берестой. Вход (место вдувания) иногда (и в данном случае) укрепляется вставляемой в него короткой (ок.20 мм) металлической трубочкой, реже вставляется специальный бокалообразный мундштук. Общий, звучащий канал инструмента расширяется от входа к раструбу. В данном случае диаметр канала у входа – 17мм; в раструбе – 70мм. Форма рожка (ragas – по–литовски – рожок) традиционно несколько изогнута – по ассоциации с натуральными коровьими рогами. При игре, приставляя натянутые губы к входу и образуя амбушюр, исполнитель создает вибрирующий поток воздуха и, меняя натяжение губ и силу атаки воздушной струи, может извлекать несколько обертонов натурального ряда. *Ragas* использовался как вспомогательный пастушеский инструмент к игре главного пастуха на большой натуральной трубе *daudite* (или *trimytas*). Постепенно, в процессе эволюции, в традиционной литовской традиции сформировался ансамбль рагаистов, игравших на рожках разных размеров (длиной от 60 до 110мм и более), образующих между собой секундовый тоноряд. Играли короткими ритмическими фигурами на одном (у каждого – свой) тоне и создавали уникальные произведения традиционной ансамблевой музыки – *sutartines* (*sutarti* – по–литовски означает «ладить»). Сутартине – одно из самых знаковых явлений литовской музыки и вообще Литвы в мировой музыкальной культуре. Представленный экземпляр – один из верхнетоновых инструментов традиционного ансамбля рагаистов. Изготовлен мастером Антанасом Буткусом.

Ниже представлены акустические характеристики инструмента. Анализ спектра с визуализацией результата процедуры деконволюции представлен на рисунках анализа. Также представлены параметры атаки (выстраивание обертонов, их поведение во времени, длительность атаки) и спада звучания. Кумулятивный спектр показывает, что время нарастания гармоник варгана составляет 14–16мс.

Характеристики направленности, определяющие излучение акустической мощности в пространстве были получены из измерения спектральной мощности сигнала при вычислении азимутального угла расположения бинаурального микрофона по отношению к оси инструмента. Зеленый – 0 градусов, синий – 45 градусов, красный – 90 градусов, черный – 120 градусов.

График показывает, что угол покрытия на частотах до 3000 Гц составляет 90 градусов – соответственно он уменьшается по мере увеличения частоты. Однако, на частотах в диапазоне 500, 900 и 1300 Гц направленность обострится до угла покрытия 45 градусов.

При автокорреляционном анализе фрагмента исполнения определяется четкая картина периодических зависимостей, что, в том числе позволяет более точно определить частоту основного тона и его гармоник. На анализируемом фрагменте ЧОТ=326 Гц (0,0021 с.). При данном расчете применялась функция *Gaussian* с окном ($a=2.5$) размером 2048 точек, а также стандартный автокорреляционный алгоритм.

Традиционный инструмент таджикско–узбекской музыкальной культуры, исполняющий лидирующую и основополагающую партию в многочастном классическом вокально – инструментальном гиперцикле – маком. Танбур относится к классу коробчато–шейковых лютен (индекс 321.332 по Си-

стематике Хорнбостеля–закса) [2]. Способ исполнения на танбуре – щипково – плекторный. Представляет собой корпус в виде длинной шейки и долбленного (из тутового дерева) грушевидного резонатора. Общая длина танбура может колебаться от 900 до 2000 мм. Длина данного конкретного образца – 1185 мм.

Три основные (мелодическая – верхняя; 2-я и 3-я – вспомогательные, чаще всего – бурдонные) струны (их число может увеличиваться благодаря добавлению к ним резонаторных струн) идут вдоль шейки и снабжены фиксирующими определенную высоту звука ладками (традиционно – навязными, сегодня порой используется и металлические; в анализируемом образце 4 струны: мелодическая – первая, верхняя, с 16 основными и 4 дополнительными металлическими ладками), дающими звукоряды с не темперированными соотношениями высот (нередко меньше $\frac{1}{2}$ тона). Важно отметить, что при исполнении со смычком танбур может называться как «сато».

Кроме того при игре исполнитель может менять (даже двигать) высоту тона благодаря разным углам и силе натяжения пальцев при весьма прихотливой аппликатуре, достигая порой эффект речевой интонационности. Это присутствует и в игре исполнителя – танбуриста автора статьи, игра и танбур которого представлены в анализируемой звукозаписи.

Ниже представлены акустические характеристики инструмента танбур. Анализ спектра с визуализацией результата процедуры деконволюции представлен на рисунке анализа.

В анализе представлены параметры атаки (выстраивание обертонов, их поведение во времени, длительность атаки) и спада звучания. Кумулятивный спектр показывает, что время нарастания гармоник инструмента танбур составляет 14–16мс .

Характеристики направленности, определяющие излучение акустической мощности в пространстве были получены из измерения спектральной мощности сигнала при вычислении азимутального угла расположения бинаурального микрофона по отношению к оси инструмента.

Как видно из анализа, угол покрытия на частотах до 300 Гц составляет 90 градусов – соответственно он уменьшается по мере увеличения частоты. Однако, на частотах в диапазоне 2000 и 3800 Гц направленность обостряется до угла покрытия 45 градусов.

При автокорреляционном анализе фрагмента исполнения определяется четкая картина периодических зависимостей, что, в том числе позволяет более точно определить частоту основного тона и его гармоник. На анализируемом фрагменте ЧОТ=376 Гц (0,0025 с.). При данном расчете применялась функция Gaussian с окном (a=2.5) размером 2048 точек, а также стандартный автокорреляционный алгоритм.

Музыкальный инструмент таджикско–узбекской музыкальной традиции, связан с классическим видом традиционного искусства, многочастным вокально–инструментальным гиперциклом – макомом. Используется также как ударный инструмент для сопровождения народных танцев и песен. Участвует также в традиционном ансамбле совместно с духовыми и струнными инструментами [2].

Доира – род одностороннего барабана (индекс 211.211 по Систематике Хорнбостеля–Закса). Представляет собой сделанную из звонкого букового или орехового дерева (либо виноградной лозы) обечайку в виде круга (350–450мм в диаметре), на которую с одной стороны натянута тонкая, очень звонкая мембрана из козлиной кожи. Звук извлекают ударами четырех паль-

цев (по 2 пальца каждой руки), а также целой ладонью по мембране. Удары в разные части мембраны, а также разными пальцами дают звуки разной частоты, громкостной динамики и тембра (особенно рельефно на слух отличаются удары мизинцем или указательными либо средним пальцами). Музыкальная основа наигрышей на дойре – т.н. усули, представляющие собой ритмо–тембровые формульные фигуры, имеющие четкую функциональную и структурную приуроченность к определённым жанрам традиционного искусства и разделам макома.

Ниже представлены параметры атаки (выстраивание обертонов, их поведение во времени, длительность атаки) и спада звучания. Кумулятивный спектр анализа показывает, что время нарастания гармоник инструмента танбур составляет 6–8 мс.

Характеристики направленности, определяющие излучение акустической мощности в пространстве были получены из измерения спектральной мощности сигнала при вычислении азимутального угла расположения бинаурального микрофона по отношению к оси инструмента. Зеленый – 0 градусов, синий – 45 градусов, красный – 90 градусов, черный – 120 градусов.

График анализа показывает, что угол покрытия на частотах до 600 Гц составляет 90 градусов – соответственно он уменьшается по мере увеличения частоты. Однако, на частотах в диапазоне 2000 Гц направленность обостряется до угла покрытия 45 градусов.

При автокорреляционном анализе фрагмента исполнения определяется четкая картина периодических зависимостей, что, в том числе позволяет более точно определить частоту основного тона и его гармоник. На анализируемом фрагменте ЧОТ=218 Гц (0,0045 с.). При данном расчете применялась функция Gaussian с окном ($a=2.5$) размером 2048 точек, а также стандартный автокорреляционный алгоритм.

Представленные результаты измерений следует рассматривать как подход в первом приближении – дальнейшая работа должна включать в себе отработку методики измерений основных параметров музыкальных инструментов, поиск новых акустических параметров, создание методологии измерения этих параметров и методов их анализа.

Важно отметить, что глабулярная флейта (окарина) ранее рассматривалась авторами на этапе создания концепции проекта. В данном исследовании этот инструмент был измерен уже с применением новой методики. Результаты оказались в значительной степени сопоставимы [3].

Предложенный в работе подход позволяет осуществлять запись музыкального инструмента на территории его хранения, без необходимости его вывоза в заглушенную камеру. При этом, заглушенные камеры, моделирующие условия свободного поля и отвечающие международным стандартам, а именно камеры 1–го класса, к сожалению, были утрачены и на сегодняшний день в России и в других странах СНГ нет действующих заглушенных камер такого уровня [4].

Предложенный в работе подход не исключает необходимость измерения полного комплекса параметров музыкального инструмента в заглушенных и реверберационных камерах. Данный подход позволяет оценить тот перечень параметров, с которым можно начинать исследование, однако, точные количественные измерения на данном этапе развития технических возможностей возможны только с применением камер 1–го класса.

Литература

1. Кузнецов, Л. А. Акустика музыкальных инструментов: справочник – М.: Легпромбытиздат, 1989. – 368 с.
2. Игнатов, П. В., Поляков, А. Ю., Алдошин, И. А., Тимошенко, А. А., Мациевский И. В., Отчет о НИР «Разработка концепции создания цифровых страховых копий музыкальных инструментов с использованием современных технологий». – СПб.: ФГБНИУ РИИИ, 2013. – 91 с.
3. Игнатов, П. В. Эволюция средств художественной выразительности в творчестве звукорежиссера: Автореф.... дис. к-та искусствоведения. – СПб., 2006. – 26 с.
4. Музыкальная акустика / Под общей редакцией Грабузова Н. А. – М.: Государственное музыкальное издательство, 1954. – 234 с.

Эшонкулов М.

ТАДҚИҚИ УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ГУЗАРОНИДАНИ САНЧИШИ АСБОБҲОИ МУСИҚӢ

Дар мақола муаллиф усулҳои нави технологияи ҷенкунии равиши меъёрҳои овозии асбобҳои мусиқиро дар мисоли камонҷавӣ, нафасӣ ва зарбӣ: оқарина, лабчанг, рагас, танбур, дойира, сато ва истифодаи замонавии асбобҳои мултимедиявиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар речаҳои ҷенкунии асбобҳо аз рӯйи овоз, ба тавсифи хусусиятҳои асбобҳо ва услуби иҷрои онҳо аҳамият дода шуд. Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳад, ки дар оянда тадқиқи услубҳои нави замонавии ҷенкунии акустикаи асбобҳои мусиқиро идома дода, методологияи илмӣ ҷенкуниро қорқард бояд намуд.

Калидвожа: тадқиқот, услуб, равиш, ҷенкунӣ, асбоби мусиқӣ, технология, таҳлил, реча, бозӣ.

Ishankulov M.

STUDY OF INNOVATIVE METHODS OF MEASUREMENTS OF MUSICAL INSTRUMENTS

In the article the author considers the innovative methods of measuring of various music string, wind and percussion instruments: ocarina, ragas, *tanbur*, *doyira*, *sato* using modern multimedia tools. In the article author also brings the graphs of measurements of the sound of these instruments, their full description and features performing the game. Presented results of the study should be seen as an approach for further investigations in developing techniques and finding new acoustic parameters, the creation of a methodology for measuring these parameters and methods of their analysis.

Keywords: research, method, process, measurement, musical instrument, technology, analysis, scheme, performance.

УДК 001(092)+78+792.075+793.3+008

Казакова З. С.

ТАЛАБШО САТТОРОВ И ЕГО «ДАЛЕКИЕ ГОЛОСА»

Данная статья посвящена постановке оратории – балета «Фарёди дуриҳо» («Далёкие голоса») Талабшо Сатторова, которая является одной из важных событий в культурной жизни республики и посвящена одной из исторических дат-100-летия восстания Восе против местных правителей.

Ключевые слова: Талабшо Сатторов, оратория-балет, театр, песня, «Восстание Восе», композиция, хормейстер, драматургия, композитор, балетмейстер, художник, дирижер, режиссер.

Трудно поверить в то, что 10. 04. 2017 исполнится 10 лет, как не стало Талабшо Сатторова. Неутомимый труженик, талантливый композитор, педагог, профессор, основатель и первый ректор Национальной консерватории Таджикистана, Почетный профессор Киргизской национальной консерватории, он до последнего вздоха отдавал себя работе.

Благое дело посвятить несколько строк памяти известного человека, но в данном случае, хочется вспомнить о совместной работе, которая стала определенной вехой в творческой биографии композитора и решением совсем нелегкой задачи для автора данной статьи.

Талабшо Сатторов написал более ста разножанровых произведений, музыку ко многим спектаклям и кинофильмам, в том числе Гимн Президента РТ. На сцене государственного академического театра оперы и балета имени С.Айни из произведений Т.Сатторова поставлены опера «Рустам и Сухроб» и оратория-балет «Далёкие голоса».

Передо мной несколько публикаций, посвященных постановке оратории – балета «Далёкие голоса» (премьера состоялась 28 октября 1988 года). В статье «Далёкие близкие голоса» Л. Чулибаева пишет: Для коллектива театра – это первая работа в подобном жанре, тем более она была ответственной для постановщиков спектакля: главного дирижера театра А. Ниезмамадова, молодого режиссера С. Усманова, балетмейстера З. Казаковой, хормейстеров Х. Маджитова и И. Хромченко. Сценографию осуществил художник З. Сабиров. И еще: в оратории использованы народные «плачи» и сказания, а также стихи поэтов М. Каноата и А. Муроди. В соответствии с этим осуществлялась и постановка танцев [8].

Прежде, чем начинать постановку танцев или других хореографических форм, балетмейстеры, как правило, слушают музыку и сверяют ее с нотами. Иногда хореографы на нотах делают пометки, что может быть удобным при постановках.

Вот, послушайте и подумайте, что можно с этим сделать – сказал Т. Сатторов и вручил мне несколько рукописных нотных страниц (клавир). И это всё? – спросила я. Остальное допишу потом. Видимо, сначала была создана партитура, а переложение для фортепиано он делал по ходу постановочного процесса.

Возник вопрос об оформлении сцены и о костюмах персонажей, - вначале руководство театра предлагало сделать подбор из декораций и костюмов от других спектаклей. Такая практика существует. В постановочную группу включили сценографа З. Сабирова (Почетный академик Российской

Академии художеств) и работа началась. С режиссером спектакля С.Усмановым (далее, главный режиссер театра, засл. арт. РТ) мы подробно разбирали сценарий Т.Сатторова. Хормейстеры – Х. Маджитов (нар. арт. РТ) и И. Хромченко разучивали хоровые номера.

Наверху нотной страницы, написано: - Талаб Саторов «Фарёди дурихо» («Далекий голос»), музыкальный размер 4/4 и начиналась она с цифры 8 до цифры 20 – это текст чтеца. А на других страницах - Andantino - (ария Восе и танец девушек). С цифры 101 до 104 – вступление. С цифры 104 вокальная строчка между нот (текст): Ру-хи бу-зур-ги Рус-та-му чил-дух-та-ро-ни пок. 105 – Бо- шед дар си-ё-хи-и шаб-хо ча-ро-ги ман. 106 - Дар ху-ни ман – Дар ху-ни ман чу оташи Зардушт зинда аст – сар. 107 -ме-ка-шад а-лох-чай гулхан ...зи до-ги ман...

«Сам выбор текста для композитора – один из решающих моментов творчества. Выбор текста, сюжета может быть началом реализации замысла, в то же время музыкальный замысел очень часто опережает выбор текста... В вокальном произведении для композитора нередко существенными являются отдельные, ключевые слова, заключающие в себе главную мысль. Иногда композитор отталкивается лишь от общего настроения, эмоционального характера текста» [1, с.6].

Что для композитора было решающим,- музыкальный мотив или текст, об этом речь не шла, но для оратории героического типа «Далекие голоса» несомненна общественная значимость выбранной темы: - подвиг Восе и борьба народа против угнетателей. Не случайно речь идет о Рустаме, ведь героический образ Восе поднимается до уровня легендарно-сказочных богатырей, таких как Рустам или Сухроб.

Для балетмейстера, точно так же, существенными могут являться и настроение, и звуки, и мотив и музыкальная фраза или даже предложение, а также ритмический рисунок музыки или целый период. В данном случае, импульсом для построения хореографической композиции спектакля явился ритмический рисунок музыки, и для сюжета, (который, в обычном смысле не развертывался на сцене) текст вокальной строчки (см. выше).

О Рустаме известно («Шах-наме» Фирдоуси и др.), Зардушт – пророк. А кто такие эти чистые девы, о которых издавна у хатлонцев существуют легенды? «И без страха смерти, но страшись позора и поражения, взмолились женщины. Их молитва дошла до неба, и обращены были сорок дев в камень» [6]. В Муинабаде одна гора названа «Чил духтарон» («Сорок девушек» и сам композитор родом из тех мест). Но как найти пластический эквивалент музыкальной драматургии и совместить на одной сцене Восе и каменных девушек, когда эти персонажи из разных временных пластов. Восе реальная историческая личность, а девушки – образ из легендарного прошлого народа. Отражая только темпоритмическую структуру музыки, хореографические образы будут иметь абсолютно абстрактный характер, а что делать с образом Восе? Пластика конкретного характера образа Восе и абстрактного девушек должна соответствовать идейно-эмоциональному содержанию музыки.

«Издалека доносится нежный голос флейты. На сцене возникает образ величественного горного края. Зазвучавший голос народного певца исполнен трагизма, горестные интонации его пробуждают от векового сна сорок окаменевших дев. В этой сцене еще одна находка Талаба Сатторова – использование эпоса Гургули, подчеркивающего героическое начало произведения», пишет С.Рузиматов в статье «И снова Восе», посвященной оратории – балету Т.Сатторова «Далекие голоса» [5]. Любой образ, созданный с помощью пла-

стических элементов, предварительно должен созреть в сознании хореографа. А для этого необходимо знакомство с литературой, историческим материалом. Оказалось, что о Восе создано много произведений разных жанров и в разное время.

Но, кроме печатных изданий и устного народного творчества на сценах таджикских театров в разные годы осуществлялись постановки спектаклей, посвященных этому историческому событию.

Первой попыткой воплощения образа Восе в драматургии была пьеса А.Фитрата «Исьени Восе» (1931). Но она во многом не соответствовала исторической реальности. Как отмечал Н. Х. Нурджанов «социальные противоречия затушевывались, прошлое таджикского народа идеализировалось» [3, с.114]. Мало удачной оказалась и последующая попытка С.Саидмурадова воплотить эту тему в драматургической форме – (Л.Демидчик).

Но еще до оперной постановки в Таджикском музыкальном театре (государственном объединенном театре им. А.Лахути) 17 июля 1937 года состоялась премьера музыкальной драмы «Восе» Г. Абдулло. Музыка к ней написал С.Баласанян.

«Это был большой 4-х актный спектакль, сюжет которого был основан на достоверном историческом факте – восстании в конце XIX века таджиков-горцев против эмирского произвола – пишет Б.И.Кадырова. Музыка к нему включала песни, дуэты, двухголосные хоровые номера, небольшие симфонические эпизоды. Однако в силу ряда причин сценическая жизнь этого спектакля оказалась короткой. А 16 октября 1939 года состоялась премьера оперы «Восстание Восе», на музыку того же композитора С.А. Баласаняна, посвященная 10-летию юбилею Таджикской ССР. В основу оперы лег сюжет драмы «Восе», дополненный и доработанный либреттистами А. Дехоти и М. Турсун-заде [2, с.127]. И 12 апреля 1941 года в филиале Большого театра был показан декадный спектакль «Шуриши Восе» («Восстание Восе»). «Этот спектакль – явление знаменательное в культурной жизни Таджикской ССР. Им начинается история таджикской национальной оперы», пишет критик Г. Хубов [7].

«Были и другие обращения театра к этой теме. К примеру, в 1980 году в Кулябском музыкально-драматическом театре имени Вали-заде режиссер Н. Щербина поставил драматический спектакль на эту тему» [5].

Но в чем, собственно, состоит отличие жанра оратории от других вокально – сценических жанров? В одном источнике написано: оратория – монументальное вокально-симфоническое сочинение, написанное на определенный сюжет. Этим, а также циклическим построением (наличием оркестровых номеров, арий, речитативов, ансамблей, хоров) оратория сходна с оперой. Но, в отличие от последней оратория не предполагает действия на сцене и специального декоративного оформления и воздействует на слушателей лишь музыкально-поэтическими средствами. Если в опере действие развивается непосредственно перед зрителями-слушателями, то в оратории о нем лишь повествуется [1, С.223-224]. В другом источнике: оратория (лат. «говору») – крупное музыкально-драматическое произведение для хора, певцов – солистов и оркестра. В отличие от оперы оратория предназначена для концертного исполнения без сценического действия, без декораций и костюмов. Характерно и преобладание повествовательного начала над драматическим развитием (в старинных ораториях существовала даже особая партия рассказчика) [4, с.29]. Содержание следующей информации явилось толчком для хореографического решения: если в ранних ораториях вокальные роли разде-

лялись на «дух» и «тело», тогда и в оратории-балете Т.Сатторова «Далекие голоса» могут сосуществовать два плана: *реальный* – главный герой Восе и народ. Восе, который поет и действует и народ, который только звучит, но не действует, и *ирреальный* – это ожившие каменные девы.

По мнению С. Рузиматова, спектакль «Далекие голоса» уникален во многих отношениях. «Во первых, балет-оратория Талабшо Сатторова стал первым обращением таджикских композиторов к этому редкому жанру. Принципиальное отличие этой музыкальной формы от классической оратории состоит в том, что нет в «Далеких голосах» традиционного деления на части. Здесь благодаря усилиям композитора достигается органическое единство образного и музыкального строя. Необычайно новаторским стало, как ни странно это звучит, использование в музыке наряду с характерными для оратории средствами – ариями, хорами, ансамблями – манеры народного пения, характерной для тех мест, где родился и жил Восе. Речь идет о фалаке. Это искусство, столь любимое и популярное в народе, никогда раньше не звучало в оперном спектакле таджикских композиторов и стало просто неожиданным открытием нового средства музыкальной выразительности» [5]. Вобрав в себя всю мощь гор и жар солнца родных мест, действительно неожиданно вдруг зазвенел голос, тогда еще совсем молодого солиста оперы Рустама Дулоева, исполнявшего фалак. Его голос звучал в полной гармонии с «природой».

Сценическое оформление спектакля, предложенное художником, способствовало решению многих задач:

«З. Сабирову удалось создать выразительный образ угнетенного народа, как бы «вросшего» в горы. Этот сценографический прием соединяет одновременно и бесправие народа, его скованность и рабство. И в тоже время эти же самые горы вместе с пробуждением народа на борьбу, будто – бы оживают, подчеркивая единство чаяний народа с естественным порядком, с самой природой. Ценно, что художник попытался в оформлении отразить динамику, заложенную в музыке и драматургию балета-оратории» [4].

В октябре 1988 года балетная труппа театра, оставив несколько учениц и артисток, выехала на гастроли в город Махачкалу. Вот с теми, кто не поехал, и пришлось работать над созданием образа каменных дев.

Композитор присутствовал на корректурных репетициях оркестра, которые проводил художественный руководитель постановки, дирижер театра, засл. деят. искусств ТССР Азиз Ниезмамадов, также он курировал работу хора, где Х.Маджитов и И.Л.Хромченко исполняли перед композитором каждый фрагмент произведения. Мы же предложили Т.Сатторову нашу концепцию сценического воплощения оратории – балета: убедили его сократить количество действующих лиц на сцене - оставить их голоса звучащими из «народа». Таким образом, Гулизор, чтеца и сказителя перевели в «народ». И внесли небольшое изменение в название произведения, не «Далекий голос», а «Далекие голоса». Т. Сатторов согласился с нашими предложениями, потому что данная пластическая композиция не противоречила жанру оратории. И условно-символический образ горного края, и обобщенный образ персонажей музыкального произведения – все это оказалось проявлением типических черт народной жизни. Так голос Гулизор – дочери Восе, это голос женщины вообще, жены, дочери, матери и т.д. - создали ведущие солистки оперы – (сопрано), нар. арт. РТ Сабзалиева Оятбегим и засл. арт. ТССР Муллоджанова Роза. Вокальную партию главного персонажа - Восе разучивало несколько солистов оперы. Но замечательно получился образ Восе у известного бари-

тона Адхама Халикова (нар. арт. РТ). Он не только великолепно звучал, но создал пластически убедительный образ мужественного борца: его движения выражали силу и духовную мощь народного героя. «Другой особенностью, продолжает С.Рузиматов, является талантливая интерпретация народных сказаний, связанных с подвигами Восе. В драматургии балета-оратории «Далекие голоса» обрела новую жизнь легенда о сорока девушках, от горя превратившихся в камни. В спектакле эта легенда «Чил духтарон» создает особую линию, усиливающую драматизм происходящего на сцене. Хореографическое воплощение в спектакле принадлежит балетмейстеру Х. Казаковой» [4].

В музыке оратории – балета есть тема зла. Зло это те, кто притесняет и разоряет народ, кто убивает невинных людей, для кого понятие человеческое достоинство – пустой звук.

Не все перипетии восстания отражены в сценарном плане, но о главных поворотных моментах повествует хор. «Если в опере действие развивается непосредственно перед зрителями-слушателями, то в оратории о нем лишь повествуется» [8].

На сцене Восе и Каменные Девы. Борьба со злом отражается в различных пластических ходах, быстром беге девушек, размахивающих руками, как бы сообщавших об ужасных событиях. Был использован прием театра теней, но формы и средства выразительности оказались недостаточными для воплощения темы зла и борьбы с ним. Конфликт между народом и его врагами разрешился поражением и казнью Восе, а Каменные Девы являли собой образ хореографического хора, который отражал основные действенные узлы оратории – балета. Например, после сообщения о казни Восе они исполняли танец-плач по погибшим на музыкальный фрагмент - вокализ хора. Большую роль сыграл в спектакле свет. Художник буквально создал музыкально – световую партитуру, которой нужно было управлять и художнику и хореографу В «Далеких голосах» художник ушел от примитивного бытоподобия, потому что в его задачу входило, прежде всего, раскрытие музыкально–драматической основы произведения. Понятно, что эта задача стояла и перед всей постановочной группой.

Само слово «Каменные» требовало создания определенной скульптурной композиции. С застывших на возвышении Каменных Дев начиналась и оканчивалась оратория-балет. В финале спектакля композитор использовал прием хоровой декламации, которая динамически шла по нарастающей и ускорялась ритмически. Это клятва народа – навсегда сохранить в своих сердцах дух Восе:

Тебя убили!
 Тебя убили не в единоборстве,
 Тебя вероломной рукой убил Мангыт
 Тебя убили!?
 Нет, нет!
 Ты жив в сердце народа
 Как сияние огня Заратустры
 И твой бессмертный дух
 Облитый сиянием подобным огню,
 Все озаряет ночь нашу, дорогу нашу,
 Ты живешь в нас
 О, несломленный дух.....

13 марта 1989 года ораторию-балет «Далекие голоса» смотрело и слушало жюри республиканского фестиваля театрального искусства «Парасту». Присутствовали режиссеры из России, Украины и соседних республик. Спектакль проходил как внеконкурсный. Очень хвалили композитора. Было много критики в адрес балетмейстера, но самому композитору нравилась постановка оратории – балета на сцене. После завершения фестиваля «Парасту» Л.Токарева написала... «И отобранные композитором элементы двух сложных художественных систем – двух музыкальных языков, современного и пришедшего из глубины веков – складываются, сплетаются в единое целое, удивительно совпадая друг с другом. То же происходит и в хореографической линии. «Жесткие» мотивы кулябских танцев соседствуют с элементом классического танца, танца модерн, и, безусловно, моментально узнаваемые каждым, кто хоть немного знаком с таджикским танцевальным фольклором, воспринимается совершенно по-новому. Из слияния трех составляющих рождается особый пластический образ: оживающие из камня – еще не до конца очеловеченные, еще «чутьочку» каменные – девы-воительницы, девы-хранительницы родной земли, даже небытием своим вдохновляющие на подвиг во имя свободы. И, самое главное: каждый фольклорный мотив, от использованной в либретто легенды о сорока девушках до мельчайших интонационных и пластических «поворотов», становится не просто знаком – знаком причастности к определенной культуре, к определенному времени – но символом» [6].

В 2018 году исполнится 130 лет восстания Восе. И очень актуально, в свете всего написанного, звучит вывод Л. Демидчика: - Так память о народном герое, взятая у народа, снова возвращается к народу в художественно преображенной форме реального человеческого характера, озаренного ярким светом легенды, в форме нового синтетического национального искусства оперы. Думаю, это вполне можно отнести и к оратории-балету Талабшо Сатторова «Далекие голоса» и к самой неординарной личности композитора.

Литература

1. Анализ вокальных произведений. – Ленинград, 1988. – 350 с.
2. Кадырова, Б.И. «Восстание Восе» - первая таджикская опера // Из истории народных движений в Средней Азии. – Душанбе, 1988. – С. 127.
3. Нурджанов, Н.Х. История таджикского советского театра. – Душанбе: Дониш, 1967. – 480 с.
4. Попова, Т.В. О музыкальных формах и жанрах. – М.: Знание, 1980. – 126 с.
1. Рузиматов, С. И снова Восе. «Далёкий голоса» на столичной сцене // Коммунист Таджикистана. – 1989. – 12 марта.
2. Токарева, Л. Если выскажу // Комсомолец Таджикистана. – 1989. – 19 марта.
3. Хубов, Г. Первопроходец национальной оперы // Правда. – 1941. – 14 апреля.
4. Чулибаева, Л. Далекие близкие голоса // Коммунист Таджикистана. – 1988. – 2 ноября.

Казакова З.С.

ТАЛАБШО САТТОРОВ ВА «ФАРӒДИ ДУРИҲО»-И Ӯ

Дар мақола асари оҳангсози тоҷик Талабшо Сатторов балет – ораторияи «Фарёди дуриҳо», ки ба муносибати 100-солагии яке аз ҳодисаҳои муҳими таърихи халқи тоҷик – шӯриши Восеъ бар ҳокимони маҳаллӣ эҷод шудааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Каливоджаҳо: Талабшо Сатторов, оратория-балет, тоҷик, театр, таҳия, суруди ғия, «Шӯриши Восеъ», композитсия, хормейстер, драматургия, композитор, балетмейстер, рассом, дирижер, режиссер.

Kazakova Z.S.

TALABSHO SATTOROV AND HIS “FAR VOICES”

This article describes the work of the Tajik composer Talabsho Sattorov's oratorio-ballet “Far voices”. The given work was dedicated to the 100th anniversary of the revolt of Vose against local ruler. To this data were created many literary and artistic works. Playing the in the scene is considered as an important event for cultural life of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Talabsho Sattorov, oratorio-ballet, Tajik, theatre, creativity, song, music, “Revolt of Voce”, composition, performance, ballet-master, chorus master, composer.

ТДУ 002+07+37 тоҷик+32+9 тоҷик
 Муродов М.Б.,
 Қутбиддинов А.

ТАЪЙИНОТИ ДИРӮЗ ВА ИМРӮЗИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ (дар хошия чанд шумораи нашрияи «Гулхани Восеъ»)

Дар мақола вазифа ва рисолати матбуоти маҳаллӣ дар таърих ба омилҳои таърихӣ, унсурҳои замонавӣ ва имконоти инноватсионии муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллифон кӯшиши намудаанд, ки тафовут, бартарӣ, имкон, иқтидор ва дигар унсурҳоро дар шинохти матбуоти маҳаллӣ муайян намоянд. Дар ин самт ба тариқи амалӣ паҳлуҳои қобилият ва маҳорати муаллифон, муҳити эҷодӣ ва фазои иттилоотии матбуоти маҳаллӣ дар мисоли баъзе шумораҳои рӯзномаи ноҳиявии «Гулхани Восеъ» нишон дода шудааст. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки матбуоти маҳаллии Тоҷикистон дар марҳилаи таҳаввул қарор дорад. Дар он, ҳам аносири анъанавӣ ва ҳам омилҳои замонавӣ ба мушоҳида мерасад.

Калидвожаҳо: матбуот, идеология, таблиғ, ташвиқ, унсур, маҳорат, жанр, мавқеъ, мафкура, садоқат, мавод, муколама, муҳит.

Матбуоти даврии маҳаллӣ дар Тоҷикистон дар муқоиса бо матбуоти Аврупо чандон таърихи тӯлониву печида надорад. Дар кишварҳои Аврупо амсоли Олмону Англия матбуоти маҳаллӣ ҳануз дар асри XVIII ба вучуд омада бо матбуоти умумимилӣ як навъ рақобат дошт. Дар Тоҷикистон, ки пайдоиши аввалин нашрияи миллӣ ба соли 1912 рост меояд, матбуоти маҳаллиро метавон аз ҷавонтарин навъи матбуоти ватанӣ номид. Яъне, агар дар Аврупо матбуоти маҳаллӣ аз ду садсола зиёдтар таърих дошта бошад, пас дар кишвари мо ҳанӯз матбуоти маҳаллӣ таърихи пурраи садсола надорад, зеро таъсиси ағлаби нашрияҳои маҳаллӣ дар кишвари мо ба оғози солҳои сиюми асри бист рост меояд. Бо вучуди ин матбуоти маҳаллӣ дар кишвари мо дар фурсати начандон тӯлонӣ самтҳои инкишофи худро пайдо кард ва аз аввалин рӯзҳои таъсис бо нишондодҳои идеологӣ маҷмӯи вазифаву ҳадафҳои муайяно барои худ мушаххас сохт. То замони истиқлол рисолати аслии матбуоти ноҳиявӣ тарғибу ташвиқи ғоя ва дастовардҳои ҳокимияти шӯравӣ, тарбияи меҳнатқашон дар рӯҳияи ватандӯстии интернатсионалӣ буд. Инро ҷузъи манфии шаклгирии матбуоти маҳаллӣ номидан дуруст нест, зеро набзи замон ҳама вақт журналистикаро ба худ мекашад ва зеро таъсири он амал намуданро водор месозад. Ба ин манзур, матбуоти маҳаллӣ бо умумияти «характери ҳизбӣ доштани фаъолияти журналистӣ»[3, с.5] амал намуда, воқеияти ҳаёти иҷтимоиро дар партави идеалҳои ҳизбӣ инъикос менамуд. Бо ин вучуд ин навъи матбуот дар баробари тавсифу таблиғи якнавохту қолабҳои обшуста тибқи нишондод ва ҳатто берун аз он дар доираи маълум танқиди камбудҳои иҷтимоиро ба роҳ мемонад. Албатта, матбуоти шӯравӣ аз инъикоси норасоҳои ҳокимияти вақт худдорӣ менамуд, ҳатто пӯшидагии

онро рисолати худ медонист. Зимнан ин шева хоси ҳокимиятҳои ба истилоҳ ғайридемократӣ аст.

Ин авомил дар матбуоти маҳаллии имрӯзи мо то ҳадде чун мерос боқӣ мондааст. Ин равандро ба тақозои замони гузариш метавон марбут донист. Дар ин росто омилҳои дигареро низ метавон ном бурд, ки дар ин навъи матбуот аз замони гузашта боқӣ мондаанд. Масалан, яке аз шартҳои матбуоти маҳаллӣ пайгирӣ аз паи мактуби танқидӣ буд, ки дарёфти ҳақиқати ҳолро талаб мекард. Дар заминаи мактуби шикоятӣ ва ё интиқодӣ таҳия намудани матлаб ва интишори он боиси обрӯву нуфузи нашрия мешуд. Ҳамчунин ба мактубҳои хонандагон таъя намудан, аз иттилооти онҳо истифода кардан, онҳоро манбаи омӯзиш ва таҳияи матолиби публитсистӣ қарор додан, аз хусусияти матбуоти даврӣ, аз ҷумла нашрияҳои маҳаллӣ махсуб меёбад. Ин усул нисбатан кам бошад ҳам, дар матбуоти имрӯз ба назар мерасад. Робита бо хонандагон ҳам дар гузашта ва ҳам имрӯз барои рӯзномаи маҳаллӣ як падидаи симосоз ба ҳисоб меравад, зеро ин навъи матбуот чун ойинаи маҳал имкони бештари инъикоси проблемаҳои ҳаёти деҳотро дорад. Редаксияи нашрияи маҳаллӣ муваззаф аст, ки нақши фарҳангиву адабии рӯзномаро баланд бардорад. Замоне дар ин самт муҳбирони ҷамоативу ғайриштатӣ ҷалб гардида, аз эҷоди шоирону навқаламони ҷавон фаровон истифода мешуд.

Дар ин самт матбуоти марказӣ, ки доираи васеътару пуриктидор дошт, фаъолияти идораи нашрияҳои маҳаллиро чун зинаи поёнии матбуот мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор медод ва кормандони онро ба мақсади такмили ихтисос ба идораҳои худ ҷалб менамуд. Ба ин минвол фаъолияти касбиву хунари ва фарҳангиву адабии ин типи нашрияҳо арзёбӣ карда мешуд. Миёни редаксияҳои муқтадиру «кучак» уҳдадорҳои мутафовите вучуд дошт, ки дар робита ба ин мактаби хоси тарбияи муҳбирони коргару деҳқон амал менамуд. Ҳарчанд ин усул дар матбуоти маҳаллии мо то ҳануз боқист, аммо дар шароити кунунӣ зарурати ҷоннок кардани он ба миён омадааст.

Ба мақсади равшанӣ андохтан ба ин ва амсоли ин ҷиҳатҳо ин ҷо чанде аз шумораҳои нашрияи «Гулхани Восеъ»-ро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

«Гулхани Восеъ» нашрияи Маҷлиси вакилони халқ ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Восеъ буда, аз моҳи март соли 1953 нашр мешавад. Соли 2011 бо ин ном дар Вазорати Фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон зери рақами 0016/рз сабти ном шудааст. Муҳаррири нашрия Наҷот Сафаров мебошад. Тиражи нашрия 1150 ададро ташкил медиҳад. Дар як моҳ худудан чор маротиба дар ҳаҷми ҳашт саҳифа ба таъб мерасад. Аз оғози нашр то ба имрӯз наздик ба ҳафт ҳазор шумора ба таъб расонидааст. Шиори рӯзнома «Бани-одам аъзои як пайкаранд» аст.

Шакли ҷопии нашрия А-3 аст. Дар қисмати болоии саҳифаи аввал унвони нашрия ҷой дода шудааст, ки калимаи Восеъ нисбат ба гулхан калонтар аст. Унвони рӯзнома аз гузаштаи таърихӣ маҳал бозгӯ мекунад. Бо як навъ рамз афрухта нигоҳ доштани гулхани Восеъ ин гиромидошти гузашта ва дар қолаби ростиву ҳақиқат тарбия намудани ҷомеа аст.

Мундариҷаи нашрия аз нигоҳи мавзӯӣ гуногун буда, масъалаҳои муҳталифи рӯзро фаро мегирад. Сиёсати давлату ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷики-

стон, фаъолияти ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ, вазъу ҳолати кишоварзии ноҳия, мактабу маориф, авзои иҷтимоиву иқтисодии кишвар ва амсоли ин аз мавзӯҳои асосии нашрия ба ҳисоб мераванд. Маводи нашрия ба истисноӣ баъзе шумораҳои махсус мутобик ба фазои маҳал аст. Дар ин роҳ аз неруи васеи эҷодӣ кор гирифта мешавад. Нигоштаҳои адибону олимон, рӯзноманигорону публитсистон, омӯзгорону муҳассилини макотиб, мухбирони ҷамъатӣ, умуман, намояндагони соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи ноҳия ва ҷумҳур мундариҷаи нашрияро ташкил медиҳанд. Як ҷиҳати матлуб он аст, ки аксари шумораҳо бо дизайни хос тарҳрезӣ гардида, ҳам аз нигоҳи шакл ва ҳам аз лиҳози мазмун ба таъби аудитория мувофиқ кунонида шудаанд. Ин гувоҳи ба тақозои табиати завқу таъби хонадагонаш амал намудани нашрия аст. Бо ин вучуд дар нашрия баъзан камбудихо ба назар мерасад.

Шумораи №8 (6057) аз 22 феввали соли 2016 бо рӯҳияи хос шакл гирифтааст. Дар назари аввал ин шумора ба ҷашнома монанд аст, зеро он дар арафаи «Рӯзи Артиши миллӣ» ва рангаву мусаввар ба таъб расидааст. Вале чун ба мундариҷаи он амиқ мешавем, моро на эҳсоси идона, балки эҳсоси ғам бугӣ мекунад, зеро дар он ба таври пурра дар бораи корнамоиҳои як нафар қаҳрамони ғавтида – Рустам Амакиев мавод фароҳам омадааст. Бидуни шубҳа Рустам Амакиев қаҳрамон аст ва корнамоиҳои ӯ дар муборизаҳои дараи Ромит алайҳи неруҳои исёнгар дар хотирҳо нақш бастааст, аммо оё дар рӯзи ҷашн аз ин воқеаи мудҳиш ёд кардан хуб аст. Дар ин шумора 13 мавод бо нуҳ акс ба қаҳрамони Рустам Амакиев бахшида шудааст. Аз ҷумла се шеърӣ хонандагони мактаб ба ин мавзӯ марбут аст. Пештоқи рӯзномарошиори «Рустам Амакиев – қаҳрамони даврони мо» зеб медиҳад. «Абармардон ҷовидонанд», «Рустами воқеӣ буд», «Фарзанди миллат» (шеър), «Шаҳиди роҳи ваҳдат», «Рафт Рустам» (шеър), «Рустами достони мо» (шеър), «Рустами даврон» (шеър), «Ҳомии марзу бум», «Шогирди беҳтарин», «Қаҳрамонон абадзиндаанд», «Нидои сарбоз», «Корномаи безавол» аз ҷумлаи маводест, ки дар онҳо шахсияти ин қаҳрамони ғавтида нақл ва васф шудааст.

Ҳар як муаллиф кӯшидааст, ки симои ин афсари ҷонфидоро нишон диҳад. Махсусан, навиштаи эссегунаи Зафар Муродов бо номи «Абармардон ҷовидонанд» ҷолибу муассир мебошад. Ӯ ҳамроҳи падари Рустам ба мактаб-интернате равонанд, ки онро Рустам хатм намудааст. Тасвири сафар ва воқеияти ҳолро саҳнаҳосозӣ ва бадеияти хос ҷолибтару рангин намудааст. Муаллиф аз услуби нақли тасвирӣ моҳирона истифода карда, аз баёни такрору обшуста ва андешаи ноҷо худдорӣ кардааст. Ӯ тавассути корбурди омилҳои фарҳангу забон ва анъанаҳои мардуми диёр ба нигоштаи худ ранг бахшидааст, ки ин ҷиҳатро ҳамчун «халқияти матбуоти маҳаллӣ» тавсиф намудан мумкин аст. Албатта, ин халқият дар қолабҳои гуногун матраҳ шуда метавонад, аммо на ҳар нашрия дар робита ба фазои иҷтимоии маҳал халқияти хосро касб менамояд. Табиист, ки дар ҳолатҳои алоҳида ва дар сатҳу андозаи муайян рӯзномаҳо метавонанд аз лаҳҷаю шева низ истифода намоянд. Ин омилҳои забонӣ воқеияти саҳнаҳоро дар тасвир бештару равшантар бозгӯ намуда, дар ҷалби хонандагон нақш мегузорад. Агар забони нашрия адабию публитсистӣ, ғаниву рангин, содаву фаҳмо ва ҳолӣ аз иштибоҳи услубиву им-

лой бошад, нишони комёбии нашрия аст. Навиштаи Зафар Муродов бо бадеият олудагӣ дорад, ӯ меҳоҳад аз забони шоҳидону наздикони Рустам Амакиев ҳама чизро айнан ба қалам дарорад. Масалан, ибораҳои «ватани худамонай», «беҳтаруш дилотона нахарошум», «қаду қоматуш», «чигарома сағҳо канда истода бошанд», «бачаҷонма» ва амсоли ин ки аз забони волидайнӣ Рустам рехтаанд, ба тори эҳсоси хонанда нохун мезананд.

Эссеи мазкур аз панҷ сахна иборат аст. Низоми мантиқӣ сахнаҳоро ба ҳам пайванд кардааст. Муаллиф симои маҳзуни падареро, ки чигарбанди худро аз даст додааст, моҳирона ба риштаи тасвир кашида, тавассути истифодаи муколамаҳо воқеияти рӯзгори имрӯзаро боз ҳам равшантар чило медиҳад. Асрори дигари ин навишта он аст, ки оҳанги фалсафа дар он ба назар мерасад. Ремаркаҳои муаллиф ба хонанда кумак мерасонанд, то ӯ зина ба зина қаҳрамоноҳои Рустам Амакиевро маърифат ва ба корнамоиҳояш бо-вар кунад. Аз ҷониби дигар, аксҳо василаи такмилбахши мавзӯи гардидаанд. Хонанда бидуни шарҳ ва зерматни хос аз ду акси падари Рустам ду мазмуни муҳолифро пайдо карда метавонад. Дар акси аввал падар дар паҳлуи писари афсари худ болидаву ифтихорманд аст, дар акси дуюм падари мотамзада қомати хамидаву дидаи пур аз хузн дорад.

Аз сенздаҳ маводе, ки дар ин шумора ба таъб расидааст, ҳамагӣ се мавод ба журналистони касбӣ тааллуқ дорад. Муаллифони боқимонда муаллимону донишҷӯён ва сокинони ноҳияву берун аз он мебошанд. Ин ҳол гувоҳи як навъ ҳамоҳангиву ҳамдардии сокинони диёр нисбат ба як фоҷиаи маълум тавассути як нашрия аст.

Тарғиби таҷрибаи пешқадами кишоварзӣ, ки аз мавзӯҳои асосии матбуоти маҳаллии даврони шӯравӣ буд, то ҳанӯз дар нашрияҳои ноҳиявӣ боқӣ мондааст. Махсусан дар Тоҷикистон, ки кишвари аграрӣ мебошад, мавзӯи кишоварзӣ ҳамеша дар мадди аввал қарор дорад. Репортажгунаи «Техника омодаи кор», ки аз ҷониби редаксия таҳия шудааст, ин масъаларо фаро мегирад. Ин навиштаро аз он ҷиҳат репортаж номидем, ки дар он аз раванди ҳодисаи маълум ба таври очилӣ хабар дода шудааст. Чанд акси ҷопшуда, ки ҷараёни воқеаро мунъакис менамоянд, ба матлаб равшанӣ ва ба факту рақамҳои овардашуда эътимоднокӣ бахшидаанд. Мавҷудияти 924 техникаи кишоварзӣ ва аз ин миқдор 800 адад омодаи кор будан худ як хабари тоза мебошад, ки хонанда дар бораи омодагии ноҳия ба мавсими нави кишукор маълумот пайдо менамояд. Бо ин вучуд, аз нигоҳи мазмуну моҳият дар ин матн як навъ сохтакорӣ ба назар мерасад. Яъне услуби маълуми замони шӯравӣ дар сурати номақбултар шакл гирифтааст. Дар даврони шӯравӣ иҷрои нақшаҳои панҷсола ба шакли шиор таблиғу ташвиқ мегардид. Ҳарчанд бо ин роҳ матбуот ба инкишофи кишоварзӣ ва саноат мусоидат менамуд, аммо нашрияҳои даврӣ аз нигоҳи мазмун яқинан пайдо мекарданд.

Имрӯз услуби иҷрои нақшаҳои панҷсола дар навъи дигар шакл гирифтааст. Ин падида мавриди инкор қарор гирифта наметавонад ва маълум аст, ки таблиғу ташвиқ дар нашрияи дорой хосияти идеологӣ як амри муқаррарӣ дар тамоми матбуоти ҷаҳонист. Аммо дар ин роҳ таблиғи ноҷо натиҷаи манфӣ низ ба миён меорад. Дар гузашта матбуоти маҳаллӣ самтҳои афзали-

ятноки инкишофи кишоварзиро мунтазам таблиғу ташвиқ менамуд, ки чун як раванди табиӣ ба назар мерасид, аммо тавре аз репортажи мазкур бармеояд, тамоми техникаи худуди ноҳия дар маркази он чамъ омаданд ва аз инҷо чун паради ҳарбии соли 1941 гӯё ҳама ба фронт мераванд. Ин як навъ сохтакориву рекаламаи пушидаи раёсати кишварзии ноҳия шудааст, ки аз масофоаи 40–50 километр аз худуди чамоатҳои ноҳия техникаҳоро ба маркази ноҳия овардаанд. Иҷрои ин супориш, албатта бидуни хароҷоту ташвиши зиёдатӣ номумкин аст. Тасаввур кунед, барои 800 адад техникаи кишоварзиро аз худуди ноҳия дар як нуқта чамъ овардан чӣ қадар сӯзишворӣ сарф мешавад. Ин проблема аз назари муаллифони матн дур мемонад ва ё дидаву дониста аз он чашм мепӯшанд. Мазмуни ин матн низ як навъ примитив аст. Дар аксу мазмунҳо бештар рекламаи як нафари маълум ба назар мерасад. Дар аксҳо Парчами Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар болои кабинаи техникаҳо баръало намоён аст, ки зарурат ба ягон таъкиди дигар боқӣ наемонад. Ба ин қаноат накарда дар ин матлаб такроран таъкид карда мешавад: «Тракторҳои гуногунтамаға ва бо олооти кишту кор мучаҳҳаз пасу дунбол аз дарвозаи сарои техникӣ ворид мешуданд. Байрақи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун рамзи ифтихори миллӣ болои тракторҳо алвонҷ меҳӯрданд». Чунин сахнасоzӣ як навъ услуби матбуоти солҳои сиюми асри гузаштаро ба хотир меорад, ки мардум бори аввал техникаҳоро медиданд. Ё васфи парчам дар он солҳо ба он вачҳ зиёд буд, ки барқарорсозии ҳокимияти шӯравӣ дар зинаҳои аввалин қарор дошт. Тавре ишора гашт, тавсифу таблиғи ноҷо натиҷаи баръакс меорад. Матбуоти даврӣ таърихи замон аст, ки дар он натавонҳо воқеияти ҳаррӯза бо фактҳои гуногун инъикос мешавад, балки дар бораи он музокираҳо ба вучуд меоянд ва ба ин минвол табодули афкор сурат мегирад. Ин музокираҳо, ки бештар оҳанги ҳукмро доранд, барои наслҳои оянда чун сарчашмаи дарёфти ҳақиқати воқеии давру замони муайян пазируфта мешаванд. Аз ин лиҳоз муаллифони матолиби нашрияҳои маҳаллиро мебоҷад, ки аз услуби фарсудаи инъикос ва тавсифу таблиғи ноҷо даст кашанд, зеро чунин муносибат барои наслҳои минбаъда чуз тамасхур арзиши дигаре пайдо намекунад.

Дар робита ба талаботи ҷомеа ва таъбу завқи аудитория ҷустуҷӯ ва интиҳоби мавзӯҳо ҳамеша дар тарбияи инсонии замони нав ва бунёди ҷомеаи маънаван ғанӣ натиҷаи мусбат медиҳад. Дар ин самт жанрҳои публитсистиву бадеӣ таъсиргузор шуда метавонанд. Ин жанрҳо, ба вижа лавҳаву очерк, ки ҳадафи тарбияи инсонро доранд, вобаста ба рӯҳияи давру замонҳо пайроҳаҳои нави инкишофро пайдо менамоянд. Дар ҳамбастагӣ ба ин гуфтаҳо шумораи №17 (07.05.2016)–и нашрияро метавон мисол овард. Ин шумора ду рӯз қабл аз таҷлили «Рӯзи ғалаба алайҳи фашизм» ба таъб расидааст. Шояд ин санаи таърихӣ сабаб гаштааст, ки дар он се лавҳа, ду эссе ва як очерк нашр гардидааст. Лавҳаҳо ба қалами С.Одинаев («Омӯзгори писандида»), Ф.Насриддин («Боғбони боғи маърифат») ва Н.Сафарзода («Аёдати чанговар») тааллуқ дошта, муаллифи эссеҳо Қ.Турсунов («Қадами муборак»), Н.Сафаров «Некмард» мебошанд. Муаллифи очерки «Саҳми тоҷикон дар ғалаба» Ш.Араб аст. Ин матолиб ҳамагӣ дар бораи инсонҳои нексиришт нақл мекунанд, дар онҳо кӯшиш шудааст, ки ботини инсонии покрав намо

гардад. Масалан, лавҳаи «Аёдати чанговар»-и Н.Сафарзода аз нигоҳи мазмун ба хонанда хулосаҳои мусбатро мебахшад. Аёдати пири бемору хаста, иштирокчиҳои ҚБВ Партов Ҳабибов дар арафаи Рӯзи галаба ин эҳтирому қадрдонӣ аз захмату қаҳрамониҳои афроде мебошад, ки имрӯз дар ҷомеаи мо ангуштшуморанд. Дар ин лавҳа акси ин пири нотавону бемор низ ҷой дода шудааст, ки ба хонанда бидуни таъсири мусбат буда наметавонад. «Дарси мардонагиву садоқат»-и ин қаҳрамонро муаллиф муҳимтарин унсурҳои тарбияи омма дар роҳи дӯст доштани ватан меномад. Муҳтавои асосии эссеҳои номбаршударо ёди гузашта ва эҳтироми шахсиятҳои муътабар ташкил медиҳанд. Муаллифон ба банду басти тӯлонӣ андармон нашуда талош кардаанд, ки дар ҳаҷми кутӯҳ аносири тарбиятиро ҷой диҳанд. Бо ин усул онҳо «публитсистикаи махсуси газетавӣ»-ро ба шакл даровардаанд, ки маҳаки бунёди он маҳорату ҳунари эҷодӣ аст.

Яке аз омилҳои шинохти дараҷаи мавқеъ ва манзалати матбуот нишон додани чигунагии муносибат ва интизориҳои ҳукумат аз ҷаҳлияти он аст. Ин омил барои тамоми навъи матбуот бегона нест. Алалхусус таъйиноти матбуоти маҳаллӣ дар ин ҷода бештар аст. Дар ин самт нашрияҳои ноҳиявӣ робитаи бо аудиторияи мушаххас ва ҳудуди ҷуғрофии маҳдуду муайяни худро доранд. Маҳз маҳдудияти худудиву ҷуғрофӣ боис мегардад, ки матбуотро ба умумичумхуриявӣ марказӣ ва музофотиву маҳаллӣ ҷудо намоем. Ба ин васила матбуот вобаста ба доираи паҳн ва сатҳи маърифати аудитория матолиб таҳия менамояд ва он интизориҳое, ки ҳукумат аз наشري рӯзномаҳо дорад, дар партави ин хусусиятҳо шакл мегиранд. Ба ибораи дигар, моҳияти идеологии нашрияи маҳаллӣ чигунагии ҷаҳлияти онро муайян месозанд. Ба таври мисол дар шумораи №18 (6067) дар маҷмӯъ ба истиснои чанд эълон 14 мавод ба таъъ расидааст, ки дар ҳар қадом сиёсати имрӯзаи давлату ҳукумати Тоҷикистон бо шеваи хос пуштибонӣ мешавад. Дар пештоқи саҳифаи аввал бо ҳарфҳои калони хоно навиштаҷоти эълонгунаи «22-май – раёйпурсии умумихалқӣ» мунъакис шудааст, ки аз таъйиноти таблиғии «Гулхани Восеъ» дарак медиҳад. Ин хусусият анъанавӣ пешинаи матбуот аст, ки дар маърақаҳои интихоботӣ маъмултар мешуд. Воқеан интихобот ба як маърақа, ё иди умумихалқӣ табдил меёфт ва таблиғи он дар тарбияи инсонии шӯравӣ нақши бориз мегузошт. Ин анъана имрӯз низ дар ҷаҳлияти нашрияҳои маҳаллӣ ба назар мерасад, ки омилҳои бад нест. Аммо тарзи инъикос ва тарғиби ин гуна маърақаҳои сиёсӣ бояд ба тақозои замони муосир мувофиқ қунонида шавад.

Аз рӯйи нишондоди таърихӣ баъд аз даҳсолаҳои 1950–1960 нашрияҳои маҳаллӣ дар муқоиса ба типҳои дигари матбуоти даврӣ бештар рисолати муттаҳидқунонии аҳли ҷомеаро ба дӯш гирифтанд. Ба ин васила хусусияти маъмуриву фармонравӣ нисбат ба нашрияҳои маҳаллӣ зиёдтар гашт. Ин усул то ҳанӯз барои матбуоти маҳаллии мо бегона нашудааст, аммо тафовут он аст, ки дар он замон сензура ҳукмрон буд, имрӯз бошад Конститутсия озодии баёнро қафолат додааст. Ин усулро муҳаққиқон «куфташавии матбуот», «занҷирбанд шудани он» ва «ях бастании инкишофи матбуоти соҳа» меноманд, ки ба тамоюлотии он давра алоқаманд қунонида мешавад. Чун сухан аз рисолати «муттаҳидқунонии матбуот» рафт, ба нишони далел зикр бояд кард,

ки аз 14 маводи шумораи мавриди назар панҷтоаш ба мавзӯи ваҳдату ҳамгироӣ, сулҳу оромӣ бахшида шудааст. Аз ҷумла, дар нигоштаи прокурори ноҳия С.Пулодӣ таҳти унвони «Ваҳдат–поёи давлат» (19.05.2016) ваҳдати миллии тоҷикон аз равзанаҳои гуногун таҳлилу баррасӣ мегардад. Дар шеърӣ «Ҷовидон бод ду нур»–и сокини деҳаи Ҳамид Бароти ноҳия Одинашоҳи Ғаффорӣ қаҳрамониҳои Пешвои миллат васф мешавад. Ин шеър нишони садоқатмандии як тан сокини кишвар нисбати роҳбари давлати худ аст, ки самимона баён шудааст.

Усули таҳияи мавод аз ВАО–и дигар дар матбуоти маҳаллӣ падидаи нав нест. Дар саҳифаҳои матбуоти гуногунмиллати шӯравӣ истифодаи маводи ТАСС маъмул ва ҳатто уҳдадорӣ муҳим ба шумор мерафт. Матбуоти марказиву вилоятӣ дар ин роҳ хеле ғаъол буданд ва гоҳо сеяки маводи рӯзномаро матолиби ТАСС ташкил меод. ТАСС бештар аз ҷаласаҳову қарорҳои КМ ҲКИШ мавод таҳия менамуд, ки он дар миқёси як империя пахновар паҳн мегашт. Тариқи телетайп нахуст ин мавод дар саҳифаҳои матбуоти марказӣ ба нашр мерасид. Нашрияҳои маҳаллӣ ин гуна матолибро аз саҳифаҳои матбуоти марказӣ бознашр менамуданд. Як аломати мутафовути матбуоти маҳаллӣ он буд, ки дар баррасии масъалаҳои маҳаллӣ озодии комил надошт. Танҳо шумораҳои алоҳида бо набудани «мавзӯоти ҳатмӣ» дар инъикоси матлабҳои доираи маҳал имкон доштанд. Ин тамоюл дар доираи маълум барои матбуоти маҳаллии мо боқӣ мондааст. Мундариҷаи аксар шумораҳои матбуоти маҳаллии имрӯз ба авзои маҳал мутобиқ нестанд. Ин падида бозгӯи робитаи бевоситаи журналистика ва сиёсат аст. Нақши журналистика ва таъсири он ба сиёсат раванди маълумест, ки собиқаи таърихӣ дорад. Матбуоти маҳаллӣ дар робита ба татбику тарғиби идеологияи сиёсии давлату ҳукумат бетафовут нест. Чун анъана матолиби ВАО–и марказӣ дар саҳифаҳои «Гулхани Восеъ» сари чанд вақт ба назар мерасанд. Ин гуна маводро ба ду бахш тақсим намудан мумкин аст. Якум, нигоштаҳое, ки ба сиёсати пешгирифтаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон робита доранд. Дар ин маврид мурочиатномаҳо, табрикот ва мазмуни Паёмҳои ҳамасолаи Президенти кишварро ном бурдан мумкин аст, ки дар аксари нашрияҳои маҳаллӣ бозҷоп мешаванд. Дуюм, мавзӯҳои алоҳидае, ки дар мавридҳои гуногун чун натиҷаи равандҳои сиёсӣ ба амал омадаву меоянд. Масалан, исёни генерали ошубгар А.Назарзода натавон баъди расонаҳои дохилӣ, балки барои воситаҳои ахбори хориҷӣ низ як муддат чун муҳимтарин мавзӯ доништа шуд. Аз ин баъд ҲНИТ ва собиқ раҳбари он Муҳиддин Кабирӣ дар сархати маводи марказиву маҳаллӣ қарор гирифт. Ба ин мазмун матни «Иддаои беасос» (30.03.2016) аз нашрияи «Садои мардум» бознашр шудааст. Мазмуни асосӣ дар ин навишта он аст, ки ҳомии ҳукуки башар алайҳи тасмимҳои Тоҷикистон иқдом менамоянд. Мақсад эътироз ба созмону ташкилотҳои хориҷист, ки ҲНИТ ва ҳайати роҳбарии онро чун намояндагони терроризм эътироф кардан намехоҳанд. Чунин мавзӯҳо дар аксари нашрияҳои маҳаллӣ дар шакли бознашр мунъакис шудаанд. Ин ҷо андешае ҳосил мешавад, ки нашрияҳои маҳаллӣ дар баррасии ин гуна мавзӯҳо неруи эҷодӣ надоранд. Ин ҷиҳат танҳо хоси нашрияи «Гулхани Восеъ» нест. Дар нашрияҳои маҳаллӣ

бозчопи «диди дигарон» ҳукми анъанаро пайдо кардааст. Дар ҳамин шумора матолиби дигар таҳти унвони «Посухи Мулло Абдурахим: Чаро аз ҳисоби ҲНИТ мансабро қабул кардед» (30.03.2016) аз сомонаи «Озодагон» бозчоп шудааст. Мароми асосии ин навишта он аст, ки Аҳмадшоҳи Масъуд ҲНИТ-ро таҳти таъсири мазҳаби шиа муаррифӣ кардааст ва пуштибони онро Эрон донистааст. Тавре мебинем, дар ин намунаи матнҳо масоили нозуки сиёсат матраҳ шудааст, ки нуқтаи назари редаксия нест. Албатта, доир ба ин мавзӯ матолиби худӣ низ ба назар мерасад. Масалан, мақолаи Холмурод Саидов «Ин роҳ, ки ту меравӣ ба қабристон аст» (22.04.2016), ки дар он масъалаи ифротгароии ҷавонон баррасӣ шудааст. Ин мавзӯ аз лиҳози мубрамият арзиш дорад, аммо дар баррасии он маҳдудияти баёни андеша эҳсос мешавад. Аз ҷумла, оҳанги сарлавҳа дурушт ва ноҷо аст.

Хосияти дигари матбуоти маҳаллӣ он аст, ки дар он имкони назар кардан ба раванди ҳаёти иҷтимоӣ аз канор нисбатан мушкилтар аст. Дар инҷо, албатта, худсензура ва баъзан хосияти эҳсос ба назар гирифта мешавад, ки барои минбари омма чандон мақбул нест. Аз ҷониби дигар, ҳам дар гузашта ва ҳам имрӯз публитсистони таҷрибадор асосан дар идораҳои матбуоти марказӣ фаъолият мекунад. Минбари онҳо фаррохтар аст, ки бешубҳа ба нуфуз ва манзалати суҳанашон таъсир мерасонад. Аммо дар матбуоти маҳаллӣ сатҳи касбият нисбатан паст ва шумори кормандони эҷодӣ камтар аст. Чунинчун, дар баъзе нашрияҳои маҳаллӣ танҳо як муҳаррир тамоми фаъолияти рӯзномаро пеш мебарад.

Дар ҳама нашрияҳо сарфи назар аз доираву таъйинот гуногунжанрӣ аз омили сифатбахш ҷиҳати маҳбубияту мақом пайдо кардан маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз «Гулхани Восеъ» низ талош менамояд, ки мувофиқ ба доираи таъбу завқи хонанда дар қолабҳои мухталифи жанрӣ мавод таҳия намояд. Вобаста ба ин ҳисобот ҳамчун жанри маъмул дар саҳифаҳои «Гулхани Восеъ» бештар дучор меояд. «Барномаи ислоҳоти кишоварзӣ амалӣ мегардад» (30.03.2016), «Натиҷаҳои истеҳсоли бехтар мегарданд» (14.04.2016) аз намунаи он ҳисоботҳост, ки аз як то ду саҳифаи рӯзномаро фаро гирифтаанд. Ин навиштаҳо ҳисоботи расмӣ буда, дар онҳо муаллифон мавқеъ надоранд. Масалан, матни аввал суҳанронии Раиси Раёсати кишоварзии ноҳия Р. Фақеров аз Иҷлосияи маҷлиси вакилони халқи ноҳия аст, ки айнан ба таъб расидааст. Ин усули ҷопи суҳанронӣ низ аз шеваҳои маъмул аст, ки дар матбуоти маҳаллии мо боқӣ мондааст. Албатта, нашрияҳои ноҳиявӣ ҳамчун нашрияи ҳокимиятҳои маҳаллӣ дар ҷопи ҷунин суҳанронӣ муввазафанд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки мутолиаи ин гуна мавод барои хонанда чандон хуш намеояд. Бинобар ин агар кормандони нашрияҳо мухтаво ва ё порчаҳои заруриро аз ин гуна матолиб интихоб ва ё дар ҳошияи онҳо ҳамчун ҳамовозӣ матолиб ба таъб расонанд, ҳам ба хонанда ҷолиб мешавад ва ҳам таъсираш бештар мегардад.

Албатта, дар баъзе ҳисоботҳо як навъ қолабшиканӣ дида мешавад. Масалан, дар ҳисоботи «Маҷлиси ҷамоат» (07.04.2016), ки аз ҷаласаи ҷамоати деҳот ҳикоят мекунад, муаллиф фаълтар аст. Ӯ рафти ҷаласаро дар шакли фишӯрда, аммо бо усули ташреҳ баён намудааст.

Омӯзишу таҳлили мундариҷаи матбуоти маҳаллии кишвар нишон медиҳад, ки он ба як шакли маҷмӯии ташреҳи масъалаҳо ниёз дорад. То оғози солҳои шастуми асри гузашта матбуоти навоҳӣ ҳаёти маҳаллиро пурра инъикос карда наметавонист, зеро аз рӯи қолаби муайян ғайбӣ мекард. Забони нашрияҳо нисбатан урён ва мундариҷаашон нусхаи матбуоти марказӣ буд, ки чун «ячейкаи поёнии таблиғот» шинохта мешуд. Рӯзномаҳо услуби хоси худро надоштанд, миёни онҳо фарқиятро ҷӯстан душвор буд, аксари жанрҳои публитсистӣ дар қолаби шахшуда истифода мешуданд.

Тадриҷан сарфи назар аз таъйинот ва аудитория матбуоти маҳаллӣ шакли хоса пайдо кард, ки ба ҷазо ва муҳити маҳал иртибот дошт. Оғози ин шаклгирӣ ба солҳои 60–70–уми асри гузашта рост меояд. Ба таври мисол яке аз далелҳои рушди матбуоти маҳаллӣ дар он солҳо тақвият ёфтани ва ҳамчун жанри мустақил шинохта шудани жанри лавҳа аст, ки то кунун «...аз ҳама бештар дар саҳифаҳои матбуоти маҳаллӣ...»[3, с.124] истифода мешавад. Талаботи аудиторияи маҳаллӣ ҳам дар гузашта ва ҳам имрӯз қонуниятҳои хос дорад, ки онро дараҷаи мазмунии мавод ба вучуд меорад. Яъне, доираи ҳамон маҳалро ифода кардани мавод шартӣ асосӣ мебошад.

Матбуоти маҳаллӣ аз нигоҳи таъминоти техникаву молиявӣ нисбат ба матбуоти марказӣ имконоти маҳдудтар дорад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки рӯзномаи ноҳиявӣ аз матбуоти вилоятӣ мушкилоти зиёд дорад. Ҷойгиршавии мавқеи ҷуғрофӣ, аз марказҳои бузурги саноативу фарҳангиву иқтисодӣ дур будан, нарасидани маводи зарурӣ, қоғаз, дастгоҳҳои нашр, нақлиёт, амвол ва умуман иқтисодӣ аз мушкилоти аксари нашрияҳои ноҳиявианд.

Омили пойдорӣ ва бақои нашрияҳои маҳаллӣ дар шароити имрӯз танҳо ба як ҷабҳаи мушаххас вобаста нест. Дар гузашта ба матбуоти маҳаллӣ чун матбуоти марказӣ обуна маъракаи муҳим ба шумор мерафт. Нуқтаҳои алоқа, шӯъбаҳои фарҳанги ҳокимияти вилоят, шаҳру ноҳияҳо, кумитаҳои маҳаллии ҳизбӣ, хоҷагиҳои кишлоқ, ташкилотҳои комсомолу пионерӣ ва дигар ниҳодҳо дар тарғиби матбуот ва обунаи он саҳим буданд. Имрӯз ин анъана аз байн рафтааст. Ҷои пӯшида нест, ки дар фуруши озод матбуоти маҳаллӣ ҳеҷ гоҳ муваффақ намешавад. Ҳамчунин душвор аст, ки матбуоти маҳаллии мо дар наздиктарин ҷиҳатҳо бо матбуоти марказиву миллӣ рақобат кунад. Барои ба ин сатҳ расидан пешрафти иқтисод, ташкили корхонаҳои кишоварзӣ саноатӣ ва албатта, маърифати баланди аудитория мусоидат карда метавонад. Айни ҳол матбуоти маҳаллии мо бо роҳи обуна ва маблағгузориҳои ҳукуматҳои мақомоти маҳаллӣ пойдор менамояд.

Чунончи дар ин таҳқиқи кутоҳ маълум гардид, «Гулхани Восеъ» чун намунаи матбуоти маҳаллӣ як воситаи муқоламаи ҷомеа ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ аст. Он дар инъикоси ҳаёти маҳаллӣ аз имконоти жанрҳои публитсистӣ амсоли хабару ҳисобот, репортажу мақола, лавҳаву очерк, ҳамчунин назми иҷтимоӣ истифода намудааст. Ба ин минвол гуфтан мумкин аст, ки рӯзнома рисолати худро дар сатҳи хос ва шароити маълум ба иҷро расонидааст.

Адабиёт

1. Муродов, М. Дар талоши фановарӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2016. – №2 (34). – С. 88–95.
2. Муродов, М., Ҷумъаев М. Вазъ ва дурнамои матбуоти маҳаллӣ” // Паёмномаи фарҳанг. – 2014. – №3 (27). – С. 7–12,
3. Нуралиев, А., Саъдуллоев, А., Усмонов, И, Гулмуродов, У. Журналистикаи советии тоҷик.–Душанбе, 1989. –176 с.
4. Усмонов, И.К. Журналистика (ҷилди 4).– Душанбе, 2011. – 480 с.

**Муродов М.Б.,
Кутбиддинов А.**

ФУНКЦИИ МЕСТНОЙ ПЕЧАТИ: ВЧЕРА И СЕГОДНЯ (на примере номеров газеты «Гулхани Восеъ»)

В исследовании на основе публикаций районной газеты анализируются функции и задачи местной периодической печати Таджикистана. Авторы попытались определить некоторые обобщенные и отличительные черты публикаций местной печати, такие как преимущество, возможности и потенциал. В этом направлении, на основе анализа номеров газеты «Гулхани Восеъ» освещаются некоторые аспекты навыков и мастерство авторов, творческая среда и информационное пространство. Результаты исследования показывают, что местная печать Таджикистана находится на стадии эволюции. Пресса воплощает в своей творческой деятельности, как традиционные элементы, так и современные факторы, используемые в местной периодической печати.

Ключевые слова: печать, пресса, идеология, пропаганда, агитация, элемент, мастерство, жанр, позиция, мышление, верность, материал, диалог, среда.

**Murodov M.B.
Kutbiddinov A.**

PAST AND CONTEMPORARY APPOINTMENTS OF THE LOCAL PRESS

(in the case of local newspaper “Gulkhani Vose”)

In this article based on historical factors, contemporary elements and innovative modern possibility were investigated the function and appointments of the local newspapers. Authors tried to define out difference, advantage, possibility, power and other indexes in understanding the local press. In this regard as practical analysis were determined potentiality and skills of writers, creative and informative environments of the local press in the case of local newspaper “Gulkhani Vose”. The achieved results show that the local press of Tajikistan is on the stage of transformation. There can be observed traditional and modern specifications.

Keywords: press, ideology, propaganda, advertisement, element, skill, genre, position, thought, material, dialogue, environment.

ТДУ 8 тоҷик +002+07+37тоҷик+8тоҷик (03)

Чумъаев М. О.

ТАДҚИҚИ ЗАБОНИ МАТБУОТИ МИЛЛӢ ДАР КОНСЕПСИЯИ ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақола роҷеъ ба тадқиқи забони матбуоти миллӣ аз давраи пайдоиши матбуот то имрӯз сухан меравад. Дар бораи нахустин андешаҳо доир ба забони матбуоти тоҷик, ки ба қалами донишмандон устод Айнӣ ва Т. Зеҳнӣ тааллуқ доранд, изҳори андеша карда мешавад. Ба андешаи муаллиф ба таҳқиқи забони матбуоти тоҷик дар солҳои 50–уму 60–уми асри гузашта замина гузошта шуда бошад ҳам, дар ин самт корҳои бунёдӣ маҳз баъди солҳои 80–уми асри ХХ ва махсусан дар замони истиқлолият ба вуҷуд омадааст. Маҳз дар замони соҳибистиқлолӣ барои таҳқиқи забони матбуоти тоҷик заминаи мусоид фароҳам омад ва дар ин самт аз тарафи олимону муҳаққиқон асарҳои бунёдӣ таълиф гардиданд. Муаллиф ба хулосае меояд, ки вазъи имрӯзаи забони адабии тоҷик ва бисёр масъалаҳои вобаста ба рушди инкишофи ояндаи онро аз забони матбуот муайян кардан мумкин аст. Аз ин рӯ зарур аст, ки дар баробари таҳқиқи масъалаҳои назарии пайдоиши, инкишоф ва таҳаввули матбуот дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба вазъи забони он низ дар давраҳои муайян таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Калидвожа: забон, матбуот, калима, истилоҳ, рӯзнома, тадқиқот, муҳаққиқ, мақола, иқтибос, ҷамъият, мубодилаи афкор, журналистика, иттилоъ.

1. Назаре ба таърихи таҳқиқи забони матбуот

Забон ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ доимо дар ташаккул ва таҳаввул мебошад, яъне он баробари ҷамъият пеш меравад, тараққӣ мекунад, ривочу равнақ меёбад. Агар забон баробари ҷамъият инкишоф наёбад, вазифаи ҷамъиятии худ – муносибати афкори байни одамонро иҷро карда наметавонад. Забони тоҷикӣ низ асрҳо боз чунин вазифаи ҷамъиятиашро иҷро карда меояд. Дар муддати мавҷудияти худ ин забон марҳилаҳои гуногунро аз сар гузаронида, борҳо аз санҷишу имтиҳони таърихӣ гузашта, ташаккулу таҳаввул ёфтааст. Маҳз заҳмату ҷонфидоӣҳои бедареғу қорнамоӣҳои бемонанди соҳибзабонон буд, ки он роҳи ниҳоят пурфӯҷеаи таърихро паси сар карда, бо захираи бою рангини луғавӣ, таъбироти зебою дилнишин ва сохтори пуриқтидори синтаксисӣ ба мо мерос монда, то ба имрӯз вазифаи ҷамъиятиашро иҷро менамояд. Бо ин забон осори безаволи илмиву адабӣ таълиф гардидааст.

Забони тоҷикӣ, махсусан, пас аз мақоми давлатӣ гирифтаниш дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, ба марҳилаи нави рушду такомул ворид гардид. Маҳз ба туфайли соҳибистиклолӣ ба масъалаҳои тозагии забони тоҷикӣ, такомул бахшидан ба нуруи истилоҳсозии он тавачҷуҳ дучанд гардид. Ин давра ба пайдоиш ва доман паҳн кардани воситаҳои ахбори омма, ба хусус матбуот, шароити мусоиде ба миён овард. Аз ибтидои солҳои 90–уми асри XX дар майдони журналистика якбора рӯзномаҳои зиёде пайдо шуданд, аз солҳои 2000–ум бошад, теъдоди онҳо чандин баробари дигар афзуд. Ҳоло теъдоди умумии рӯзномаҳои умумичумхуриявӣ минтақавӣ – вилоятӣ ноҳивӣ дар кишвар ба бештар аз 500 адад мерасад ва ҳамаи онҳо хоҳ бавосита ва хоҳ бевосита тарғибгари забони адабии тоҷик ҳастанд. Ҳамин аст, ки ба омӯзиши ҳамешагии забони матбуот нигоҳ накарда, тавачҷуҳ ба он маҳз дар солҳои охир хеле афзудааст.

Дар муддати зиёда аз сад соли охир, ки матбуоти тоҷик арзи вучуд дорад, забони матбуот низ чӯзӣ муҳими забони адабӣ гардидааст. Ба таъбири профессор Б. Камолиддинов *“рӯзноманигорӣ дар маҷрои инкишофи забони адабии тоҷик равияи тозаест, ки дар ибтидои қарни гузашта ба миён омада, такмил ёфтааст ва чун як ҷанбаи хосаи услубиёти забон тадриҷан шакл мегирад”* [7, с.6].

Ҳарчанд дар солҳои охир забони матбуот дар байни олимони забоншинос баҳсҳои зиёд ба вучуд овардааст, матбуот ҳамчун шакли классикии васоити ахбори омма дар тарғиби забони миллӣ нақши муҳим дорад. Аз замони пайдоиши нахустин рӯзномаи тоҷикӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ – “Бухорои Шариф” то имрӯз умдатарин проблемаҳои забон маҳз дар саҳифаҳои матбуот мавриди баррасӣ қарор мегиранд: *“Дар саҳифаҳои рӯзномаи “Бухорои Шариф” пайваста дар боби ҳудогоҳию ҳештаниносии, ба вижа дар мавриди тозагиву содагии забон, мақолоти пурмӯҳтавои публицистӣ ба нашр мерасиданд. Ба ибораи дигар, эҳёи забони софу беолоиши тоҷикӣ ва тарвиҷи он яке аз аслитарин меҳварҳои асосии наирӣ ба шумор меомад”* [5, с. 5]. Аз тарафи дигар, журналистика бе забон вучуд дошта наметавонад, зеро дар шароити авҷи тараққиёти техникаю технология ҳам чӯзитарин иттилоъро бе забон ба аудитория расондан имконнопазир аст. Матбуот, барҳақ, аслиҳаи тавоноии муборизаи идеологии ҷамъият ба шумор рафта, дар тарғиби ғояҳои ҳукумат ва ҳизбҳои сиёсӣ нақши калон мебозад, дар баробари ин, дар баланд гардидани донишу маърифат ва завқу саликаи суҳандонию суҳангустарии мардум хизмати шоёне анҷом дода метавонад [7, с. 8].

Дар байни аҳли эҷод, махсусан журналистон, таъбири маҷозие мавҷуд аст, ки “қалам”-ро силоҳи худ меҳисобанд, аммо дар асл силоҳи журналист суҳан, яъне забон аст, зеро ҳар шахси эҷодкор маҳз ба воситаи суҳани созанда, ба воситаи забони поқу беолоиш ва буррову оташин ба дили хонанда роҳ меёбад. Забони матбуоти тоҷик баёнгари ҳолати имрӯза ва тамоюли инкишофи минбаъдаи забони адабӣ мебошад [7, с. 8].

Дар бораи забони матбуот як зумра тадқиқоти ҷолибро метавон ном бурд. Нахустин мақолаҳо дар бораи матбуот ва забони он ба қалами устод

Садриддин Айни тааллуқ дорад. Агар дар мақолаи “Қавми тоҷик ва рӯзнома”-и [1] устод Айни, ки 25 августи соли 1924 дар рӯзномаи “Овози тоҷик” ба таъб расидааст, дар бораи зарур будани рӯзнома ба ҳар қавму миллат, нақши калон доштани матбуот дар ҳалли проблемаҳои мавҷудаи ҷомеа сухан равад, дар мақолаи “Матбуоти тоҷик” [2], ки баъд аз ду сол – 6-уми сентябри соли 1926 дар “Овози тоҷик” рӯйи ҷоп омадааст, баъзе проблемаҳои забони матбуот ба миён гузошта шудаанд.

Мақолаи донишманди тоҷик Т. Зеҳнӣ «Забони “Овози тоҷик”»¹ [6] шояд аз нахустин мақолаҳои илмие бошад, ки бевосита ба забони рӯзномаи “Овози тоҷик” бахшида шудааст. Мақолаи мазкур ба дусолагии таъсиси рӯзномаи “Овози тоҷик” бахшида шуда, дар он вазъи забони рӯзнома арзёбӣ мешавад [ниг.: 6]. Дар мақола инчунин дар бораи ба вучуд овардани истилоҳоти илмию адабии ба завқи хонандаи замон созгор ва як забони ҳамафаҳми форсӣ ақида пешниҳод мегардад: *“Акнун баъд аз ин дар таъкил намудани як забони ширин ва истилоҳи илмӣ ва адабии имрӯзӣ, ки фикри насли навро ифода намояд ва бо завқи коргару деҳқон нишинад, бояд кӯшиши ба кор бурд ва бояд як забони сабуки адабии форсии авомфаҳм дар Шарқ ба вучуд овард”* [6, с. 97]. Муаллиф ҳамчунин бори аввал масъалаи “озоди забон”-ро ба миён гузошта менависад: *“Бояд акнун забони мо як қалам аз бандагии забонҳои бегона озод бошад. Ҳамчунон ки озодем, забонамон ҳам озод бошад”* [6, с. 97]. Албатта, дар он замон, ки бархе аз бадхоҳону бадсиголон мавҷудияти забон ва миллати тоҷикро инкор менамуданд, бо чунин суханон дар матбуот баромад кардани як нафар зиёии тоҷик баробари як қахрамонӣ буд.

Баъд аз ду сол устод Т. Зеҳнӣ дар бораи забони “Овози тоҷик” мақолаи нисбатан мукаммале менависад, ки “Забони “Овози тоҷик” (ё ки давраҳои сегонаи ӯ нисбат ба забон)” ном дорад².

2. Заминаҳои таҳқиқи забони матбуоти миллӣ

Пас аз солҳои 50–уму 60–уми асри гузашта ба масъалаи забони матбуот тавачҷуҳи бештар зоҳир шудааст. Хизматҳои забоншиносон Н. Маъсумӣ ва М. Шакурӣ дар баррасӣ ва таҳлили забони матбуот хеле назаррас аст. Н. Маъсумӣ дар мақолаҳои «Масъалаҳои муҳими меъёри забони адабии ҳозираи тоҷик» [11, С. 330 – 337], «Доир ба маданияти сухан» [11, С. 337 – 346], «Чуноне ё чунон ки» [11, С. 347 – 349] асосан, ба масъалаҳои меъёри луғавӣ, грамматикӣ, услубии забони адабии тоҷикӣ диққат дода бошад ҳам, мақсудаи хушдор додани қаламкашон – нависандагону рӯзноманигорон будааст. Дар мақолаҳои номбурда дар баробари масъалаҳои гуногуни грамматикаи забони тоҷикӣ ба истеъмоли дурусти калима, истилоҳот ва варваризмҳо аҳамият дода шудааст.

Аввалин тадқиқоти монографӣ дар мавриди забони матбуоти тоҷик ба қалами муҳаққиқ Т. Бердиева мансуб аст. Соли 1969 муҳаққиқ бо номи “Иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ (дар асоси материалҳои матбуоти солҳои 20–ум)” тадқиқоти мукамалеро ба анҷом расонидааст, ки баъдан он

¹Ин мақолаи дошинманди тоҷик Туракул Зеҳнӣ бахшида ба «Овози Тоҷик», № 100 ба таъб расидааст.

² Мақолаи мазкур 12 августи соли 1928 дар «Овози тоҷик» ба таъб расидааст.

дар шакли монографияҳо ба таъб расидааст. Аз ҷумла, дар китоби «*Лексические и грамматические элементы арабского языка в таджикском*» [3, с. 12] тадқиқоти омӯри ва басомади дар забони матбуоти солҳои 20–ум анҷом дода, дар асоси муқоиса бо калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони матбуоти солҳои 60–ум ба ҳулосае меояд, ки аксари калимаҳои маъмули арабии матбуоти солҳои 20–ум дар ин давра аллакай аз истеъмол баромадаанд. Соли 1991 монографияи дуҷуми Т. Бердиева доир ба иқтибосоти арабӣ бо номи «*Назарияи иқтибос*» [4] ба таъб расид, ки дар он бештар ба масъалаи назариявии иқтибосот таваҷҷуҳ карда мешавад.

Муҳаққиқ М. Шақурӣ қариб ним аср бо нуқсонҳои забони матбуот мубориза бурдааст. Аввалин мақолаҳои муаллиф ибтидои солҳои 50–уми асри ХХ ба таъб расида буданд [18]. Соли 1965 силсилаи мақолаҳои ӯ таҳти унвони умумии «*Сухан аз забон ва тарзи баёни аҳли матбуот*» дар маҷаллаи «Садои шарқ» ба таъб расид [17 с. 90] ва бо иловаи андешаҳои нав соли 1968 китоби «*Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад*» (бо иловаҳо солҳои 1985 ва 2005 нашр гардидааст) ба майдон омад. Агар дар тадқиқоту баррасиҳои устод С. Айнӣ ва Н. Маъсумӣ умуман навиштаҳои аҳли қалам – шоирону нависандагон, рӯзноманигорон ва тамоми соҳибзабонон дар мадди назар бошанд, дар нигоштаҳои М. Шақурӣ маҳз забони аҳли матбуот таҳлил карда мешаванд [18, с. 24]. Ин муҳаққиқ ба истеъмоли дурусти калима, маънои луғавии он, тобишҳои услубии калима, такрори маъно, ғалатҳо дар калимасозӣ, истеъмоли воситаҳои грамматикӣ, аломатҳои китобат ва ба дигар масъалаҳои муҳими тозагии забони воситаҳои ахбори омма мутаваҷҷеҳ шудааст.

3. Истиқлолият ва таҳқиқи забони матбуоти миллӣ

Пас аз мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ ва соҳибистиқлол гаштани ҷумҳуриямон забони тоҷикӣ давраи нави тақомулро аз сар гузаронд. Дар фазои иттилоотии Тоҷикистон рӯзномаву ҳафтаномаҳои гуногун тадриҷан падида омаданд. Маълум аст, ки дар саҳфаҳои онҳо доираи густурдаи ашхоси сатҳи забондонӣ забоншиносӣ гуногун қалам меронанд. Навиштори аксари муаллифони мақолаҳо аз ғалатҳо печидагӣҳои забонӣ оро набуд. Агарчи ин ҳолати ночур, аз як тараф, забоншиносонро бештар ба ташвиш оварда бошад, аз тарафи дигар, боиси ба миён омадани як қатор асарҳо доир ба забони васоити ахбор, бахусус матбуот гардид. Ба ибораи дигар, дар замони соҳибистиқлол барои таҳқиқи забони матбуоти тоҷик заминаи мусоид фароҳам омад ва дар ин самт аз тарафи олимону муҳаққиқон асарҳои бунёдӣ таълиф гардиданд. Дар баробари ин соли 1992 дар заминаи шӯъбаи журналистикаи факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон факултети журналистика таъсис дода шуд. Пас аз як соли таъсиси факултети журналистика дар ҳамин факултет кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ таъсис ёфт, ки яке аз самтҳои тадқиқоти илмӣ ин кафедра забони матбуот ва дигар ВАО мебошад. Дар давоми беш аз 20 соли фаъолияти ин кафедра доир ба паҳлуҳои мухталифи забони матбуот якҷанд рисолаи номзадӣ ҳимоя карда шуд. Рисолаҳои номзодии М. Ғозиев «*Қорбасти вожаҳои арабӣ дар*

матбуоти тоҷикӣ”, Х. Сафаров “Хусусиятҳои лугавию грамматикӣ сарлавҳа дар рӯзнома (дар асоси маводи матбуоти солҳои 2000 – 2013)” аз ин ҷумла мебошанд. Дар ин кафедра як замра тадқиқотҳо ба миён омаданд.

Асарҳои ба сифати дастури таълимӣ батабърасондаи профессор Б. Камолиддинов “Сухан аз баҳри дигарон гӯянд” [7] ва “Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот” [9] аз ҳамин қабил мебошанд. Ин ду асарро метавон давоми мантиқии асари “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад”-и академик М. Шакурӣ номид ва ҳуди устод М. Шакурӣ ҳам зимни як воҳӯрӣ бо устодону донишҷӯёни факултети журналистика ба ин нукта таъкид карда буданд. Аммо, ба андешаи мо, ҳарчанд асарҳои Б. Камолиддинов – “Сухан аз баҳри дигарон гӯянд” ва “Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот”-ро давоми мантиқии асари “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад”-и М. Шакурӣ ҳисобидан мумкин аст, дар ин асарҳо ду фарқи ҷиддӣ ба назар мерасад: аввалан, дар асари М. Шакурӣ “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад” ҷанбаи назарӣ бар амалия бартарӣ дорад. Дар китобҳои “Сухан аз баҳри дигарон гӯянд” ва “Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот” бошад, баръакси инро мушоҳида кардан мумкин аст. Яъне устод Б. Камолиддинов ҳангоми таълифи асарҳои ба забони матбуот бахшидаи худ бештар ба ҷанбаи амалии масъала тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Сониян, дар асари устод М. Шакурӣ мисолҳо ба таври умумӣ ва бидуни овардани сарчашма зикр шудаанд. Дар асарҳои профессор Б. Камолиддинов ҳар як мисол бо сарчашмаи мушаххас, яъне бо нишон додани нашрияи мушаххас, шумора, рӯз, моҳ ва соли наشري он оварда мешавад.

Асарҳои “Сухан аз баҳри дигарон гӯянд” ва “Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот” аз пурарзиштарин асарҳои дар самти тадқиқоти забони ВАО ба ҳисоб мераванд, ки дар онҳо нуқсонҳои забони рӯзномаҳо ва роҳҳои ислоҳи онҳо бо далелҳои асоснок нишон дода шудаанд.

Аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ки ин ду асар дорои арзиши баланди илмӣ амалӣ буда, дар самти тадқиқи забони ВАО асарҳои бунёдӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо на танҳо барои рӯзноманигорон, балки барои тамоми соҳибони забон, пеш аз ҳама барои устодону донишҷӯёни факултету шӯъбаҳои филологияву журналистика, ки бо сухан сари кор доранд, ниҳоят муҳим мебошанд.

Дар маҷмӯаи «Сухандонон сухан санчида гӯянд» [15] мақолаҳои илмӣ дар бораи забони матбуот таълифнамудаи профессор Б. Камолиддинов ҷой дода шудаанд. Фаслҳои «Забони матбуот ва ҳусни баён» ва «Сухан санчида гӯянд»-и ин маҷмӯа ба ғалатҳои калимасозиву ҷумлабандӣ бахшида шудаанд.

Соли 2000–ум Ҷ. Холиқназар таҳти унвони “Ғалат менависем” фарҳанги калимаҳои душвори забони тоҷикиро ба таъб расонид. Ҳуди муаллиф дар сарсухани китоб зикр мекунад, ки «*Ва каминаро ба ин кор ғалатҳо, иштибоҳҳо, ки дар китобҳо, рӯзномаву ҳафтанома ва моҳномаву фаслномаҳо ба назар мерасанд ва аз Садо ва Симо садо медиҳанд, қорбасти нодурусти вожаҳо, таркибҳо ва таъбирҳо аз ҷониби нависандагон, инчунин хатоҳо, ки аз ҷониби бархе аз баргардонандагони осори гузаштагон содир шуданд,*

водоштанд» [16, с. 5]. Дар ин рисола тарзи корбасти имрӯза ва шакли саҳеҳи калима дар така ба луғатҳои пешиниён оварда мешаванд. Бояд гуфт, ки дар ин луғатнома асосан, калимаҳои арабӣ шарҳ ёфтаанд. Луғати мазкур ба сифати роҳнамо арзиши баланд дорад.

Профессор М. Н. Қосимова низ дар китоби ба нуқсонҳои забони матбуот, радио ва телевизион бахшидааш ғалатҳои калимасозӣ, услубӣ ва луғавии васоити ахбори оммаро зикр намуда, аз бемавқеу ғайримақсаднок истеъмол гардидани иқтибосоти арабӣ дар забони ВАО изҳори таъвиш мекунад [10].

Дар баробари ин як силсила мақолаҳо ба мисли «Дар бораи баъзе нуқсонҳои забони матбуоти тоҷик»-и Б. Камолиддинов [8], «Матбуот ва забони он»-и С. Мирзоев [12], «Нақши матбуот ва тарҷума дар ташаққули истилоҳоти забони тоҷикӣ»-и С. Назарзода [14], «Баъзе нуқсонҳои тарҷума дар матбуот»-и М.Ҷ. Мирзоева [13] ба вуҷуд омада, аз паҳлуҳои гуногуни луғавӣ, услубии забони матбуот бахшҳои созандае кардаанд. Бо вуҷуди ин паҳлуҳои муҳталифи забони матбуот ҳанӯз мавриди тадқиқи амиқ қарор нагирифтаанд. Вазъи имрӯзаи забони адабии тоҷик ва бисёр масъалаҳои вобаста ба рушди инкишофи ояндаи онро аз забони матбуот муайян кардан мумкин аст. Аз ин рӯ зарур аст, ки дар баробари тадқиқи масъалаҳои назарии пайдоиш, инкишоф ва таҳаввули матбуот дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба вазъи забони он низ дар давраҳои муайян таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Қавми тоҷик ва рӯзнома // Куллийёт / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – Ҷ. 9. – С. 196 – 198.
2. Айнӣ, С. Матбуоти тоҷик // Аҳгари инқилоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 94 – 98.
3. Бердиева, Т. Лексические и грамматические элементы арабского языка в таджикском: (По материалам прессы 20-х годов) / Т. Бердиева. – Душанбе: Дониш, 1968. – С. 12.
4. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 с.
5. Ғозиев, М. Корбасти вожаҳои арабӣ дар матбуоти тоҷикӣ / М. Ғозиев. – Душанбе: Бебок, 2012. – 188 с.
6. Зеҳнӣ, Т. Забони “Овози тоҷик” / Т. Зеҳнӣ / Забони тоҷикӣ дар мабноси мувоҳиҳаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 96 – 99.
7. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Интерньюс, 2001. – 171 с.
8. Камолиддинов, Б. Дар бораи баъзе нуқсонҳои забони матбуоти тоҷик / Б. Камолиддинов // Оинаи забон. – Душанбе, 2003. – С. 14 – 31.
9. Камолиддинов Б. Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2007. – 52 с.
10. Қосимова, М. Н. Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2005. – 135 с.
11. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Ҷ.2. – 341 с.
12. Мирзоев, С. Матбуот ва забони он / С. Мирзоев // Оинаи забон. – Душанбе, 2003. – С. 54 – 59.

13. Мирзоева, М. Ҷ. Баъзе нуқсонҳои тарҷума дар матбуот / М. Ҷ. Мирзоева // Оинаи забон. – Душанбе, 2003. – С. 41 – 45.
14. Назарзода, С. Нақши матбуот ва тарҷума дар ташаккули истилохоти забони тоҷикӣ / С. Назарзода // Оинаи забон. – Душанбе, 2003.
15. Сухандонон сухан санчида гӯянд. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 276 с.
16. Холиқназар, Ҷ. Ғалат менависем / Ҷ. Холиқназар. – Душанбе, 2001. – 135 с.
17. Шакурӣ, М. Сухан аз забон ва тарзи баёни аҳли матбуот / М. Шакурӣ // Садои Шарқ. – 1965. – № 10.
18. Шакурӣ, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2005. – 432 с.

Джумаев М.О.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЯЗЫКА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕЧАТИ В НАУЧНОЙ КОНЦЕПЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье речь идёт об исследовании языка национальной печати со времен его возникновения по сегодняшнее время. Цитируя взгляды известных ученых, таких как С. Айни и Т. Зехни о языке таджикской печати, автор определяет свою позицию относительно некоторых утверждений вышеупомянутых авторов. По мнению автора, хотя исследование языка печати началось в 50–ые и 60–ые годы прошлого столетия, фундаментальные труды в этом направлении появились лишь после 80–ых годов XX века, особенно в период независимости республики. Именно в этот период появились благоприятные условия для исследования языка таджикской печати. В заключении, автор приходит к выводу, что состояние современного таджикского литературного языка и множество вопросов его будущего развития можно определить на основе языка таджикской прессы. Исходя из вышесказанного, необходимо наравне с исследованием теоретических вопросов возникновения, развития и эволюции печати на различных исторических периодах уделить внимание языку прессы на определенных этапах его развития.

Ключевые слова: язык, печать, слова, термин, газета, исследование, исследователь, статья, заимствование, общество, обмен мнений, журналистика, информация.

Jumaev M.O.

STUDY THE LANGUAGE OF NATIONAL PRESS IN THE SCIENTIFIC CONCEPT OF MODERN LINGUISTICS

In given article are described and analyzed the study of language of the national press since its inception to our days. Quoting the views of well-known

scientists, such as the S. Ayni and T. Zehni about the language of the Tajik press, the author determines his position according to their thoughts. In the author's opinion, although the study of the language of the press began in the 50's and 60's of the last century, fundamental works in this direction appeared only after the 1980s, especially in the period of independence of Tajikistan. In other words, it was during this period that favorable conditions appeared for the study of the language of the Tajik press. At the end of article the author comes to conclusion that the situation of the modern Tajik literary language and many questions related to the future of its development can be found on the basis of the language of the Tajik press. Thus, alongside with the study of theoretical questions of the origin, development and evolution of the press in various historical periods, it is necessary to pay attention to the language of press at certain stages of its development.

Keywords: language, press, words, term, newspaper, research, researcher, article, borrowing, society, exchange of opinions, journalism, information.

ТДУ 32 тоҷик+398+379+008+9Тоҷик

Раҳимов Д.К.

ВАСФИ МАФҲУМҲОИ «ВАТАН» ВА «ВАҲДАТ» ДАР НАМУНАҲОИ ФОЛКЛОРИ ТОҶИК

Дар ин мақола масъалаи инъикоси мавзӯҳои дӯстию иттифоқ, ваҳдат ва арҷгузорию Ватан дар асарҳои адабиёти шифоҳии халқи тоҷик ба миён гузошта шудааст. Муаллиф бо таъҷиб ба манобеи фолклорӣ изҳор медорад, ки халқи тоҷик аз даврони қадим бо андешаву гоҳҳои ватандӯстӣ, адолатгустарӣ, сулҳпарварӣ ва ваҳдату ягонагӣ мезист ва эҷод мекард.

Калидвожаҳо: ваҳдат, дӯстӣ, фолклори тоҷик, иттифоқ, инъикоси бадеӣ, сулҳ.

Ду сол қабл, дар ҷашни 18-умин солгарди Рӯзи Ваҳдати миллӣ Асосгузори ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи арзиши баланд доштани падидаи таърихии Ваҳдати тоҷикон ва зарурати омӯзиши он чунин таъкид намуда буданд: «Таҳлилҳои таърихӣ, илмӣ ва муқоисавӣ нишон медиҳанд, ки мо метавонем роҳи дар даврони истиқлолият тайкардаи худ, инчунин ваҳдати миллиро ҳамчун бозёфти нодири халқамон муаррифӣ намоем. Зеро таҷрибаи ваҳдати миллии тоҷикон дар доираҳои илмӣ ва сиёсии дохиливу байналмилалӣ ва аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ мавриди таҳлилу омӯзиши ҳамачониба қарор дорад».³

Имрӯз воқеан зарурати он омадааст, ки таҷрибаи ваҳдатсозии халқи тоҷикро аз дидгоҳу зовияҳои илмҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор диҳем, унсурҳо ва омилҳои ваҳдатфарро муайян карда, барои ҳифзу тақвияти Ваҳдати миллӣ ва ҷовидонӣ намудани он саъю талош варзем.

Миллати саъдактари тоҷик суннатҳои зиёди фарҳангӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дорад, ки чун тору пуд ба ҳамдигар пайванд буда, як воҳиди комилро тачассум мекунад. Дар ин мақола мо саъй намудем, ки инъикоси бадеии андешаҳои ватанпарваронаву сулҳдӯстонаи мардуми тоҷикро дар намунаҳои адабиёти шифоҳӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем. Маводи истифодашуда аз маҷмӯаҳои ҷопшуда гирифта шудаанд.

Фолклор яке аз сутунҳои хувияти миллат ба шумор меравад. Дар асарҳои фолклори тоҷик мавзӯҳои фарогирандаи ҳар гуна масъалаҳои рӯзгор, паҳлуҳои зиндагӣ, муносиботу меъёрҳои иҷтимоӣ, бовару эътиқод, адабу зебоишиносӣ ва амсоли инҳо бозтоб гаштаанд. Таҳлилу баррасии ҳар

³ Иқтибос аз сайти <http://www.president.tj/node/9240>.

як мавзӯ ба таври ҷудогона моро ба тасаввуроту ҷаҳонбинӣ ва орзуо ормонҳои мардум ошно месозад.

Мавзӯи иттиҳоду ваҳдатсозӣ ва дар робита бо тавсифи Ватан дар осори адабиёти шифоҳии халқи тоҷик мавқеи хоса дошта, дар тӯли қарнҳо бо адабиёти китобӣ, навъҳои санъат ва ҳунар дар иртибот будааст. Дар бораи мафҳумҳои ваҳдат, иттиҳод, иттифоқ ва дӯстӣ дар фолклори тоҷик намунаҳои зиёди рубоиву дубайтӣ, зарбулмасалу мақол ва матнҳои насри шифоҳӣ мавҷуданд, ки дар тӯли садсолаҳо барои дӯстию якдилӣ ва ҳамбастагии мардум мисли шиор хидмат кардаанд. Чунончи, дар зарбулмасалу мақолҳои зерин вобаста ба иттифоқу ягонагӣ ҳулосаҳои хикматомези мардум аз таҷоруби рӯзгор зикр шудаанд:

Куввати мушт аз ҷамъи ангуштон аст.

* * *

Хоҳӣ, ки душманат мағлуб гардад, дӯстонро аз даст мадеҳ.

* * *

Аз як даст садо намебарояд.

* * *

Қудрат дар иттиҳод аст.

Ҳамин мазмун дар рубоие ба таври возеҳ инъикос ёфтааст:

Чун ҷамъ шаванд панҷ ангушт,

Гарданд ба фарқи душманон мушт.

Ҳар панҷа зи ҳам ҷудо бимонад,

Ҳар тифл шикастанаи тавонад.

Дар ин гуна матнҳо аҳамияти иттифоқу ваҳдат ва пайомади он таъкид шудааст. Инсонҳо дар ягонагӣ ангуштони як муштро мемонанд, ки дорои қудрат шуда, ба душман дар вақти дифои Ватан посух хоҳанд дод. Дар танҳои ҳар кадом ангушт, яъне ҳар кадом фард наметавонад қудратеро доро бошад.

Мавзӯи иттифоқ инчунин дар мисоли муттаҳидии мӯрчагон дар афсонаю масалҳои халқӣ ба таври пандомез тасвир шудааст. Дар афсонамасали “Кӣ зӯр аст?” гунчишке дар ҷустуҷӯи шахси аз ҳама зӯр мешавад. Ӯ бо чандин ҷонварон, растаниҳо ва ҳодисаҳои табиат рӯ ба рӯ шуда, аз онҳо мепурсад, ки “зӯр кист?”. Дар охир ҳамаи ҷонварони пурзӯр дар назди иттифоқи мӯрчагон сар ҳам мекунанд ва гунчишк ба ин натиҷа мерасад, ки неруи аз ҳама зӯр ин иттифоқу ягонагӣ мебошад. Мардум дар тимсоли мӯрчагон аз шунавандагони афсона даъват мекунанд, ки дар ҳама кор бо ҳам дӯсту муттафиқ бошанд:

Мӯрчагон гар бикунанд иттифоқ,

Шери жаёнро бидаронанд нӯст.

Дар афсонаи “Фили бераҳм” омадааст, ки филе мағрур ва бераҳм буд. Ӯ бахорон, вақте ки паррандаи хурдак – саъва дар болои дарахт лона мегузошту чӯча мебаровард, омада дарахтро меларзонид ва чӯчаҳои саъва афтода нобуд мешуданд. Саъва чи кор карданаширо надоништа назди дӯстонаш меравад ва маслиҳат мепурсад. Ҷонварони дигар зоғ, қурбоққа ва дастаи занбӯрҳо ба ёрии ӯ омада, филро чазо медиҳанд. Саъва дар охир ба фил мурочиат карда мегӯяд: “Ана акнун фаҳмидӣ, ки агар мо, ҷонварони майда иттифоқ бандем, ту барин ҷондори бузургро нобуд карда метавонем”.

Дар чунин афсонаҳо аҳамияти иттифоқ шудани ҷонварони дорон қувваҳои ночиз нишон дода шудаанд. Ҳикмати ин масалҳо аз он иборатанд, ки бузургтарин қувва дар ваҳдати фардҳо мебошад. Агар инсонҳо ба ҳам иттифоқ банданд, ҳар гуна неруҳои бузурги харобгарро ба осонӣ мағлуб хоҳанд кард.

Васфи Ватан аз мавзӯҳои дигари хеле муҳим мебошад, ки дар рубоиву дубайтиҳо, суруду таронаҳо, зарбулмасалу мақол ва жанрҳои дигари фолклорӣ бозтоб гаштааст. Дар жанри зарбулмасал, ки иборат аз мазмуни пандомези ихчам мебошад, тавсиф ва ҳифзи Ватан ба мисли шиор тасвир гаштааст:

Шаҳси беватан – булбули бечаман.

* * *

Ҳифзи ҷон воҷиб аст, ҳифзи Ватан аз он воҷибтар.

* * *

Қурбони Ватан бош, ки қурбонат шаванд.

Дар рубоӣҳо гӯяндагон мавқеъ ва манзалати Ватанро аз ҳама боло шумурдаанд. Хоки Ватанро беҳтар аз тахти Сулаймон, хори Ватанро хуштар аз лолаву райҳон баҳо додаанд:

Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,

Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар.

Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,

Эй кош, гадо будӣ ба Канъон хуштар

Дар тасавури мардум Ватан макони муқаддас маҳсуб шуда, онро танҳо ба Модар шабех медонанд. Касе, ки дар кӯйи ғарибӣ афтодааст ва талхӣ гурбатро чашидааст, қадри Ватанро беҳтару бештар мешиносад. Ба ин маънӣ дар рубоие омадааст:

Сарчаишаю боги булбулонай ватанум,

Хушбоду ҳавою бӯстонай ватанум.

Яқбор агар бод барад бар ватанум,

Дил пора кунум, ёди ғарибӣ накунум.

Эҷодиёти шифоҳии мардумро пажӯҳишгарон ифодагари эҳсоси қалби инсонҳо ва бозтобкунандаи ҳаводису ҳолатҳои талху ширини онҳо арзёбӣ намудаанд. Ҳар як ҳодисаи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки дар ҳаёти ин ё он кишвар рӯй медиҳад, ба зудӣ дар эҷодиёти шифоҳии мардуми он кишвар инъикоси бадеӣ меёбад. Аз он ҷумла, ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоии солҳои навадуми қарни XX низ барои ба майдон омадани садҳо матни фолклорӣ, аз ҷумлаи рубоиву дубайтӣ, суруду тарона, латифа, нақлу қиссаҳо ва ғайра сабаб шудааст.

Дар ғурбат, дур аз Ватан ба сари бечорагони муҳочир рӯзҳои сангине омаданд ва онҳо дандон ба дандон гузошта, он саҳтиҳоро таҳаммул мекарданд. Мардуми одӣ, махсусан, модарон ва хоҳарон ҳам аз дохили кишвар ва ҳам берун аз ҷумҳурӣ ба намунаҳои эҷодиёти шифоҳии халқӣ рӯй оварда, бо сурудани дубайтиву рубоӣ ва сурудҳои ғарибона ёди ёру Ватанро мекарданд. Сурудани рубоҳои ғарибона ягона воситаи баёни ғаму ғуссаи рӯзгори ғарибӣ, доғи фарзандону хешовандон ва ифодагари эҳсоси мардуми тоҷик гашта буд.

Дар он солҳо муассисаи давлатии Радиои Тоҷикистон барномаи «Ҳоки Ватан»-ро таъсис дода буд, ки тавассути он садҳо номаҳо аз ҷониби гурезагони тоҷик аз ҷумҳурии ҳамҷавори Афғонистон ва баъзан дигар кишварҳо садо медоданд. Ин барнома барои барқарор кардани робитаи гурезагон ва ҷиҳати баргаштани онҳо ба Ватан мусоидат кардааст.

Дар рубоии зерин, ки тавассути номае ба идораи радиои тоҷик ирсол шудааст, муаллифи нома навиштааст, ки ҷудоии ӯ аз Ватани азизаш хеле аламовар аст. Ҳар боре, ки садои тоҷик «Ҳоки Ватан» мегӯяд, онҳо ба ёди зодгоҳу ёру диёр чигаркабоб гардида, аз дида хун мерезанд ва ёди Ватан мекунанд:

*Он сӯйи дарё хешу таборон дорем,
Ин сӯйи дарё синایی бирён дорем.
Ҳар боре садо «Ҳоки Ватан» мегӯяд,
Бар ёди Ватан дидаи гирён дорем.*

Муқаддас шуморидани Ватан ва гиromидошти он яке аз вазифаҳои инсонии ҳар як шаҳрванди кишвар мебошад. Дар сурудаҳои мардуми тоҷик мафҳуми «Ватан» ҳамеша бо маънои Модар айнӣ пайдо мекунад, ҷуноне ки дар дубайтии зерин ишора рафтааст:

*Аз ин ҷо то ватан якрӯза роҳ аст,
Ду чашми модари пирам ба роҳ аст.
Паём бар модари пирам расонед,
Ниғаҳдорам фақат парвардигор аст.*

Марҳалаи начандон тӯлони таърихӣ собит сохт, ки тоҷикон дар ҳақиқат миллати созандаву бунёдкор, ватандӯсту ватанпарвар, соҳибтамаддуну фарҳангӣ ва сулҳхоҳу таҳаммулгаро буда, метавонанд бо ваҳдату сарчамъии худ ҷомеаи воқеан муосири демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро бунёд намоянд.

Дар фарҷоми сухан, қайд кардан лозим аст, ки бояд аз ганҷинаи фолклори тоҷик намунаҳои беҳтарини фарогири мавзӯи ваҳдату ягонагӣ, иттиҳоду дӯстию ҳамбастагиро интихоб намуда, ба шакли маҷмӯае барои доираи васеи хонандагон, аз ҷумла донишҷӯёну мактаббачагон пешниҳод кард, то онҳо аз пандномаву хирадномаҳои миллати хеш ва эҷоди шифоҳию катбии ниёғони худ ошно бошанд ва ин осор дар ҳар маврид барояшон дар эъмор ва истехкоми ваҳдати миллӣ дастур бошад.

Адабиёт

1. Амонов Р. Лирикаи халқии тоҷик. – Душанбе, 1968.
2. Афсонаҳои тоҷикӣ / мурағтибон: Амонов Р., Обидов Д. – Душанбе: Дониш, 2008. – 434 с.
3. Баёзи фолклори тоҷик. Ҷилди 1. / мурағтибон Р.Амонов, Ш.Умарова, Н. Азимов, Т. Исроилова. – Душанбе, 1985. – 288 с.
4. Ваҳдати миллӣ ва инъикоси он дар фолклори тоҷик: маҷмӯаи гузоришҳои конференсияи илмӣ, 08.06.2007. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 62 с.
5. Куллияти фолклори тоҷик. ҷ. IV. Зарбулмасалҳо / тартибдихандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Ҳисомов. – Душанбе, 1986. – 224 с.
6. Раҳимов Д. Бозтоби ҳаводиси иҷтимоӣ-сиёсии солҳои 90-уми асри XX дар асарҳои фолклори тоҷик // Паёмномаи фарҳанг. – 2012. – №2 (19). – С. 60-65.
7. Хоки Ватан. Маҷмӯаи рубоӣ ва суруду дубайтиҳои марбут ба мавзӯи ғарибӣ / мурағтибон: Амонов Р., Исроилова Т. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 300 с.

Раҳимов Д.К.

ОПИСАНИЯ ПОНЯТИИ «РОДИНА» И «ЕДИНСТВА» В ОБРАЗЦАХ ТАДЖИКСКОГО ФОЛЬКЛОРА

В данной статье подвергнуто к анализу тема дружбы, единство и любовь к родине в образцах таджикской устной творчестве. Автор, ссылаясь на достоверных фольклорных источниках, излагает, что таджикский народ с давних времен провозглашал идеи миролюбия, единство и справедливость в своих устных и письменных произведениях

Ключевые слова: единство, дружба, таджикский фольклор, объединение, художественное отображение, мир.

Rahimov D.K.

DESCRIPTION OF THE TERMS “NATIVE LAND” AND “UNITY” IN THE EXAMPLES OF THE TAJIK FOLKLORE

In this article were investigated the description of the themes friendship, unity, and love for native land in the Tajik folklore. Author based on recorded folklore sources, states that Tajik people since the ancient times declared the ideas of the unity, friendship, piece in their oral and written creations.

Keywords: unity, friendship, Tajik folklore, union, artistic reflection, peace.

ТДУ37точик+391.4+008+39точик

Носирова Л.

ҲУНАРИ ҶУРОББОҒИ ДАР БАДАХШОН

Ҷуроббоғӣ навъе аз ҳунарҳои суннатӣ ба ҳисоб меравад, ки имрӯзҳо низ миёни мардуми тоҷик, аз ҷумла Бадахшон бараъло мушоҳида мешавад. Ҷуроб аз муҳимтарин ҷузъи сару либос маҳсуб меёбад. Дар гузашта, ҷуробро асосан барои муҳофизат аз сармо истифода мекарданд. Ҳоло онро беиштар бо мақсади талаботҳои маънавӣ, маишӣ, иҷтимоӣ ва зебоинарости одамонро қонеъ гардонидан омода мекунанд.

Калидвожаҳо: Бадахшон, ҳунар, ҷуроб, анъана, нақшу нигор, ҳунарманд, ороши, ҷуроббоғӣ.

Баъд аз истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фарҳанги халқи тоҷик як қатор падидаҳои тозае ба вучуд омад. Яке аз ин падидаҳо соҳаи ҳунармандӣ мебошад, ки қисмати васеи фарҳанги мардумро дар бар мегирад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои эҳёи инкишофи ҳунарҳои халқӣ як қатор барномаву қарорҳои, аз қабли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳунарҳои бадеии халқӣ”, нақшаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи рушди ҳунарҳои бадеии халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009–2015” татбиқ намудааст, ки барои тақмили он таъсири амиқ мегузорад.

Бо мақсади гирд овардан ва омӯхтани ҳунарҳои халқӣ бо дастгирии Вазорати фарҳанг гурӯҳи кории мардумшиносони ПИТФИ тибқи “Барномаи ҳифзи мероси фарҳанги ғайримоддӣ халқи тоҷик барои солҳои 2013–2020” ба ноҳияҳои мухталиф сафар намуда, аз вазъи ҳунарҳои мардумӣ бархӯрдор гардиданд. Ҳунару ҳунармандӣ қисме аз фаъолияти мардум буда, эҳтиёҷҳои моддӣ ва талаботҳои маишӣ халқро таъмин менамояд. Ҷуроббоғӣ як бахши ҳунари бофандагӣ буда, аз ҳунарҳои суннатӣ халқи тоҷик маҳсусан мардуми

Бадахшон ба ҳисоб меравад, зеро он ба коркард ва сохтани маҳсулоти пашмин марбут аст. Ин ҳунар бештар дар ноҳияҳои ин минтақа рушд ёфтааст, чунки бо сабаби сардии иқлими маҳал талаботи мардум ба он зиёдтар аст.

Доир ба ҳунари ҷуроббофӣ олимону муҳаққиқон ва мардумшиносон аз ҷумлаи М.С. Андреев, Н. Юнусова, Л. Додхудоева, П. Қиматшоев, С. Мамадамонов ва дигарон мақолаву китобҳо таълиф намудаанд. Ин ҷо бо тақия ба нигоштаҳои ин олимони меҳроҳем вазъи кунунии ҳунари ҷуроббофии мардуми Бадахшонро баррасӣ намоем.

Ҷанбаҳои гуногуни ҳунари ҷуроббофӣ ҳанӯз дар аввалҳои асри XX аз тарафи баъзе муҳаққиқони омӯхта шуда, то имрӯз вусъат меёбад. Мардуми Бадахшон аз зумраи ҳунармандоне мебошанд, ки бо ҳунарҳои дастии худ (хусусан ҷуроббофӣ) дар миқёси ҷумҳурӣ ва берун аз он шуҳратёр гардидаанд.

Ҷуроб як ҷузъи сару либос буда, аз қадимулайём тоҷикони кӯҳистон, аз ҷумла Помир онро дар ҳаёти рӯзмарраи хеш ба таври васеъ истифода мебарданд ва ҳамчунин рӯзҳои тӯй, ид ба меҳмонон тухфа мекарданд, ки ин анъана то имрӯз давом дорад.

Дар навоҳии Бадахшон сулолаи ҳунармандоне ҳастанд, ки ҳунарҳои авлодии худро ба таври васеъ идома медиҳанд [4, с. 89]. Дар ҳар як хонаводаи бадахшонӣ ҳунари ҷуроббофӣ ҳамчун пешаи аҷдодӣ то имрӯз идома дорад. Аз замони гузашта то имрӯз ҷуроббофӣ қариб машғулияти ягонаи занони Бадахшон аст ва омӯхтани ин ҳунар барои духтарон ҳатмӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити имрӯза танҳо дар шаҳри Хоруғ анъанаи устоду шогирд то андозае фаромӯш шудааст.

Ҷуроб асосан бо сикҳои маҳсус, дусиха, сесиха, чорсиха, бофта мешавад. Замонҳои пеш онро аз химчаи ҷӯбҳои саҳт, баҳсусус дарахти тоғ (ба хоҳири суфта будан) тайёр мекарданд, ки он ҳам устои маҳсули худро дошт. Дар баъзе деҳаҳои дурдасти Бадахшон занони калонсола ҳастанд, ки ҳоло ҳам аз сикҳои ҷӯбини қадимӣ истифода мекунанд. Имрӯзҳо бошад, ба ҷои он сикҳои симин истифода мешавад.

М.С. Андреев дар китоби “Тоҷикони водии Хуф” овардааст, ки ҷуроб ҳамчун навъи бофандагӣ дар ноҳияҳои минтақаи Бадахшон маъмул аст. Ва он ниҳоят қадима буда, аз замонҳои пеш барои бофтани ҷуроб асосан пашми гӯсфандро истифода мебарданд [1, с. 405].

Пашми гӯсфанд барои таҳияи ҷуроб ашёи асосӣ ба ҳисоб меравад, аммо аз рӯйи иттилои ҳунармандон маълум гардид, ки барои бофтани ҷуроб ғайр аз пашми гӯсфанд пашми буз ва қутосро низ истифода мекунанд. Дар баробари ин ҳуди ҳунармандон вазифаи ресандаро низ иҷро мекунанд. Риштаи ресидашударо бо рангҳои табиӣ ранг мекунанд. Ҳангоми ранг кардани ришта бонувон аз замч (зок) васеъ истифода мебаранд, зеро он ранги ҷуробро нигоҳ медорад. Имрӯзҳо қисме аз ҳунармандони ҷуроббоф бо маҳсулоти аз риштаҳои сунъиву пастсифат бофтаи худ бозори ҳунари ҷуроббофиро коста мегардонанд [5, с.162]. Ҳангоми суҳбат бо ҳунармандон маълум гардид, ки барои бофтани ҷуроб пашми дар

фасли баҳор тарошидашуда бештар истифода мешавад, зеро он мулоим буда, ресиданаш осон ва маҳсулоташ босифат мешавад.

Дар маҳалҳои кӯхистон вобаста ба иқлим ҷӯрбро дар шаклҳои гуногун: то зону ва аз зону боло мебофанд Ҷуроби аз зону боло танҳо аз рӯи фармоиш, маҳсус барои ҷӯпонону шикорчиён бофта мешавад.

Бино ба навиштаи М.С. Андреев “Дар замонҳои пеш дар таги ҷурбҳо мисли кафш пораи алоҳидаи бофташударо илова мекарданд. Баъди ба вучуд омадани пойафзол омода намудани ин қисм оҳиста–оҳиста аз байн рафт” [1, с. 407].

Воқеан сафари хидмати нишон дод, ки дар ҷурбҳои имрӯза ин қисмат омода намешавад.

Муҳаққиқ Н.Юнусова қайд намудааст, ки “Дар ноҳияи Ишкошим ҷурбро яхлухт мебофанд” [6, с. 104]. Аз ин маълум мешавад, ки якҷоя бофтани ҷурб каме мушкил буда, заҳмати зиёдро талаб мекунад ва на дар ҳамаи ноҳияҳо чунин усулро истифода мекунанд. Ҷуроби ороиширо, ки бо риштаҳои симӣ мебофанд, асосан барои ҷашнҳои калони оилавӣ, маҳсусан тӯйҳо ва тухфа, ки дар ҳаёти халқ ба таври анъана даромадааст тайёр менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҳар як бонуи бадахшонӣ аз уҳдаи бофтани ҷурб ба хубӣ мебарояд, зеро дар ҳар оила ҳанӯз аз айёми наврасӣ духтаронро бофтани ҷурб ҷалб мекунанд.

Баъзе занҳои ҷурббоф баъд аз қисман бофтани ҷурб бо риштаҳои ранга маҳсулоти худро бо тасвирҳои гулу баргҳо ва хатҳои мавҷнок оро медиҳанд. Гулҳои дар ҷӯрб инъикосшуда хело возеҳ ва зебоанд. Онҳо дар зебӣ яке аз дигаре гӯё фарқкунанда буда, хунари бофандагиро мохирона дар худ таҷассум менамоянд [2, с. 25].

Дар байни ҷӯрбҳо нақшу нигорҳои гуногун дида мешаванд, ки ба номашон хеле мувофиқанд. Масалан, “Аждапайкар”, “Аловгул”, “Пари товус”, “Синаи боз”, “Чархгардонак”, “Паи пишак”, “Гандумак”, “Занҷирак”, “Камони Рустам”, “Шамшодгул”, “Абри сари кӯх”, “Чапу рост”, “Далқангул” (кӯзагул, гули офтоба), “Чехтакгул”, “Хеяк”, “Лолагул”, “Садбарг”, “Палосак” ва ғайра.

Маҳсусан гули «*Аждар*» ва «*Алов*» дар санъати ҷурббофии мардуми Бадахшон нақши муҳим мебозад. Мувофиқи маълумоти бонувони хунарманди калонсол гули «*Аждар*» ва «*Алов*» нишонаи ориёӣ, ориёнгул, мебошад. Дар ҷурбҳои пешина ва ҳозираи ноҳияҳои Роштқалъа, Шугнон ва Рӯшон тасвири ин ду нақш фаровон ба назар мерасад.

С. Мамадамонов қайд мекунад, ки: “Соҳти нақшу нигори маҳсулоти бофтаи бонувони Бадахшон бисёртар раҳ–раҳи қолинмонанд буда, қариб дар ҳамаи ҷурбҳо якхел мушоҳида мешавад” [3, с. 25]. Дар замони муосир низ дар ноҳияҳои мухталифи Бадахшон хунармандон аз нақшҳои қадимӣ ба таври васеъ истифода мекунанд. Нақшу нигори ҷурбҳои Хоруғ каме шаклу намуди дигар гирифтаанд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки хунармандони шаҳри Хоруғ ба хоҳири ҷалби харидорон дар нақши ҷурб навғониҳо илова мекунанд.

Аз рӯи иттилои Қурбонбекова Басгул (с/т. 1943, сокини деҳаи Зевардашти ноҳияи Шугнон) маълум шуд, ки чуробҳои ин маҳалро вобаста ба нақшу нигорашон номгузорӣ мекунад. Чуроби занона аз чуроби мардона бо нақшу нигор ва андозааш тафовут дорад. Ғайр аз ин дар ноҳияи Шугнон чуроби барои арӯсон ва наврасон таҳия мешуда аз чуроби маъмулӣ фарқ мекунад. Дар чуроби арӯсӣ ба ҷуз нақшу нигор навиштаҷот, риштаҳои симин илова мекунад ва чуробҳои кӯдакону наврасон бошад, бо гулҳои майда-майда оро дода мешавад.

Дар чуроби бонувони Бартанги поёни ноҳияи Рӯшон ин намуди чуробхоро дар шакли гуногун вохӯрдан мумкин аст. Дар қисми зиёди чуробҳо нақши *салиб* хело равшану возеҳ бофта шудааст. Ғайр аз ин дар чуробҳои ноҳияи Рӯшон тасвири *алов* ва *гули садбарг* хеле маъмул аст, ки ин аз табиати бою рангини ноҳияи мазкур шаҳодат медиҳад.

Мувофиқи иттилои хунарманд Тиллоева Мавҷигул (с/т. 1967, сокини деҳаи Қалъаи н. Рошқалъа) имрӯз сабаби тағйир ёфтани нақшу нигорҳои миллӣ дар чуроб завқу хоҳиши фармоишгарон (махсусан ҷавонон) мебошад. Аксари нақшу ниғори чуробҳои помирӣ ҳайвонпарастиро ифода мекунад. Нақшу ниғори онҳо бо вучуди гуногуну мураккаб будан, рӯшану возеҳ ба назар мерасанд. Чуноне ки дида шуд, ҳар як нақш маъниву мазмуни муайяне дошта, ба бофанда рӯхияи махсус мебахшад. Дар шароити имрӯза дар маҳсулоти қисме аз хунармандон дар қор фармудани рангҳо ва ороиши нақши чуроб омехтагӣҳо мушоҳида мешавад.

Дар замони муосир қисме аз хунармандони чуроббоф бо маҳсулоти аз риштаҳои сунъиву пастсифат бофтаи худ бозори хунари чуроббофиро коста мегардонанд. Мақсади асосии ин қабил хунармандон танҳо ба фурӯш баровардани маҳсулоти тайёрнамудашон аст. Дар ин хусус М.С. Андреев дар китоби “Тоҷикони водии Хуф” чунин навиштааст: “Дуруст аст, ки дар аввалҳои асри гузашта дар водии Хуф низ мисли дигар ноҳияҳои кӯҳӣ хунари чуроббофӣ бештар вақт барои савдо қардан истифода мешуд” [1, 248].

Дар ноҳияҳои Бадахшон хунармандон аз ҳисоби чуроббофӣ хунари хешро сайқал дода, сатҳи зиндагиашонро беҳбуд месозанд. Занони хунарманд зеби чуробро дар нақшу ниғори он медонанд.

Мушоҳидаҳо нишон дод, ки хунари чуроббофӣ дар минтақаи Бадахшон аз солҳои пеш инҷониб идома дорад. Сабаби то имрӯз боқӣ мондани ин хунар пеш аз ҳама, фаровон будани ашёи хом, инчунин таваҷҷуҳи мардуми маҳаллӣ ва хориҷӣ ба маҳсулоти мазкур мебошад. Таҷрибаи бофтани чуробҳои гуногун ҳазорсолаҳо боз аз насл ба наслгузашта, то ба мо омада расидааст. Аз ин лиҳоз, ҳарчанд гулпартоии чуроб аз рӯи нусхаи тайёр дӯхта шавад ҳам, ҳар як бофанда бо тарзи иҷрои амал ва рангу бори истифодакардаи худ ба он навоари тозае зам мекунад. Бинобар ин чунин чуробҳо хеле табиӣ ба назар мерасанд. Хунармандон дар ҳамаи асру замонҳо, алалхусус дар замони муосир ба анъанаи қадимӣ тағйирот медароранд. Ин навоарию тағйироте, ки ба вуқӯъ омадааст, бори дигар нишон медиҳад, ки хунару хунармандӣ ҳамоҳанги замон аст.

Ҳоло дар тамоми ноҳияҳои Бадахшон хунари чуроббофӣ амал мекунад. Барои боз ҳам таракқӣ додани он хунармандони мохирро бояд ҷалб намуд, ки

завқи баланди эстетикӣ дошта, дар маҳсулоташон анъанаҳои миллиро инъикос намоянд. Аз натиҷаву таҳлилҳои боло метавон ба ҳулосае омад, ки ҳунари чуроббофӣ новобаста аз гуногунии нақшу ниғор ҳоси мардуми Бадахшон буда, дар фарҳангу тамаддуни ин минтақа мавқеи муайяно касб кардааст.

Адабиёт

1. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф. – Сталинобод, 1958. – 530 стр.
2. Киматшоев, П. Падающая звезда. – Хоруғ, 2015. – 180с.
3. Мамадамонов, С. Хунари бофандагии мардуми Бадахшон. – Хоруғ, 2010. – 75 с.
4. Мамадамонов, Х. Хунароҳои дасти оилавӣ дар Бадахшон рушд менамоянд // Паёмномаи фарҳанг. – 2012. – № 2 (19). – С. 88–94.
5. Фарҳанги ғайримодии халқи тоҷик (шумораи 2). – Душанбе: Ирфон, 2016. – 222 с.
6. Юнусова, Н., Додхудоева, Л. Народное искусство Помира. – Душанбе, 2009. – 173 с.

Носирова Л.

ИСКУССТВО ВЯЗАНИЯ НОСКОВ В БАДАХШАНЕ

Вязание носков считается одним из традиционных видов искусств (ремесел), которое очень активно наблюдается среди таджиков в том числе в Бадахшане. В горном Бадахшане, носки считаются одним из важнейших частей одежды местных жителей. В статье освещается история развития традиционного ремесла жителей различных регионов Бадахшана и её современное состояние. Автор приходит к выводу, что в настоящее время, искусство вязания бадахшанских носков сохраняется для удовлетворения духовно – нравственных, бытовых, социальных и эстетических потребностей людей.

Ключевые слова: Бадахшан, искусство, ремесло, носки, орнамент, узор, мастер, украшения, вязание носков.

Nosirova L.

THE SOCK WEAVING CRAFT IN BADAKHSHAN

The sock weaving is considered one of the traditional folk crafts among Tajiks, including Badakhshan. The socks are considered one of the important parts of the traditional clothes. In the past socks were used as part of cloth, nowadays people as well as use them to satisfy their spiritual, mental, social and aesthetic needs.

Keywords: Badakhshan, art, craft, socks, ornament, pattern, weave, master, ornament, sock weaving.

ТДУ 341.16:001+02+024+025.6+028+027+347.751+327+002.2

Комилзода Ш.

НАҚШИ ЮНЕСКО ДАР МАЪРУФИЯТИ КИТОБ ВА МУТОЛИАИ ОН

Дар мақола масоили созмондиҳиву баргузорию чорабиниҳои марбут ба умури китоб мавриди баррасӣ қарор гирифта, нақши ЮНЕСКО ҳамчун ташкилоти ташаббускор чиҳати роҳандозии озмуну ҷашнвораҳои байналмилалӣ дар самти рушду тавсеаи китобу мутолиаи он дар саросари ҷаҳон арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: ЮНЕСКО, озмун, китоб, умури китоб, хониш, пойтахти ҷаҳонии китоб, ҳуқуқи муаллиф, барнома.

Ташкилоти байналмилалӣ Созмони Милали Муттаҳид оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг (ЮНЕСКО) 23 апрели соли 1995 «Рӯзи умумичаҳонии китоб ва ҳуқуқи муаллиф»-ро ҳамчун ҷашн эълон намуд ва ба ин муносибат ҳамасола дар беш аз сад давлати ҷаҳон дар муассисаву ташкилотҳо, ассотсиатсияву созмонҳо, мактабу китобхонаҳо бо иштироки аҳли ҷомеа чорабиниҳо дар самти рушду тавсеаи китобу мутолиа баргузор мегарданд. Дар тӯли фаъолияти хеш «Рӯзи умумичаҳонии китоб ва ҳуқуқи муаллиф» барои ҷалби ҳарчи бехтару бештари аҳолии сайёра ба китобхониву донишандӯзӣ, ҳамгиرويву ҳамкорию мутақобили муассисаҳои интишоротӣ, тақвияти ҳифзи ҳуқуқҳои муаллиф ва густариши фаъолияти ноширону паҳнкунандагони китоб, китобдорону китобдӯстон корҳои назаррасро ба анҷом расонид. Ин иқдомҳои наҷиб имкон доданд, ки нақшу мақоми китоб ҳамчун сарчашмаи дониш, нигоҳдорандаи мероси ғайримоддӣ, баёнгари таърихи гузаштаву навин ва таҷассумгари симои фарҳанги миллӣ дар арсаи ҷаҳонӣ ҷилвагар гардад ва барои пайдоиши ташаббусҳои нав замина гузорад. Аз ҷумла, шурӯъ аз соли 2000 бо ибтикори се ташкилоти байналмилалӣ касбӣ дар соҳаи умури китоб: Иттиҳоди байналмилалӣ ноширон (IPA), Федератсияи байналмилалӣ китобфурушон (IFB), Федератсияи байналмилалӣ ассотсиатсияҳо ва муассисаҳои китобдорӣ (IFLA) чиҳати ҳамасола эълон намудани пойтахти яке аз давлатҳои ҷаҳон ба ҳайси ғолиби озмуни «Пойтахти ҷаҳонии китоб» аз ҷониби ЮНЕСКО ҳамачониба дастгирӣ мегардад. Ин чорабинӣ чун анъана 23 апрел дар «Рӯзи умумичаҳонии китоб ва ҳуқуқи муаллиф» оғоз ёфта, пас аз як сол дар ҳамон рӯз ҷамъбаст мегардад. Тибқи талаботи Кумитаи машваратии озмуни «Пойтахти ҷаҳонии китоб» таҳти сарпарастии ЮНЕСКО ҳамасола пойтахти давлатҳои ҷаҳон ба ҳайси номзад пешниҳод мегарданд ва яке аз онҳо баъд аз таҳлилу баррасии ҳуҷҷатҳои ба озмун пешниҳодшуда аз ҷониби Кумитаи машваратӣ ҳамчун ғолиби озмун тасдиқ мегардад. Шаҳри ғолибомада вазифадор мешавад, ки тӯли як сол чорабиниҳои марбут ба умури китобро дар доираи барномаи тасдиқшуда

амалӣ гардонад ва бо ҳамин васила дар раванди ҷаҳонишавии хониши китоб, тарғиби илму дониш ва фарҳангу иттилоот дар саросари ҷаҳон саҳм гирад. Барои соҳиб шудан ба чунин шарафи бузург шаҳри пешниҳодшаванда бояд қаблан тибқи муқаррароти мавҷуда барномаи мукаммали амалро барои як сол таҳия намояд. Дар барнома ба инobat гирифтани чунин маҳакҳо шарт аст:

- таҳия ва пешниҳоди Лоихаи фаъолиятҳо барои як сол, ки татбиқи онҳо барои шаҳри ҳамчун «Пойтахти ҷаҳонии китоб» интихобшуда ва ҷомеа муддати дароз судманд бошанд;

- нақшаи умумии хароҷоти пешбинишуда ва стратегияи таъсиси фонд;

- саҳм ва дараҷаи вобастагии ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ, инчунин иштироки созмонҳои касбӣ ву гайриҳукумати дар татбиқи чорабиниҳои банақшагирифташаванда;

- миқдор ва сифати чорабиниҳои марбут ба умури китоб, ки шаҳри номзад бо ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ баргузор намудааст;

- миқдор ва сифати лоихаҳои дигари пурсамар барои рушду тавсеаи китобу мутолиа;

- мувофиқат бо усулҳои озодии баён, озодии нашр ва паҳши ахборот, чи тавре ки дар Конституцияи ЮНЕСКО, моддаҳои 19 ва 27-и Декларатсияи умумиҷаҳонии ҳуқуқи башар ва Аҳднома дар бораи ворид намудани маводи таълимӣ, илмӣ ва фарҳангӣ (Аҳдномаи Флоренс) дарҷ гардидааст.

Ҳамзамон зарур аст, ки ҳангоми тарҳрезии барномаи амал тамоми талабу дархост, таклифу пешниҳоди созмону анҷуманҳои миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалии касбии марбут ба умури китоб, ки ифодагари афкори андешаҳои муаллифон, ноширон, китобфурушон, китобдорон ва аҳли илму адаб мебошанд, ба инobat гирифта шавад.

Бори нахуст, соли 2001 унвони «Пойтахти ҷаҳонии китоб»-ро шаҳри Мадриди Испания соҳиб шудааст. Баъдан, соли 2002 шаҳри Александрияи Миср, соли 2003 Нью - Делҳи Ҳиндустон, соли 2004 Антверпени Белгия, соли 2005 Монреали Канада, соли 2006 Турини Италия, соли 2007 Бағотаи Колумбия, соли 2008 Амстердами Нидерландия, соли 2009 Бейрути Лубнон, соли 2010 Люблянаи Словения, соли 2011 Буэнос-Айреси Аргентина, соли 2012 Еревани Арманистон, соли 2013 Бангкоки Тайланд, соли 2014 Порт-Харкортни Нигерия, соли 2015 Инҷони Ҷумҳурии Куриё, соли 2016 Вротслави Лаҳистон ин унвонро соҳиб шуданд. Имсол «Пойтахти ҷаҳонии китоб» шаҳри Конакри Ҷумҳурии Гвинея интихоб шудааст. Соли оянда ин ташаббус бар души шаҳри Афинаи Юнон вогузор карда мешавад.

Аҳамияти чорабиниҳои мазкур, қабл аз ҳама, аз он иборат аст, ки тавасути ташкил ва баргузориҳои он бештари масоили марбут ба умури китоб дар сатҳи ҷаҳонӣ мавриди арзёбӣ қарор мегиранд. Ин ташаббусҳои наҷиб ба раванди ҷаҳонишавии хониши китоб, ташаккули навъу шаклҳои муосири интишору тарғиби манобеи ҷопиву электронӣ, рушду нумӯи соҳаи китобшиносӣ ву китобдорӣ мусоидат карда, имкон медиҳад, ки ҳарчи бештар

таваҷҷуҳи хосса, дастаҷамъона ба истифодаи бамавриди китоб ҳамчун воситаи азхудкунӣ ва такмили дониш доир ба ҳамаи соҳаҳои илму истеҳсолот, роҳандозӣ карда шавад.

Тоҷикистон дар ташкил ва баргузори чорабиниҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ марбут ба умури китоб низ таҷрибаи кофӣ дорад ва ҳамасола дар ин самт силсилаи чорабиниҳои илмиву маърифатӣ ва фарҳангиву иттилоотӣ дар саросари кишвар баргузор мешаванд. Аз ҷумла, ҳамасола дар ҷумҳурӣ 4 сентябр – Рӯзи китоб ҷашн гирифта шуда, фестивал озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Ҳафтаи китобҳои кӯдакону наврасон», «Китоб ва мусиқӣ барои кӯдакону наврасони Тоҷикистон», «Библиомарафон» таҳти унвони «Ҳамнишине беҳ аз китоб маҳоҳ», озмуни ҷумҳуриявӣ «Китобдор, китобхона ва китобхонаи шахсии сол», намоишгоҳи байналмилалӣ «Китоби Душанбе» баргузор мегарданд. Ҳамзамон ташкил ва баргузори озмунҳои ҷумҳуриявӣ кори китобхонаҳои мамлакат таҳти унвонҳои «Чароғи ҳидоят», «Дониш талабу бузургӣ омӯз», «Китобхонаи намунавӣ» шаҳодат медиҳанд, ки коршиносони соҳа дар ин самт таҷриба афрӯхта, комёб шудаанд. Бинобар ин, Тоҷикистон ҳамчун кишвари ташаббускор ва соҳибтаҷриба метавонад номзадии шаҳри Душанберо барои соҳиб шудан ба унвони «Пойтахти ҷаҳонии китоб» ба Кумитаи машваратии озмун пешниҳод намояд. Барои ин иқдом шароитҳои зарурӣ фароҳаманд. Аз ҷумла, дар пойтахти мамлакат Китобхонаи миллии Ҷаҳонӣ дорад, ки аз нигоҳи масоҳат, ғунҷоиши фонди китоб, роҳандозии ҳадамоти китобдориву иттилоотӣ ва ташкилу баргузори чорабиниҳои илмиву фарҳангӣ дар Осиеи Марказӣ беназир аст. Дар шаҳру вилоятҳои ҷумҳурӣ низ китобхонаҳои наву замонавӣ сохта ба истифода дода шудаанд. Имрӯз сатҳу сифати таъбу нашри китоб низ рӯ ба инкишоф ниҳода, муассисаҳои интишорӣ бо технологияи муосир мучахҳаз гардидаанд.

Ҳамин тавр, баргузори силсилаи чорабиниҳо дар доираи барномаи «Пойтахти ҷаҳонии китоб», аз қабилӣ конфронсу форумҳо, фестивалу озмуноҳо, намоишу вохӯриҳо, маҳфилу рӯйнамоиҳо, ҳамоишҳои илмиву мизҳои гирд ва дигар иқдомҳои марбут ба ҷамъовариву тухфа, интишору тақсимои китоб, дастгириву тавсеаи шароитҳои хониш, дар маҷмӯъ барои тавлиди донишҳои нав оид ба нақш ва мақоми китоб дар ҳаёти маънавии ҷомеа, ҷаҳонишавии хониш, тақвияти ҳамкориҳои мутақобили намоёндагони муассисаҳои таъбу нашр, тавсеаи китоб, китобдорӣ, мубодилаи афкори коршиносони ҳифзи ҳуқуқи муаллиф, аҳли илму адаб ва кулли китобдӯстон шароит муҳайё сохта, дар густариши робитаҳои илмиву фарҳангии ҷаҳонӣ мусоидат менамояд.

Комилзода Ш.

РОЛЬ ЮНЕСКО В ПОПУЛЯРИЗАЦИИ КНИГИ И ЧТЕНИЯ

В статье освещены вопросы организации и проведения мероприятий по пропаганде книжного дела и проанализирована деятельность ЮНЕСКО как

организатора международных конкурсов и праздников в деле популяризации книги и чтения во всем мире.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, конкурс, книга, книжное дело, чтение, всемирная столица книги, авторское право, программа.

Komilzoda Sh.

THE ROLE OF UNESCO IN THE PROMOTION OF BOOKS AND READING

The article highlights questions of organization and holding of activities to promote reading and were analyzed the work of UNESCO as an organizer of international competitions and festivals in the promotion of books and reading throughout the world.

Keywords: UNESCO, contest, book, publishing, reading, world book capital, copyright, program.

ТДУ 37точик+02+024+025.3

Шариф З.

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КИТОБХОНАҲОИ ТОЧИКИСТОН

Дар мақола фаъолияти инноватсионии китобхонаҳои Тоҷикистон дар чорчӯбаи фаъолияти методии онҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дастгоҳи мафҳумии мавзӯ асоснок карда шудааст. Ҳамзамон марҳалаҳои асосии рушди раванди инноватсионии кори методии китобхонаҳо таҳлил ва фаъолияти маркетингии марказҳои методии китобхонаҳо арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: инноватсия, китобхона, китобдор, фаъолияти методӣ, маркази тақмили ихтисос, маркетинг.

Фаъолияти инноватсионӣ самти муҳимтарин ва дар шароити имрӯза беш аз пеш афзалиятноки таъминоти методии китобхона ё шабакаи китобхонаҳо ба шумор меравад. Ҳадафи асоси он ҷустуҷӯ, арзёбӣ, таҳия ва истифодаи навгониҳо дар фаъолияти рӯзмарраи китобхонаҳо мебошад. Фаъолияти инноватсионӣ барои тамоми китобхонаҳо хос аст. Аз ин рӯ, китобхона – марказҳои методӣ вазифадоранд, ки ин навгониҳоро дар тамоми шабакаи китобхонаҳо паҳн намоянд.

Таҳқиқи мавзӯи водор менамояд, ки қабл аз ҳама моҳияти мафҳуми «инноватсия»-ро мушаххас намоем. Масалан дар «Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №200 аз 3.05.2002 тасдиқ шудааст, мафҳуми «инноватсия» ҳамчун «нав, мучаддад, навсозӣ, навгароӣ» маънидод шудааст.

Дар адабиёти илмии соҳавӣ зери мафҳуми «навғониҳо» шаклу услубҳои нав (номаълум, ҳанӯз ҳамаҷониба дастрас нағардида) ё маълум, вале навшуда (модернизатсияшуда), ки барои тақмили фаъолияти китобхона равона карда шудааст, фаҳмида мешавад.

Яке аз олимони машҳури соҳаи китобдорӣ Ю.Н. Столяров ҳатто зуҳури ҳадамоти методиро дар китобдорӣ олам падидаи нав ҳисобида, қайд менамояд, ки «бунёд ва рушди ҳадамоти методӣ яке аз дастовардҳои фаъолияти китобдорӣ шӯравӣ ва инноватсияи ҳақиқӣ дар китобхонашиносӣ ҳаҷон ба ҳисоб меравад» [3, с. 67]. Сарчашмаи навғониҳо дар китобхонаҳо таҷрибаи пешқадами китобдорӣ, пешниҳодоти ратсионизатории (ақлонаи) китобдорон, тавсияҳои таҳқиқоти илмӣ, технологияи муосири иттилоотӣ ба шумор меравад. Воқеан, воридоти босуръати технологияи нави иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ба фаъолияти китобдорӣ дар ин соҳа инқилоби ҳақиқӣ гардид.

Мусаллам аст, ки навғониҳо, ки аз дигар соҳаҳо ба фаъолияти китобдорӣ ворид карда мешаванд, бояд дар амал санҷида ва ба соҳа мутобиқ гардонида шаванд. Масалан, технологияи муосири иттилоотӣ, захираҳои электронии мултимедиявӣ, шабакаҳои компютери алоқа ва амсоли ин ҳатман санҷида шуда, сипас мавриди истифода қарор дода мешаванд. Яъне раванди воридсозии навигарихоро дар китобдорӣ амалӣ навғонӣ меноманд. Ҳамин тавр, фаъолияти инноватсионӣ дар китобхонаҳо ин аз раванди таҳияи навигарӣ ва истифодаи онҳо иборат аст. Ҳадафи ниҳии он табдилдиҳии навигарӣ ба навғонӣ, ба ибораи дигар, таъмин намудани омӯзиш ва ҷоринамоии он дар китобхона мушаххас ё шабакаи китобхонаҳо мебошад.

Ба андешаи китобхонашиносон дар чунин шароит методистони системаҳои марказонидашудаи китобхонаҳо «одат мекунанд, ки кормандони филиалро пайваста омӯзонанд, тарбия ва тафтиш намоянд» [1, с. 50]. Вале ин суханон дар замони шӯравӣ иброз шуда, барои ҳамон марҳилаи фаъолияти китобдорӣ хос ва дуруст буданд, зеро дар он замон яке аз вазифаҳои асосии марказҳои методӣ маҳз аз тафтиши пайдарпайи китобхона ва китобдорон иборат буд. Вале дар ин андеша як нуқта аҳамияти худро гум накардааст – масъалаи пайваста омӯзонидан ва тарбия намудани китобдорон, зеро, тавре ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш (2016) ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз намуд – «масъулони соҳаи маориф вазифадор карда мешаванд, ки ҷиҳати таҳия ва ба баррасии Ҳукумати кишвар пешниҳод намудани «Консепсияи таҳсилоти муттасил барои солҳои 2016-2022» ҷорачӯӣ карда, барои роҳандози намудани чунин шакли таҳсилот тадбирҳои иловагӣ андешанд» [2].

Яъне таҳсилоти муттасил (пайдарпайи доимӣ) тақозои замони имрӯз аст. Сарфи назар намудани он дар ҳар як соҳаи боиси боздоштани раванди таракқиёт мегардад. Дар соҳаи фаъолияти китобдорӣ, бахусус фаъолияти методии китобхонаҳо, ки яке аз вазифаҳои асосии он дарёфт, омӯзиш, тарғиб ва дар амал ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадам, хусусан навғониҳо мебошад,

масъулро водор месозад, ки пайваста атрофи ин масъала тадбирҳои мушаххас андешанд.

Бо назардошти ҳамин зарурат, хангоми тарҳрезии сохтори нави Китобхонаи миллии Тоҷикистон Маркази тақмили ихтисос ҳамчун ҷузъи ҷудонапазири ин маркази бузурги китобдории мамлакат таъсис ёфт. Китобдори имрӯза дар қиёс бо дигар мутахассисони ватанӣ бояд бештар аз донишҳои нав огоҳ бошад, дигаронро бо иттилооти тозаи имию техникӣ саривақт ва бо сифати баланд таъмин карда тавонад. Вай бояд ҳамадон бошад. Дар баробари ин китобдори имрӯза бояд дорои донишу малақаҳои нави касбӣ бошад. Имрӯз на танҳо суръату сифати пахши иттилоот, балки воситаҳои муосири техникийи дастрасгардонии он муттасил тақмил меёбад. Китобдоре, ки 5 сол муқаддам анвои гуногуни технологияи иттилоотиро аз худ намудааст, имрӯз бо навҳои муосири он кор карда наметавонад. Чунин вазъият миёни китобдор ва истифодабарандаи китобхона дар самти мубодилаи иттилоот монеаи ҷиддӣ эҷод менамояд, ки дар натиҷа обрӯю эътибори натавонанд китобдори мушаххас, балки китобхона ва дар маҷмӯъ фаъолияти китобдорӣ паст мегардад.

Бинобар ин дар шароити доимотағйирёбандаи ҷаҳони муосир яке аз вазифаҳои асосии Маркази тақмили ихтисоси Китобхонаи миллии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки бо назардошти таҳаввулоту азим дар соҳаи фаъолияти китобдории ҷаҳон ва Тоҷикистон пайваста мазмуни нақшаҳои таълимиро таҷдиди назар намояд, зеро бидуни ин китобдороне, ки соҳиби дипломи маълумоти олии касбӣ мегарданд, ба зудӣ дар бозори меҳнат мақоми сазовор пайдо карда наметавонанд. Онҳо ногузир дар муҳлати хеле кӯтоҳ ба тақмили ихтисос ниёз пайдо мекунанд. Бинобар ин нақшаҳои таълимии ин Марказ онҳо бояд бо назардошти самтҳои асосии фаъолияти методӣ ё мушаххасан фаъолияти инноватсионӣ-методии китобхонаҳо ҷавобгӯ бошанд. Аслан, имрӯз фаъолияти инноватсионӣ аз якҷанд марҳилаҳои ба ҳам алоқаманд иборат аст.

Марҳилаи якуми он аз омӯзиши таҷрибаи китобдорӣ бо мақсади муайян намудани эҳтиёҷоти китобхонаҳо нисбат ба навгониҳо иборат мебошад. Таҳлили таҷрибаи китобхонаҳо имкон медиҳад, ки камбудихо ва зиддиятҳо муайян гардида, самтҳои истифодаи навгониҳо ҷиҳати ҳалли онҳо тарҳрезӣ гардад.

Марҳилаи дуюм ҷустуҷӯи навгониҳо мебошад, ки туфайли истифодаи онҳо ин ё он камбудӣ ва зиддиятҳо ҳаллу ҷасл мегарданд.

Сарчашмаи асосии ҷустуҷӯи навгониҳо иборатанд аз маводи ҷопгардида – китобу мақолаҳо, маводи методӣ ва иттилоотӣ, маводи конферонсҳо, ҷаласаҳо, семинарҳо, инчунин маводи ҷопнагардида – дастхатҳо, ҳисоботҳо доир ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, иттилоот аз интернет, илова бар ин шиносии мустақим ба таҷрибаи китобдорӣ (санҷиш, экскурсия) ва ғайра.

Марҳилаи сеюм – арзёбӣ ном дорад. Меъёрҳои арзёбӣ иборатанд, пеш аз ҳама:

- афзалияти навгонӣ дар қиёс бо таҷрибаи суннати китобхона ё ягон бахши он;
- сатҳи дастрасии навгонӣ барои ин ё он навъи китобхона;
- мутобиқати навгонӣ ба шароити мушаххаси фаъолияти китобхона ё сохтори он.

Дар заминаи чунин арзёбӣ *марҳилаи навбатӣ ё чоруми фаъолияти инноватсионӣ*, яъне интихоби навгонӣ ҷиҳати истифода дар фаъолияти китобхона оғоз мегардад.

Чорӣ намудани навғониҳо дар таҷрибаи китобдорӣ бо оғози *марҳилаи панҷум, яъне озмоиши навғониҳо* шурӯъ мегардад. Ин марҳилаи бағоят пурмасъулият аст, зеро қабл аз чорӣ намудани навғонӣ бояд мутобиқати он ба шароити мушаххаси китобхона санҷида, тағйироти зарурӣ ворид карда шавад. Дар ҷараёни озмоиши навғонӣ (дар китобхонаи мушаххас ё ягон самти фаъолияти он ва ғайра) раванди татбиқи он мустақилона мушоҳида (назорат) карда мешавад. Ин омил барои ба даст овардани маводи фактографӣ ҷиҳати таҳлили фаъолияти китобхона дар шароити татбиқи навғониҳо имкон фароҳам меорад. Ҳамзамон имконият пайдо мешавад, ки навғониҳо мақсаднок ва дуруст истифода шавад ва хулосаҳои илман асоснок ба даст оянд.

Марҳилаи хеле зарурии ҷараёни инноватсионӣ, яъне *марҳилаи шашум, бунёди (таҳияи, коркарди, тарҳрезии) навғониҳо* мебошад. Пайдоиши ҳамагуна навғонӣ, қабл аз ҳама ба фаъолияти эҷодӣ, ҷустуҷӯи мутахассисони соҳаи китобдорӣ, ки ба пажӯҳиши тарзу воситаҳои амалии баргараф намудани зиддиятҳои равона гардидааст, вобаста мебошад. Бунёди навғониҳо дар заминаи корҳои озмоишӣ анҷом меёбад, ки дар раванди онҳо кадом андоза матлуб (мувофиқи мақсад будани) пешниҳодоти китобдорон ҷиҳати истифодаи навғонӣ дар фаъолияти китобхона санҷида мешаванд.

Агар раванди инноватсионӣ ҳамчун ҷузъи таркибии фаъолияти методии китобхона танҳо ба азхуднамоии навғониҳо маҳдуд шуда бошад, пас ин раванд дар китобхонаи марказӣ – маркази методӣ ба паҳннамоии навғониҳо дар фаъолияти шабакаи китобхонаҳо равона карда мешавад. Дар китобхонаи марказӣ – маркази методӣ раванди мазкур аз омӯзиши таҷрибаи китобхона бо мақсади ошкор намудани навғониҳо, ба китобдорон дастрас намудани иттилоот оид ба навғониҳо ва расонидани кӯмак ба китобдорон ҷиҳати азхуднамоии навғониҳо иборат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маркази асосии омӯзиш, иттилоърасонӣ оид ба навғониҳо, кӯмакрасонӣ ба китобдорон дар самти азхуднамоии навғониҳои китобдорӣ дар сатҳи милли барои тамоми шакли намудҳои китобхонаҳо новобаста ба тобеияти идоравӣ ва шакли моликият – Китобхонаи миллии Тоҷикистон, дар сатҳи вилоятҳо – китобхонаҳои вилоятӣ, дар сатҳи шаҳрҳо – китобхонаҳои марказии шаҳрӣ, дар сатҳи ноҳия – китобхонаҳои марказии ноҳиявӣ ба шумор мераванд. Аммо дар амал ҳолатҳои ба назар мерасанд, ки баъзан бо ташаббуси марказҳои алоҳидаи методии соҳавӣ ё китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ навғониҳо ошкор, омӯхта ва татбиқ карда мешаванд. Ин, аллбата, боиси дастгирӣ, вале набояд фаромӯш кард, ки

марказҳои бузурги методии сатҳи баланд дорои имконияту нерӯҳои пурқуввати илмӣ мебошанд. Ин имконият медиҳад, ки ҳар як навгонӣ ҳамаҷониба омӯхта, роҳҳои нисбатан самараноки татбиқи он муайян карда шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар самти паҳннамоеи навғониҳо ин бартараф намудани ақидаи манфии баъзе китобдорон нисбат ба истифодаи навғониҳо ва муқобилияти психологӣ онҳо вобаста ба тағйиротҳо, дигаргуниҳо мебошад. Яъне навғониҳоро китобдорон танҳо вақте қобили қабул меҳисобанд, ки агар зарурати онҳоро дарк намоянд. Ташаккули эътимоди китобдорон нисбати зарурати ҷоринамоеи навғониҳо пеш аз ҳама вазифаи методӣ мебошад. Дар менечменти китобдорӣ дар маҷмӯъ ин мафҳум ҳамчун «идоракунии навғониҳо» маъмул аст. Дар ин маврид китобдорон нақши ташаббускор, таҳиягар ва таблиғотчи навғониҳоро иҷро мекунанд, ки ин раванд аз марҳилаҳои зерин иборат мебошад:

- ❖ интихоби навгонӣ барои паҳномаӣ;
- ❖ озмоиши навгонӣ;
- ❖ таҳия ва паҳннамоеи тавсияҳо барои татбиқи навғониҳо;
- ❖ таълими (омӯзонидани) китобдорон оид ба услубҳои истифодаи навғониҳо;
- ❖ кӯмаки методӣ ба китобдорон чиҳати азхуднамоеи навғониҳо.

Бо назардошти он ки дар интихоби навғониҳо китобдорон ҳуқуқи муस्ताқил доранд, марказҳои методӣ кӯшиш менамоянд, ки китобдоронро бо иттилооти зарурӣ оид ба навғониҳо таъмин намоянд. Чунин иттилоот дар заминаи маводи фактӣ, ки тавассути мониторинги методӣ ҷамъоварӣ гардидааст, шакл мгирад. Ин иттилоот оид ба тамоми навғониҳоест, ки ошкор гардида, ба таври мусбат арзёбӣ ва дастгирӣ ёфтаанд. Иттилоот ба таври шифохӣ (дар семинарҳо, машваратҳои гурӯҳӣ, курсҳои китобдорон ва ғайра), инчунин тавассути дастрас гардонидани бюллетенҳои иттилоотӣ оид ба навғониҳо паҳн карда мешавад.

Бо мақсади татбиқи фаъолонаи навғониҳои нисбатан муҳиме, ки аз озмоиш гузаштаанд, тавсияҳои методӣ таҳия мегарданд. Ҳамзамон бо мақсади татбиқи фаъолонаи навғониҳо аз шаклу намудҳои дигар – коромӯзӣ, практикӯмҳо, семинар, семинар-тренингҳо ва ғайра низ истифода бурда мешавад.

Имрӯз яке аз самтҳои асосии фаъолияти марказҳои методии тамоми зинаҳо бояд ташкили таҳсилоти муттасил бошад. Ин маънои онро дорад, ки сатҳи таҳсилоти касбии китобдорони тамоми синну сол (яъне натаанҳо мутахассисони ҷавон, балки китобдорони собиқадор ва ғайра) бояд ба талаботи ҷомеаи иттилоотӣ ҷавобгӯ бошад. Барои расидан ба ин ҳадаф марказҳои методӣ бояд китобхонаро ба маркази таълиму тарбияи китобдорон табдил диҳанд. Ин, аз як тараф, барои худомӯзии китобдорон зарур аст, аз ҷониби дигар, китобхонаи оммавӣ бо истифода аз донишҳои касбии китобдорони худ метавонад барои ташкили таҳсилоти муттасили истифодабарандагони китобхона шароитҳои мусоид фароҳам орад.

Самти дигаре, ки бояд марказҳои методӣ ба он тавачҷуҳи хоса зохир намоянд, омӯзиши талаботи истифодабарандагони китобхона мебошад ва

ин, асосан, ба фаъолияти маркетингии китобхона вобастагии зич дорад. Оид ба фаъолияти маркетингии китобхонаҳо имрӯз дар адабиёти илмии соҳавӣ иттилооти зиёдеро дарёфттан мумкин аст. Мафҳуми «маркетинг» («market» бо забони англисӣ) маънои бозорро дорад. Дар мавриди мо, сухан дар бораи функсияи маркетингии китобхона меравад, ки марказҳои методӣ ва маркетингии китобхонаҳо бояд ба сомон расонанд. Яъне таҳти мафҳуми маркетинг фаъолияти мушаххаси бозаргонӣ фаҳмида мешавад. Дар кишварҳои мутараққии олам усулҳои маркетинг фаъолона татбиқ мегарданд ва он кафолати рушди устувори китобхонаҳо гардидааст, зеро камчинии маблағҳои бучетӣ дар соҳаи китобдорӣ танҳо хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон нест. Мутаассифона, раванди татбиқи усулҳои маркетинг дар фаъолияти китобхонаҳои Тоҷикистон ғайриқаноатбахш аст. Яке аз сабабҳои асосии он ин мавқеи сусти марказҳои методӣ дар самти ҷоринамоии фаъолияти маркетингӣ мебошад. Ҳол он ки барои китобхонаҳои кишварҳои дигари олам фаъолияти маркетингӣ аллакай навгонӣ нест. Муҳимтарин падида дар фаъолияти маркетингии китобхонаҳо иттилооти маркетингӣ ба шумор меравад.

Иттилооти маркетингӣ барои чи зарур аст? Онро чи тавр пахш бояд кард? Ба ин саволҳои китобдорон бояд марказҳои методӣ тавассути роҳу воситаҳои гуногун ҷавоби сахт диҳанд. Агар аз ҷониби марказҳои методӣ ба китобхонаҳо дар ин самт кӯмакҳои мушаххас расонида шаванд, дар он ҳолат китобхонаҳо:

- дар рақобати бозори иттилоотӣ афзалият пайдо мекунанд;
- муносибати истифодабарандагонро ҳамчун истеъмолкунандагони ҳадамоти китобдорӣ муайян карда метавонанд;
- муҳити дохилӣ ва бурунро муоина карда метавонанд;
- стратегияи рушди худро ҳамроҳанг месозанд;
- фаъолияти хешро арзёбӣ мекунанд;
- самаранокии фаъолияти худро баланд бардошта метавонанд.

Мавҷудияти чанбаи маркетингӣ дар фаъолияти марказҳои методӣ боз аз он нуқтаи назар зарур аст, ки китобхонаҳои Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ ва рақобати шадиди бозори иттилоотӣ тобовар набудани худро собит намуданд. Танҳо татбиқи фаъолонаи усулҳои маркетинг метавонад вазъиятро ба манфиати онҳо тағйир диҳад. Чаро вазъият чунин аст? Ба андешаи мо сабаби асосии чунин вазъият аз он иборат аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти китобдории мамлакат мутахассис – «китобдор-маркетолог» тайёр карда намешавад. Сатҳи донишҳои касбӣ ва малакаҳои китобдорони ҷумҳурӣ оид ба масъалаҳои маркетинги китобдорӣ умуман ба талабот ҷавобгӯ нест. Дар нақшаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ҳиссаи фанҳо ва мавзӯҳои марбут ба маркетинги китобдорӣ хеле ночиз аст.

Адабиёт

1. Канцлерис, А. Грани профессии // Библиотекарь. – 1987. – №1. – С. 50.

2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Минбари халқ. – 2016. – 20 январ.

3. Столяров, Ю.Н. Возродить профессионализм // Библиотека. – 1997. – №1. – С. 67.

Шариф З.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БИБЛИОТЕК ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается инновационная деятельность библиотек Таджикистана в контексте ее методической деятельности, обосновывается понятийный аппарат темы, основные этапы развития инновационных процессов методической работы библиотек, освещается маркетинговая деятельность методических центров библиотек.

Ключевые слова: инновация, библиотека, библиотекарь, методическая деятельность, центр повышения квалификации, маркетинг.

Sharif Z.

INNOVATION LIBRARIES OF TAJIKISTAN

The article deals with innovative activities of libraries of Tajikistan in the context of its methodological activity, as well as were commented the terms of topic, analyzes the main stages of development of innovative processes methodical work of libraries, and highlighted the marketing activity of the methodical centers libraries.

Keywords: innovation, library, librarian, methodological activities, training center for rising qualification, marketing.

ТДУ 024+025.3+025.4.01

Бердизода Ё.

НАҚШИ КИТОБХОНАҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ ДОНИШҶОИ КАСБИИ ДОНИШЧӢӮӢН

Дар мақола масоили ташикли китобхонаҳои электронӣ дар мактабҳои олии ва нақши онҳо дар хизматрасонӣ ва қонеъгардонии талаботи иттилоотии донишҷӯёну омӯзгорон ва ҳамзамон масоили техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии ташикли китобхонаҳои электронӣ ва роҳҳои беҳтар намудани сатҳу сифати хизматрасонии китобдориву библиографӣ дар онҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: иттилоот, Интернет, технологияи муосир, инноватсия, китобхонаи электронӣ, донишҷӯ, хизматрасониши китобдорӣ.

Давраи муосири инкишофи чамъияти мутамаддинро раванди иттилоотикунонӣ муайян месозад. Зери худи мафҳуми иттилоотикунонӣ чамъоварӣ, коркард, мубодила ва интиқоли иттилоотро фаҳмидан мумкин аст. Дар замони муосир, ки рушди илму технология тадричан меафзояд, фазои иттилоотӣ низ мунтазам васеъ мегардад. Бояд гуфт, ки дар натиҷаи васеъ гардидани фазои иттилоотӣ талаботи чамъияти иттилоотӣ низ нисбат ба иттилоот пайваста афзоиш меёбад. Чамъияти иттилоотӣ – чамъиятеро меғӯянд, ки дар он кулли кормандон бо истехсол, захира, коркард, фурӯш ва мубодилаи иттилоот машғуланд [1].

Тараққиёти технологияи муосир ба инсоният баҳри қонё гардонидани талаботи худ имкониятҳои зиёдеро фароҳам овардааст. Алалхусус технологияҳои компютерӣ, шабакаи интернетӣ дар инкишофи фазои иттилоотӣ таҳаввулотро ба миён оварданд ва ҳамчун заминаи нави сарчашмаи захираҳои иттилоотӣ фаъолияти худро ба роҳ монданд. Чамъияти имрӯза наметавонад талаботи иттилоотии худро танҳо тавассути китобхонаҳо ва дигар сарчашмаҳои иттилоотии анъанавӣ қонё гардонад. Аз ин рӯ, олимону мутахассисон ба ҷустуҷӯи дигар роҳу воситаҳои иттилоотӣ пардохтанд, то сарчашмаҳои нави захира, коркард ва интиқоли иттилоотиро кашф намоянд. Хушбахтона ба онҳо муяссар гашт, ки манбаи иттилоотии маҷозиро кашф намоянд, ки он дар асоси заминаи технологияҳои муосир аз он ҷумла компютер ва шабакаи интернетӣ таъсис ёфтааст.

Айни ҳол сарчашмаи асосии захираҳои иттилоотии муосирро Интернет ташкил медиҳад. Ҳамарӯза аз тамоми гӯшаву канори олам ба шабакаи интернетӣ ҳазорҳо иттилоотҳои нав ворид мегарданд, ки ҳамаи ин захираи иттилоотии ҷаҳониро пайваста зиёд мегардонад. Як хусусияти иттилоот дар он аст, ки он зуд ҷӯхна мешавад ва эътибори худро гум мекунад.

Аз ин рӯ, дар замони муосир роҳҳои зуд дастрас ва интиқол додани иттилоотро кашф намуданд, то иттилооти зарурӣ дар як муддати кӯтоҳ ва ҳар ҷи тезтар дастраси ҳамагон гардад. Ҳамаи ин амалиётҳо тавассути шабакаи иттилоотии Интернет ба роҳ монда мешавад. Дар шабакаи Интернет захираи асосии иттилоотӣ дар торномаҳо ва китобхонаҳои электронӣ нигоҳ дошта мешаванд.

Китобхонаҳои электронӣ

Китобхонаҳои электронӣ, ки яке аз дастовардҳои замони муосир маҳсуб меёбанд, дар инкишофи илму фарҳанг ва маориф саҳми босазое доранд. Хусусан дар муассисаҳои таълимии олиии мамлакатҳои ҷаҳон китобхонаҳои электронӣ манбаи асосии иттилоотҳои нав ба ҳисоб мераванд. Имрӯз қариб дар тамоми муассисаҳои таълимии олиии мамлакатҳои ҷаҳон китобхонаҳои электронӣ амал мекунанд. Китобхонаҳои мазкур ба донишҷӯёну устодон ва мутахассисон барои дастрасии иттилоотҳои наву ҷӯхна дар муддати кӯтоҳ ва бо шароитҳои муосир хизмат мерасонанд.

Аввалин китобхонаи электронӣ дар ҷаҳон дар асоси лоиҳаи “Гутенберг” таъсис дода шудааст, ки аз соли 1971 ба фаъолият шуруъ намуда зиёда аз 20 000 маводи электрониро дар захираи иттилоотии худ нигоҳ медорад. Китобхонаи мазкур дастоварди ИМА ба ҳисоб рафта, захираи онро, асосан, маводҳои иттилоотии матнӣ, аудиоӣ ва видеоӣ ташкил менамоянд.

А. И. Боташева мафҳуми китобхонаи электрониро чунин шарҳ медиҳад: “Китобхонаи электронӣ – ин натавонанда маҷмӯи захираи китобҳои рақамӣ, нашрҳои даврӣ, аудио ва видео маводҳо мебошад. Ин тақсими иттилоотии шабакаҳои иттилоотие мебошад, ки тамоми намуди манбаъҳои иттилоотии мавҷударо аз қабилӣ (телефон, радио, телевизион, кино ва маводи чопӣ - китобҳо, маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ва қорҳои илмӣ) фаро мегирад” [2].

Агар барои таъсис додани китобхонаи анъанавӣ шумораи зиёди китобҳо ва биноӣ кушоду бархаво лозим бошад, пас барои таъсиси китобхонаи электронӣ метавон ҳамагӣ аз як адад компютер, ки бо шабакаи интернетӣ пайваст аст, як китобхонаи бузурги маҷозиву фосилавӣ бунёд намуд, ки дар дохили он миллионҳо нусха маводи электрониро ҷой додан мумкин аст. Инчунин китобхонаҳои электронии мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон, тавассути шабакаи интернетӣ метавонанд байни худ робитаҳои қорӣ дошта бошанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки аз вазъи иттилоотии яқдигар бархӯрдор бошанд ва бо яқдигар мубодилаи иттилоотиро ба роҳ монанд. Масалан, агар дар яке аз донишгоҳҳои мамлакати хориҷа ба монанди Бритониё ягон кашфиёти илмӣ ба вуҷуд ояд ва он иттилоот дар шабакаи Интернет ворид гардад, аз он тамоми китобхонаҳои электронии ҷаҳон бархӯрдор мегарданд.

Профессори соҳаи китобдорӣ қолчи Шохӣ аз Копенгагени Дания Оле Гарбо, як қатор дигаргунҷаҳонро қайд мекунад, ки дар натиҷаи истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва иртиботӣ дар китобхонаҳо ба вуҷуд омадаанд[3].

Масалан:

Поёнравии арзиши паҳннамоеи иттилоотҳои меъёрӣ, таълимӣ ва методологӣ, тавассути шабакаи Интернет;

Сарфаи вақти қамии истифодабарандагон барои дастрасӣ ба иттилооти зарурӣ;

Васеъ гаштани гунҷаҳонии анборҳои, ки аз нарасидани масоҳати зарурӣ ва таҷҳизотҳои мувофиқ танқисӣ мекашанд;

Имкониятҳои васеи дастрасӣ ба сарчашмаҳои қамёб ва нодир, тавассути рақамигардонии онҳо;

Паҳншавии бошиддати иттилооти инноватсионӣ (китобҳо, маҷаллаву рӯзномаҳо ва дигар маводи электронӣ) ва таҷрибаи пешқадами педагогӣ;

Пайваста васеъ гардидани имкониятҳои дастрасӣ ба иттилоотҳои ҷаҳонӣ.

Нақши китобхонаҳои электронӣ дар ташаккули донишҳои касбии донишчӯён

Дар шароити низоми нави таҳсил ҳам донишчӯён ва ҳам устодон аз технологияҳои инноватсионии гуногун истифода менамоянд. Тамоюл ва рушди технологияҳои иттилоотии муосир дар низоми таҳсил имкон медиҳад, ки барномаҳои гуногуни наву ҷолиб таҳия гарданд. Дастрасии иттилооти таълимии автоматикунонидашуда барои донишчӯён, санҷиши дурустии натиҷаҳои ба даст овардаи кори донишчӯён, баҳогузорӣ ба омодагии онҳо – дар ташаккул ва беҳтарнамоии ҳамаи ин имкониятҳо китобхонаҳои электронӣ саҳми босазое доранд.

Аз замоне, ки шабакаи Интернет ва худи китобхонаҳои электронӣ ба вучуд омаданд, дастрасӣ ба иттилоотҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла ба соҳаҳои гуногуни дониш, илму фарҳанг ба донишчӯён имкониятҳои зиёдеро фароҳам овардааст.

Ҳамарӯза қариб якуним ҳазор китобхонаҳои калону хурди мамлакатҳои хориҷа имкони дастрасӣ ба феҳристҳои электронии худро пешкаши истифодабарандагон мегардонанд. Танҳо дар ИМА беш аз 96% китобхонаҳои оммавӣ, 85% китобхонаҳои муассисаҳои касбии олий ба шабакаи Интернет пайвастанд [4].

Донишчӯён ва истифодабарандагони китобхонаҳои электронӣ бо имкониятҳои фаровони худ метавонанд иттилоотҳои лозимаро оид ба тамоми ҷанбаҳо: илм, фарҳанг, маориф, тандурустӣ, иқтисодиёт ва дигар соҳаҳо дастрас намоянд.

Китобхонаҳои электронӣ барои донишчӯён дигар имкониятҳоро низ фароҳам овардааст. Донишчӯён ва омӯзгорон метавонанд, тавассути китобхонаҳои электронӣ, ки бо шабакаи Интернет пайваст аст, дар конференсияву семинарҳо, озмунҳову олимпиадаҳо ва дигар чорабиниҳои байналмилалӣ ба таври маҷозӣ-фосилавӣ ширкат варзанд. Чунин имкониятҳо ба инкишофи сатҳи донишҳои касбии донишчӯён мусоидат менамояд ва, бешубҳа, завқи омӯзгорро нисбат ба фаъолияти таълимӣ ва илмӣ зиёдтар мегардонад.

Бешубҳа, гуфтан мумкин аст, ки китобхонаҳои электронӣ мунтазам инкишоф меёбанд ва мукамал мегарданд. Тадричан китобхонаҳо аз нусхабардорӣ маводи ҷопӣ ва ташкили маҳзани маводи рақамгардонидашуда ба корҳои нисбатан мураккаб мегузаранд, ки дар ин маврид натавонанд функсияҳои тавсиявӣ, балки функсияҳои таълимиро низ иҷро менамоянд [5].

Вазъи китобхонаҳои электронӣ дар Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси китобхонаҳои электронӣ баъди соли 2004 рӯ ба инкишоф овард. Айни ҳол дар шабакаи Интернет бисёр китобхонаҳои электронии хусусӣ ва ҳукуматиро аз қабилӣ “**Tajfan.com**”,

“lib.tsulbp.tj”, ”<http://e-maktab.tj/>” ва ғайраро бо забони давлатӣ вохӯрдан мумкин аст, ки хизматрасониҳои худро дар сатҳи баланд ба роҳ мондаанд. Китобхонаҳои номбурда маводи электронии зиёдеро аз қабилҳои китобҳои рақамгардонидашуда (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), рефератҳо, рисолаҳои дипломӣ, лексияҳо, презентатсияҳо ва дигар маводи ҷолибро дар захираи худ нигоҳ медоранд. Ҳар як истифодабаранда метавонад ба онҳо дастрасӣ пайдо намояд.

Айни ҳол китобхонаи электронии бузургтарини Тоҷикистон, ки маҳзани бой ва фаровони маводҳои рақамгардонидашударо дар бар мегирад, Китобхонаи миллии Тоҷикистон мебошад. Китобхонаи мазкур дар маҳзани электронии худ беш аз 500000 нусха китоби электрониро нигоҳ медорад. Маҳзани электронии китобхона инчунин дорои феҳристи электронӣ, толори хониши маҷозӣ, сарчашмаҳои фосилавӣ ва пайвандҳои муфид мебошад. Торномаи Китобхонаи миллии Тоҷикистон дар шабакаи Интернет бо суроғаи <http://www.kmt.tj/> фаъолият менамояд. Китобхонаи номбурда бо дигар китобхонаҳои электронии мамлакатҳои хориҷа робитаҳои ҳамкорӣ дорад. Истифодабарандагони китобхона имконият доранд, ки тавассути пайвандҳо ба маводи электронии китобхонаҳои маҷозии дигар мамлакатҳои хориҷа дастрасӣ пайдо намоянд. Ҳамаи ин шароити ғамхориҳо бевосита бо дастгириҳои ҳукумати мамлакат баҳри баланд бардоштани сатҳи дониши ҷавонон, донишҷӯёну толибилмон ва дигар аъзоёни ҷомеаи кишвар фароҳам оварда шудаанд.

Масъалаҳо ва мушкилот

Дар раванди ташкили китобхонаҳои электронӣ ва таъмини онҳо бо барномаву технологияҳо, инчунин дар ҷараёни истифодабарии онҳо як қатор мушкилоте вучуд доранд, ки то ҳол ҳалли худро наёфтаанд. Қисме аз онҳо масъалаҳои ҷиддианд (ба монанди проблемаи амнияти иттилоотӣ). Баъзе проблемаҳоро метавон ҳал намуд (масалан, нав кардани таҷҳизотҳо ва таъмини барномавии компютерӣ), бархеи дигар бошанд то ҳол ҳалли худро наёфтаанд (яъне, то ҳол асосҳои кофӣ барои ҷимояи ҳуқуқи моликияти маънавӣ вучуд надоранд).

Муҳимтарин масъалаҳо ва проблемаҳои китобхонаҳои электрониро қайд мекунем:

Масъалаҳои техникӣ

Ташкили технологияи ба ташаккули маҳзани иттилоотӣ мусоидаткунанда;

Проблемаҳои идентификатсионӣ ва инъикоси иттилоотӣ – интиҳоби дурусти объектҳои иттилоотӣ, ташкили низоми фаъоли метаинформатсия;

Проблемаҳои нигоҳдорӣ ва пахши иттилоотӣ (суръати интиқоли иттилоот, назорат ва банақшагирии ташаккул ва истифодаи маҳзани иттилоотӣ, таъмини интерфейси ягона ба иттилооти гетерогенӣ (гуногунтабиат) ва ғ.).

Масъалаҳои ташкилӣ

Зарурияти таъсис додони коллективҳои касбии иборат аз мутахассисони гуногун, барои ташкил ва истифодаи китобхонаҳои электронӣ;

Нарасидани кадрҳои тахассусӣ ва умуман набудани ҷойҳои тайёрнамоии ҷунин кадрҳо.

Масъалаҳои иқтисодӣ

Арзиши баланди ташкили китобхонаҳои электронӣ;

Арзиши баланди таҷҳизотҳо;

Раванди душвор ва меҳнатталаби ташаккул ва истифодаи маҳзани китобхонаҳои электронӣ.

Масъалаҳои ҳуқуқӣ

Муайяннамоии мақоми китобхонаҳои электронӣ – яъне китобхонаҳои электронӣ чӣ гуна ҳуқуқу уҳдадорихо доранд;

Муайяннамоии мавқеи иттилоот дар китобхонаҳои электронӣ – таъмини саҳеҳнокии иттилоот, мутобиқати он ба асл дар ҳоле, ки танҳо дар шакли электронӣ вучуд дошта бошад;

Проблемаҳои истифодаи тичоратии иттилоотҳои дар китобхонаҳои электронӣ мавҷудбуда;

Проблемаҳои ҳуқуқии шаҳрвандон барои дастрасии иттилоот ва маҳдудият барои пахши баъзе иттилоотҳо (маълумотҳои шахсӣ, иттилоотҳои махфӣ ва ғ.).

Масъалаҳои иҷтимоӣ

Тайёр набудани иттиҳодияҳои илмӣ, барои ташкил ва истифодаи китобхонаҳои электронӣ дар қорҳои худ;

Таҷрибаи ноқофии омӯзгорон ва донишҷӯён дар истифодаи китобхонаҳои электронӣ ва дигар низомҳои иттилоотӣ дар қорҷӯбаи раванди таълимӣ.

Пешниҳодҳо баҳри беҳтарнамоии сатҳи хизматрасониҳо дар китобхонаҳои электронӣ

- Тарбияи мутахассисони касбӣ;
- Таҳияи барномаҳои шабакавии иттиҳодиявӣ;
- Таъсиси маркази ягонаи низоми иттилоотӣ;
- Фароҳамоварии дастрасии бештар ба маводи маҳзан, бойгонӣ ва дигар манбаъҳои иттилоотӣ;

Метавон гуфт, ки ҷомеаи мутамаддин китобхонаҳои электрониро ҳамчун як падидаи нав дар инкишофи илму фарҳанг ва маънавиёти ҷомеа медонад,

зеро тараққиёти технологияи муосир боиси пешрафти илм ва пешрафти илм омили рушди ҷомеа мегардад.

Адабиёт

1. Костина, А. В. Тенденции развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». – 2009. – № 4 – Культурология.

2. Боташева, А. И. Электронная библиотека. Классификация электронных библиотек. Федеральная корпоративная библиотека вузов, 15 окт. 2011 г.

3. Гарбо, О. Информационные службы, библиотеки, архивы // Всемирный доклад ЮНЕСКО о коммуникации и информации в 1999-2000 гг. Глава 7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.polpred.com/free/unesco/7.html>

4. Шрайберг, Я. Л. Библиотеки и информационные технологии: десять лет спустя. Ежегодный Пленарный Доклад Международной конференции. – Крым, 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ellib.gpntb.ru/jrnl.php?doc=4>

5. Тоннеев, Ф. В ожидании творца. [Текст]: Любите электронную книгу – источник знаний Учительская газета. – 2004. – №49. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ug.ru/?action=topic&toid=7402>

Бердизода Ё.

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК В ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

В статье освещаются вопросы организации электронных библиотек в высших учебных заведениях и их роль в обслуживании и удовлетворении информационных потребностей студентов и профессорско-преподавательского состава. Автор, рассматривая технические, экономические, социальные и правовые вопросы организации электронных библиотек, предлагает конкретные пути улучшения библиотечно-библиографического обслуживания в электронных библиотеках.

Ключевые слова: информация, Интернет, новая технология, инновация, электронная библиотека, студент, библиотечное обслуживание.

Berdizoda Y.

THE ROLE OF DIGITAL LIBRARIES IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL KNOWLEDGE OF STUDENTS

In the article are highlighted the questions of organization of digital libraries in higher education institutions and their role in the service and satisfaction of information needs of students and faculty and are also considered the technical, eco-

conomic, social and legal issues of organization of electronic libraries and planned ways of improving bibliographic services in digital libraries.

Keywords: information, Internet, new technology, innovation, electronic library, student, library services.

ТДУ 02+024+025.4+002

Валиев Ч.

ИСТИФОДАИ НАВГОНИҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР КИТОБХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола роҳҳои истифодаи навгоии технологияи муосир дар шароити фазаи иттилоотӣ ва ҷараёни воридшавии китобхонаҳои Тоҷикистон ба ҷомеаи иттилоотӣ нишон дода шуда, зарурати коркарди консепсияи Китобхонаи электронии миллӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: навгонӣ, технологияи муосир, китобхона, хонанда, ҷомеаи иттилоотӣ, захираи электронӣ, китобхонаи электронии миллӣ.

Инсоният дар тӯли мавҷудияти худ як зумра инқилобҳои илмию техникиро паси сар намудааст, ки ҳар кадомашон дар камолот ва худшиносии он нақши амиқро боқӣ гузоштаанд. Масалан, асри сангӣ ба пайдошавии аввалин олоти меҳнат сабаб гашт, ки он заҳмати инсонро куллан дигаргун сохт. Асри биринҷӣ ба азхудкунии гудохтани металл овард, ки он ба дигаргуншавии моҳияти ҳаёти ҷамъиятӣ маконе дод. Ва бо ҳамин зайл, асри чарх ба пайдоиш ва истифодаи аробаю автомобил, асри барқ, асри ядрӣ ба азхудкунии ва инкишофи минбаъдаи омӯзиши кайҳон ва энергетикаи атомӣ сабаб гаштаанд, ки онҳо меҳнати фикрию ҷисмонии инсонро миллионҳо маротиба осон гардониданд. Имрӯзҳо бошад, инсон дар бораи асри иттилоотӣ сухан меронад. Ин бесабаб нест. Асри XXI барои он асри «Иттилоотӣ» ном гирифтааст, ки бояд дар ин аср тамоми самтҳои фаъолияти инсон аз дастовардҳои техникаи компютерӣ ва технологияи навтарини коркарди иттилоот, маълумот баҳравар гардад. Дар чунин шароит Китобхона ва рисолати он дар ҷомеа тағйир меёбад, он ба муҳимтарин воситаи дастёбии озодонаи истифодабарандагон (хонандагон) ба иттилоот табдил ёфта, дар фаъолияти он қонеъгардонии ниёзҳои иттилоотӣ ва фарҳангии истифодабарандагон афзалияти бештар пайдо мекунад.

Дар шароити рушди босуръати ҷомеаи муосир иттилоот баробари захираҳои моддию энергетикӣ аҳамияти хос пайдо мекунад. Ҷараёни иттилоотӣ ба омили бунёдии мавҷудияти инсоният бадал меёбад. Он давлатҳое, ки воситаҳои муосири коммуникатсияи компютерӣ ва шабакаҳо, технологияи иттилоотӣ ва системаҳои идораи захираи иттилоотиро хуб истифода мебаранд, ба қомебиҳои баланди иқтисодию иҷтимоӣ ноил

мегарданд. Чараёни ҷаҳонишавӣ бо номи «иттилоотӣ» бештар ёд шуда, ба ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа таъсиргузор аст.

Ташаккули ҷомеаи муосири иттилоотӣ бе истифодаи захираҳои иттилоотӣ дар намуди электронӣ амалинашаванда аст. Ба шакли электронӣ гузаронидан ва дар системаи умумӣ гирд овардани захираи иттилоотӣ мақоми хос касб менамояд, дар ин ҳолат дараҷаи истехсол, ҳифз, ташкил ва паҳши иттилооти гуногун (матн, аудио, видео ва ғайра) ба сифати комилан нав иҷро мегардад, вусъати нисбатан васеъ ва истифодаи босамараш таъмин хоҳад шуд.

Технологияи муосири иттилоотӣ имкон медиҳад, ки андушти иттилооти инсоният дар миқёси васеъ ба шакли электронӣ гузаронда, шакли нави захираи иттилоотӣ арзи вучуд кунад. Ташкили дастбӣ ба сарчашмаҳои иттилоот дар шакли электронӣ яке аз вазифаҳои муҳимми хизматрасонии иттилоотии илму маориф мегардад. Бунёди Китобхонаи электронӣ дараҷаи нави истехсол, ҳифз, ташкил ва вусъатёбии иттилооти гуногунро таъмин месозад. Имрӯз технологияи Китобхонаи электронӣ барои идораи маълумоти ҳаҷман калон ва коркарди он имкони васеъ фароҳам меорад. Он ба яке аз соҳаҳои муқтадир ва муҳимми индустрияи иттилоотӣ бадал гардидааст, ки бо технологияи нави компютерӣ, омили иттилои ғайрианъанавӣ, технологияи босамари автоматӣ таҷҳизонида шудааст.

Тамоюл ба истифодаи технологияи нави иттилоотӣ, ислохоти куллии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ дар Тоҷикистон мақоми китобхонаҳоро дар ҷомеаамон дигар намуда, ҳадафу вазифаҳояшро васеъ ва душвор мегардонад. Маҳз китобхонаҳо имрӯз дар Тоҷикистон таҳкурсии барои бунёди сохтори ҷадиди иттилоотӣ мегузоранд. Дар шароити ҷаҳоншавии фазои иттилоотӣ такмил ва омӯзиши фаъолияти китобхонаҳои анъанавӣ ва бунёди китобхонаҳои электронӣ дар тамоми мамолики дунё яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Чараёни воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҷомеаи иттилоотӣ метавон бо таври зерин инициал намуд:

- ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ ҳамчун ҷузъи ягонаи иттилоотии умумиҷаҳонӣ;
- тараққиёти босуръати технологияи наву аълодараҷа, ки барои истифодаи оммавӣ дар ҷомеаи муосири иттилоотӣ пешбинӣ шудаанд;
- ташаккул ва рушди бозори иттилоот, қонеъгардони талаботи ҷомеа нисбат ба ҳадамот ва маҳсулоти китобдорӣ-иттилоотӣ;
- дар заминаи густариши ҳамкориҳои мутақобилан минтақавӣ ва байналмилалии китобдорӣ – иттилоотӣ баланд бардоштани сатҳи маълумот, мубодилаи илмӣ-техникӣ фарҳангӣ;
- ташаккули низоми таъминоти кафолати ҳуқуқҳои хонандагон ва истифодабарандагони китобхона ва ниҳодҳои иҷтимоӣ чихати дастбӣву истифода аз иттилоот ва тарғиби озодонаи он.

Баъди қабул гардидани як силсила асноди расмӣ, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (1.08. 2003), «Дар бораи

хуччатҳои электронӣ» (10.05.2002), «Дар бораи иттилоот» (10.05.2002), «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (2.12.2002), «Дар бораи реклама» (1.08.2003) барои воридшавии ва истифодаи навгониҳои технологияи иттилооти муосир дар китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои мусоиди ҳуқуқӣ фароҳам оварданд. Вале мучаҳҳаз набудани мақомоти иттилоотрасонӣ, китобхонаҳои мамлакат бо технологияи муосири иттилоотӣ-иртиботӣ, мавҷуд набудани теъдоди зарурии мутахассисону китобдорони дорои донишу малакаҳои компютерӣ, барномаҳои мақсадноки давлатӣ, монеаҳои асосӣ дар ин самт ба шумор мераванд. Имрӯз раванди босуръати инкишофи технологияи муосири иттилоотӣ дар соҳаи китобдорӣ-иттилоотӣ таъсири амиқ расонида, зарурати воридоти технологияи муосирро дар ин соҳа ноғузир сохтанд.

Яке аз самтҳои, ки иттилоотони фаъолияти китобдориро дар ҷумҳурӣ роҳандозӣ менамояд – рушди воситаҳои дастбии истифодабарандагон ба захираҳои пуррамаҷмаи иттилоотии ватанию хориҷӣ, феҳристҳои электронии китобхонаҳои ватанию хориҷӣ мебошад. Китобхонаҳои Тоҷикистон кунун натавонанд ба захираҳои иттилоотии анъанавӣ, балки электронӣ (шабакавӣ ва ғайришабакавӣ) дастрасӣ доранд. Баъзе китобхонаҳо дорои WEB-серверҳои худанд, қисме ба ҷамъовариҳои коллексияи камёби рақамӣ машғуланд. Афзоиши миқдори захираҳои электронии аз рӯйи шакли мазмун гуногун, имрӯз имкон намедихад, ки мутобиқати он имконпазир гардад. Ба болои ин, захираҳои электронӣ аз лиҳози шакл татбиқшавӣ ва воситаҳои паҳннамоя аз ҳам саҳт тафовут доранд. Маҳз китобхонаҳо бояд ин парокандагиро бартараф созанд, мушкилоти ба як шакл даровардашудаи роҳбӣ ба захираҳои электрониро ҳал намоянд, қимати бозғамӣ, саҳеҳият ва муҳимияташро гузаронад, ба ин васила сифати хизматрасонии иттилоотӣ ба маротиба баланд бардошта хоҳад шуд.

Коркарди консепсияи Китобхонаи электронии миллӣ (КЭМ) зарурати баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои тоҷикӣ чун дастоварди муҳими миллӣ, татбиқи имконоти воситаҳои муосири коммуникатсия бо мақсади илмӣ, техникӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, инчунин мутобиқати фаъолияти касбӣ ва илмии ҳудуди китобхонаҳоро ба миён меоварад.

Китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди мушкилоти молиявӣ ва душвории дигар дар ин ҷараёнҳо худро фаъолон нишон медиҳанд. Ҳоло дар аксари онҳо ҳаҷми муайяни хуччатҳои электронӣ гирд омада, ин раванд торафт вусъати тоза пайдо мекунад, мушкилоти ҷамъ овардани иттилоот тадриҷан ҳал мегардад. Ба ҳамин тариқ, муайян намудани сиёсати миллии ташкил, ҳифз ва пешниҳоди хуччатҳои электронӣ вазифаи таъхирнопазирест, ки дар ҳалли он бояд китобхонаҳо чун ниҳодҳои иҷтимоии дорои таҷрибаи хуби ташкилу тарғиби иттилоот ширкати фаъол дошта бошанд. Зарурияти объективии коркарди механизми мутобиқати фаъолият аз рӯйи тамоми самтҳои рушди рақаммонӣ ва ҷамъовариҳои иттилооти электронӣ ба вучуд омадааст. Механизми босамар дар ин росто метавонад Китобхонаи

электронии миллӣ бошад, ки ба қонеъ гардондани талабот мавриди иттилооти гуногун нигаронида мешавад. Зимнан, ҳолиё ин талабот фикравӣ ё бе-силсила бо намуди захираҳои маърифатиро илмӣ амсоли маҷаллаҳои электронӣ, «Китобхонаҳои электронии хусусӣ» ва ғайра қонеъ мегардад. Дар ҷараёни ташаккули ҷазои электронии иттилоот вазифаи иҷтимоии худро баробари китобхонаҳо инчунин макотиби олий, ниҳодҳои академӣ, осорхонаҳо, бойгонихо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ашхоси алоҳида ба иҷро мерасонанд.

Валиев Дж.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В БИБЛИОТЕКАХ ТАДЖИКИСТАНА

В своем исследовании, автор подвергает анализу пути использования новых инновационных технологий в условиях информационного пространства и процесс вхождения библиотек Таджикистана в информационное общество. Также рассмотрено необходимость разработки концепции Национальной электронной библиотеки.

Ключевые слова: инновация, новая технология, библиотека, читатель, информационное общество, электронный ресурс, национальная электронная библиотека.

Valiev J.

THE USE OF NEW INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE LIBRARIES OF TAJIKISTAN

The article deals with the use of new innovative technologies in condition of information sphere and the process of joining of Tajikistan libraries in the information society. Author also suggests the need of development of the concept of National electronic library.

Keywords: innovation, new technology, library, reader, information society, electronic resource, the National digital library.

ТДУ 02+39+022+024.1

Рачабова Н.

БАРГУЗОРИИ ТАҲҚИҚОТИ МАРКЕТИНГӢ ДАР КИТОБХОНА

Дар мақола масоили ташкил, баргузорӣ ва марҳалаҳои асосии таҳқиқоти маркетингӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Ҳамзамон

самтҳои асосии маркетинги китобдорӣ ва дастоварду норасоии он арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: таҳқиқот, маркетинг, инноватсия, китобхона, маркетинги китобдорӣ, пурсиш, пурсишнома, мушоҳида.

Калимаи «маркетинг» дар ибтидои қарни муосир барои ифодаи фаъолияти истехсолкунандагони мол ва таҳвилгарони хадамот мавриди истифодаи васеъ қарор мегирифт. Мафҳуми «маркетинг» (market аз забони англисӣ) маънои бозорро дорад. Дар мавриди мазкур онро метавон ҳамчун «функсияи бозорӣ» тарҷума кард. Дар амалия зери мафҳуми маркетинг фаъолияти мушаххаси бозорӣ фаҳмида мешавад. Айни замон принципҳои маркетинг дар соҳаи китобдорӣ фаъолона татбиқ мегарданд, зеро онҳо кафолати рушди устувори муассисаҳои китобдориро таъмин карда метавонанд. Воқеан, иттилооти маркетингӣ дар тамоми марҳилаҳои фаъолияти китобхонаҳои гуногун аҳамияти ҷавобгӯро муҳим дорад.

Иттилооти хуби маркетингӣ ба китобхона имкон медиҳад, ки:

дар рақобат бартарият ба даст орад;

муносибати истифодабарандагонро дар хадамоти китобдорӣ муайян намояд;

муҳити беруна ва дохилро назорат кунад;

стратегияи рушди хешро ҳамроҳанг созад;

фаъолияти худро арзёбӣ намояд;

самаранокии фаъолиятро баланд бардорад.

Таҳти мафҳуми маркетинги китобдорӣ қабл аз ҳама омӯзиши талаботи хонанда, ба бозор пешниҳод намудани хадамоти хеш бо мақсади ҷалби истифодабарандагон ва ба даст овардани фоидаи муайяни моддӣ фаҳмида мешавад. Бо назардошти он ки хадамоти китобдорӣ барои фурӯш пешбинӣ гардидаанд, онҳо бояд талаботи истифодабарандагонро қонеъ гардонанд. Аз ҳамин нуқтаи назар принципи асосии маркетинг ин тамоил ба талабот мебошад. Асоси ташаккули талаботро рекламаи хадамоти нави амали ташкил медиҳад. Омили асосие, ки ба пешбурди хадамоти китобдорӣ, ки онро мол низ номидан мумкин аст, мусоидат менамояд, ин нав будан, нарх ва сифати он дар қиёс бо рақибон мебошад.

Ҳамин тавр, маркетинги китобдорӣ аз нигоҳи мазмуни худ аз ду самти асосии зерин иборат мебошад:

Фаъолият вобаста ба таҳлили хадамоти китобдорӣ ва навгониҳои (инноватсияи) муассисаи китобдорӣ;

Фаъолияти вобаста ба пешбурди хадамоти китобдорӣ ва навгониҳо (инноватсияҳо) дар бозори иттилоот.

Бинобар ин маркетинги китобдорӣ миёни мучмӯи муносибатҳои китобхона ва истифодабарандагон масъул мебошад. Бо ибораи дигар, маркетинги китобдорӣ ин амалиёти яклаҳзагӣ набуда, балки раванди доимист, ки аз таҳия ва татбиқи стратегияи китобхона, пешбурди хадамоту маҳсулот дар бозори иттилоот ва фурӯши хадамоту инноватсияҳо иборат мебошад.

Концепсия ва стратегияи маркетинг дар тамоми соҳаҳои фаъолият аз он иборат аст, ки муассиса тавассути таҳқиқоти маркетингӣ дархосту талаботи гурӯҳи мушаххасро муайян намуда, қонеъгардонии онро таъмин менамояд. Дар маркетинги китобдорӣ таҳқиқоти маркетингӣ имкон медиҳад, ки гурӯҳҳои нави истифодабарандагон ошкор гардида, хадамоти нав таҳия ва шаклҳои нави кор пешниҳод гарданд.

Қорӣ намудани ҳама гуна инноватсия таҳлили амиқи маълумотҳоро бо мақсади кам гардонидани таваккал (риск) ташкил медиҳад.

Қараёни таҳқиқоти маркетингӣ аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

1. Муайян намудани проблема ва ташаккули мақсадҳои таҳқиқот;
2. Интихоби сарчашмаҳои иттилоот (маълумоти дуюмдараҷа ва ибтидоӣ);
3. Ҷамъовариҳои иттилоот, мушоҳида, таҷрибагузаронӣ, пурсиш;
4. Таҳлили иттилооти ҷамъоваришуда;
5. Пешниҳоди натиҷаҳои бадастомада.

Дар китобхонаҳо дар баробари мушоҳида аксаран услуби пурсиш дар шакли паҳн намудани анкетаҳо (пурсишномаҳо) гузаронида мешавад. Масалан, гузаронидани пурсиш бо мақсади муайян намудани самаранокии фаъолияти сохторҳои алоҳидаи китобхона вобаста ба талаботи истифодабарандагон ба мақсад мувофиқ аст. Он имкон медиҳад, ки ҳар як сохтори китобхона намудҳои навро таҳия намуда, дар бозори иттилоот фурӯшад.

Натиҷаи баъзе таҳқиқотҳои маркетингӣ нишон медиҳанд, ки истифодабарандагон омодаанд, барои истифодаи интернет, технологияҳои компютерӣ, пойгоҳҳои иттилоотии электронӣ, видеокурсҳо, нусхабардорӣ маблағ пардохт намоянд. Ҳамзамон, таҳқиқоти мазкур собит намудаанд, ки қариб 50 фоизи респондентон мехоҳанд, ки китобхонаи минтақаи худро ҳамчун маркази интернетӣ ва қариб 40 фоиз ҳамчун маркази фароғатӣ бинанд.

Масалан, гузаронидани таҳқиқоти маркетингӣ дар байни соҳибкорон оид ба ташкили маркази иттилооти хизматӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Дар зер якчанд тавсияҳоро барои баланд бардоштани сифати анкетаҳо (пурсишномаҳо) ва ҷамъовариҳои самарабахши маълумоти маркетингӣ пешниҳод менамоем:

Талабот барои таҳияи саволҳо:

- Саволҳо бояд одӣ ва фаҳмо бошанд;
- Саволҳо бояд як маъноро ифода кунанд;
- Саволҳо бояд бетараф (дахолатнакунанда, безарар) бошанд.

Риояи принципҳои ҷобачогузориҳои анкетаҳо:

Тартиби саволҳо: аз одӣ ба мураккаб, аз умумӣ ба махсус, аз уҳдадорнакунанда ба боназокат (нозук).

Аввал саволҳое, ки бовариро муқаррар мекунанд, сипас саволҳои назоратӣ, дар охир саволҳо оид ба шахсият.

Интихоби ҳаҷми муносиби анкетаҳо:

- Анкетаҳои калонҳаҷм боиси аз ҷавоб саркашӣ намудан мегарданд;
- Саволҳои кӯтоҳ боиси пайдоиши фикр нисбати камаҳамият будани анкета мегарданд;

Вақт барои гузаронидани пурсиш бояд аз 20-30 дақиқа зиёд набошад. Мушоҳида услуби нисбатан одии гузаронидани таҳқиқот ба шумор меравад. Барои осон гардонидани раванди мушоҳида дар назди рафҳои китобӣ, фонди кушод ё ягон чорабинӣ аз чадвалҳои зерин истифода бурдан мумкин аст:

Шакли бақайдгирии мушоҳида

Мушоҳид _____ чойи мушоҳида _____
Сана _____ Вақт _____

Сохтори гурӯҳи мушоҳидашаванда

Шумораи гурӯҳ: _____ калонсолон _____ кӯдакон _____
Чинс: (калонсолон) мард _____ зан _____
Чинс: (кӯдакон) мард _____ зан _____

Бақайдгирии рафтор (муносибат) дар фонди кушод

Рафтор	Китоби 1	Китоби 2	Китоби 3	Китоби 4
Аз назди фонд бепарво гузаштан				
Мутолиа кардани китоб				
Интихоби китоби муайян				
Муҳокима бо дигар аъзои гурӯҳ				
Дигар хусусиятҳои интихоб				

Ҳамин тавр, дар ин намуна рафтори мушоҳидашаванда ва бақайдгирии он нишон дода шудааст. Дар қисми болоии намуна нишон додани ному насаби мушоҳид (муҳаққик), сана ва вақти гузаронидани мушоҳида ба мақсад мувофиқ аст.

Марҳилаи 4. Таҳлили иттилооти ҷамъовардашуда аз усули таҳлили сифативу миқдорӣ иборат аст.

Марҳилаи 5. Пешниҳоди натиҷаҳои бадастомада. Ҷамъбасти ниҳони таҳқиқоти маркетингии гузаронидашуда таҳияи хулоса ва тавсияҳо мебошад. Онҳо бояд аз натиҷаҳои таҳқиқот бароянд, далелнок ва боварибахш бошанд ва ба ҳалли проблемаи мавриди таҳқиқ мусоидат намоянд.

Панҷ тарзи маъмули пешниҳоди натоиҷи бадастомада мавҷуд аст:

Гузориши шифохӣ, ки аз баёни натиҷа ва хулосаҳои дар ҷараёни таҳқиқот бадастомада иборат аст.

Ҳисобот, ин инъикоси ҳатти натоиҷи таҳқиқот аст.

Маъруза, аз ҳисобот ва ҷавоб ба саволҳо иборат аст.

Хулоса барои нашрияҳои илмӣ ё мақола барои ВАО.

Ҷува аз мақолаҳо, андешаи муҳолифон (оппонентҳо), суратчаласаи мувоҳисаҳо, библиография, маводи методӣ иборат аст.

Вақти он расидааст, ки китобхонаҳои Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаи пешқадами китобхонаҳои кишварҳои мутараққӣ ба гузаронидани таҳқиқоти маркетингӣ шурӯъ намоянд. Мутаассифона, имрӯз ҳатто китобхонаҳои бузургтарини мамлакат, ҳамчунин марказҳои калони илмӣ дар ин самт қорри назаррасе анҷом намодаанд. Дар барномаҳои муассисаҳои таълимӣ соҳаи китобдорӣ ба омӯзиши мавзӯи маркетинги китобдорӣ таваҷҷуҳи кофӣ зоҳир намегардад. Таъсири манфии чунин муносибат бешак ба фаъолияти рӯзмарраи китобхонаҳои ҷумҳурӣ баръало эҳсос мегардад. Китобдорони мамлакат донишу малакаҳои кофӣ дар самти қор дар бозори иттилоотӣ надоранд, аз услубҳо, принципҳои маркетинги китобдорӣ огоҳ нестанд. Чунин вазъият боиси мавқеъ пайдо карда натавонистани китобхонаҳо дар бозори иттилоотӣ, паст гардидани сатҳу сифати фаъолияти онҳо, кам шудани ҳадамоту маҳсулоти пулакии онҳо ва ниҳоят хеле кам гардидани шумораи истифодабарандагон гардидааст.

Ба андешаи мо дар шароити ҷомеаи рушдбандаи иттилоотии муосир бояд дар сохтори тамоми китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва марказии шаҳру ноҳияҳо, китобхонаҳои илмӣ муассисаҳои олии касбӣ шӯба ё бахшҳои маркетинг таъсис дода шаванд.

Барои огози самаранокии қор дар ин самт қабл аз ҳама шӯбаи дахлдори Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот, кафедраҳои таҳассуси Донишкадаи фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода бо дарназардошти хусусиятҳои хоси бозори иттилоотии кишвар ба пажӯҳиши проблемаҳои муҳими маркетинги китобдорӣ оғоз намоянд. Ҷалби нерӯҳои нави илмӣ аз ҳисоби хатмкардагони факултаи китобдорӣ ва иттилоотшиносии ДДФСТ ба номи М. Турсунзода, ташкили ихтисоси дуҷуми дорои тамоили маркетингӣ дар факултаи мазкур, таъсиси маҷаллаи махсуси илмӣ «Маркетинг ва рекламаи китобдорӣ», таҳия ва нашри рисолаҳо ва мақолоти илмӣ, гузаронидани ҷамоишҳои илмӣ доир ба мавзӯ, мувоҳисаҳои давомдори илмӣ дар саҳифаҳои ВАО, телевизион ва радио ба мақсад мувофиқ аст.

Барои он ки маркетинги китобдорӣ дар мамлакат воқеан ривочу раванг ёбад бояд ҳангоми таҳияи барномаҳои давлатии рушди соҳаи китобдорӣ маблағгузорию устувори раванди таҳқиқи проблемаҳои маркетинг ва рекламаи китобдорӣ, ташкили курсҳои бозомӯзӣ ва тақмили ихтисос бо равияи маркетинг ва реклама, таҷрибаомӯзии китобдорон дар хориҷи кишвар ба инобат гирифта шавад. Илова бар ин ҳамасола мавзӯи таҳқиқоти илмӣ аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ маблағгузорӣ мешаванд, ин имконият низ набояд аз мадди назар

дур монад. Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот имкон дорад дар саҳифаҳои нашрияҳои илмӣ хеш ҷаҳлатро ба раванҳои махсуси менеҷмент, маркетинг ва рекламаи китобдорӣ, яъне самтҳои нисбатан афзалиятноки таҳқиқоти илмиро ҷой диҳад. Бо иборати дигар, дар ин самт муттаҳидгардонӣ ва ҳамроҳгирӣ ба ҷаҳлати илмӣ ва эҷоди ба манфиати соҳаи китобдорӣ кишвар хоҳад буд.

Раджабова Н.

ПРОВЕДЕНИЕ МАРКЕТИНГОВОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В БИБЛИОТЕКАХ

В статье анализируются вопросы организации, проведения и основные этапы маркетингового исследования на примере деятельности библиотек Республики Таджикистан. Автор, также освещает основные направления библиотечного маркетинга, её достижения и недостатки.

Ключевые слова: исследование, маркетинг, инновация, библиотека, библиотечный маркетинг, опрос, анкета, наблюдение.

Rajabov N.

CONDUCTING MARKET RESEARCH IN LIBRARIES

In the article were investigated the questions of the organization, conduct and basic steps of marketing research. Also were highlighted the main directions of library marketing and its achievements and shortcomings.

Keywords: research, marketing, innovation, library, library marketing, survey, questionnaire, observation.

УДК 021+023+024+025.3+378

Абдумуминзода С.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье рассматривается роль вузовских электронных библиотек в формировании, обработки и предоставление потребителям информационных ресурсов по основным отраслям знаний. Также анализируется современное состояние работы вузовских электронных библиотек и намечаются пути дальнейшего улучшения работы этих библиотек путем координации деятельности всей вузовских библиотек республики.

Ключевые слова: информация, новая технология, фонд, электронная библиотека, студент, высшая школа, координация.

В подчинении всех высших учебных заведений Республики Таджикистан имеются учебные библиотеки, которые выступают как основной центр получения профессиональных знаний. Эти библиотеки по сегодняшний день в традиционном порядке эффективно служат студентам и преподавателям. С зарождением (появлением) современных информационных технологий работа вузовских библиотек оживилась, повысилась их роль в формировании профессиональной пригодности студентов. Особенно открытие вузовских электронных библиотек дало заметный толчок в учебной системе и обогащении профессиональных знаний студентов.

Электронные библиотеки появились по требованию времени и дали студентам широкие возможности получения источников информации. На сегодняшний день источники информации можно получить в разных формах в электронном варианте в сети интернета. Но именно электронная библиотека и есть надежный источник обеспечения информацией. Как отмечает Т. Майстрович: «Библиотеки всегда играли важную роль в собирании, хранении и распространении накопленного человечеством знаний. При гостеприимности библиотечного фонда к электронным документам, именно библиотеки могут и должны внести основной вклад в структуризацию электронного информационно-документного пространства» [3]. Электронные документы играют важную роль в библиотечной деятельности. В настоящее время электронный документ признан объектом библиотечной деятельности [3]. Перед внесением какого-либо источника в библиотечный фонд, сначала его изучают. Определяется точность, важность, безопасность и другие стороны вносимого материала, затем вносится в электронный фонд библиотеки. Это и есть важная отличительная черта информации электронных библиотек от беспорядочных не отредактированных информации, которые входят из других сайтов в сети интернета. Осуществление данного процесса в электронных библиотеках – это и есть гарантия обеспечения будущих специалистов доверенной информацией.

Положительные и отрицательные стороны электронных библиотек на сегодняшний день изучаются со стороны многих ученых. Отечественные исследователи С. Сулаймони, Ш. Комилзода, С. Шосаидов в своих научных книгах и статьях рассматривают важность электронных библиотек для общества, основание электронной базы, современные приёмы электронизации традиционной литературы, отличие электронной библиотеки от традиционной библиотеки. Также многие зарубежные ученые, такие как А. Земсков, Я. Шрайберг, В. Вильям, Л. Эшкрофт, К. Ленгдон, Ю. Хакала, Д. Хаанк, М. Халанова, Г. Турусбаева, В. Сидоренко, М. Рыбаков, Э. Морган и другие выразили свою точку зрения по этому вопросу.

Несмотря на все диспуты и анализы, проблема электронных библиотек нуждается в изучении, потому что процесс электронизации развивается и в деятельность электронных библиотек внедряются новые рабочие методы и направления. Становится больше новых электронных средств получения ин-

формации, наряду с положительными особенностями есть и немало особенностей, которые имеют отрицательное действие на кругозор, сознательность, культуру и воспитание молодежи. Это обстоятельство ставит огромную ответственность перед электронными библиотеками в воспитании будущих кадров и самосознательной молодежи. Электронные библиотеки высших учебных заведений в этой ситуации должны организовать умелое использование создания и управления электронными библиотеками.

К сожалению, по сегодняшний день по отношению деятельности вузовских библиотек Республики Таджикистан не было закончено ни одно исследование. Изучение состояния вузовских электронных библиотек Таджикистана в данный момент доказывает, что в этом направлении каждое высшее учебное заведение по мере своих возможностей создает свою электронную библиотеку, и она действует в рамках материальной и интеллектуальной возможности. Нет определенного порядка в деятельности вузовских библиотек страны. У кого-то недостаток в современной технике и технологии, у других нехватка опытных специалистов, умеющих управлять данной техникой. Другая очень важная проблема – это связь между вузовскими электронными библиотеками, которую никакой акт не может с точки зрения закона устанавливать или никакой акт не может аргументировано доказать, что эта связь имеется. Независимо от того, что все вузы отличаются друг от друга какими-то качествами, у них есть особенности, которые сближают их деятельность, и могут облегчить их проблему в результате сотрудничества. Между электронными библиотеками республики должна быть обоюдная связь по использованию электронных материалов. Таким образом у студентов появляется широкая возможность доступа в информационный мир, и их потребности будут удовлетворяться точной и надежной информацией. Электронные источники должны использоваться целенаправленно. Сами «электронные ресурсы - это электронные материалы, которые составлены определенной целью» [4].

Обоюдная доступность электронных источников вузов между собой – это один из основных способов обогащения фондов электронных библиотек, целевое их использование и приобретение широких возможностей в этом направлении.

Путем приобретения всех электронных источников вузов для обоюдного пользования можно достичь подготовки высококвалифицированных специалистов. Потому что на сегодняшний день все вузы могут предоставить имеющиеся электронные источники только своим студентам. Эти информации не выставляют для общего пользования в своих библиотечных сайтах. Опытные специалисты, лучшие технологи должны составить план соединения электронных источников всех вузов Таджикистана. И эти объединенные источники со стороны специального центра должны контролироваться для защиты авторского права и безопасности их использования. Считаем, что создание такого контролируемого центра и предоставление специальной программы по соединению электронных источников вузовских библиотек является первостепенной обязанностью Министерства образования и науки Республики Таджикистан. В

связи с тем, что все высшие учебные заведения подчиняются Министерству образования и науки Республики Таджикистан и проблема подготовки кадров тоже входит в обязанности данного Министерства, данное предложение очень даже выгодное для подготовки опытных специалистов.

Такой порядок объединения можно еще и усовершенствовать, и это должны делать программисты. Результат осуществления данного плана – это обогащение и обеспечение вузовских электронных библиотек неограниченными электронными источниками на высшем уровне.

Конечно, целенаправленное использование организованных электронных источников входит в обязанность ответственных работников и других сотрудников электронных библиотек. В настоящее время вузовские электронные библиотеки управляются библиотекарями с высшим образованием или технологиями. Уровень знаний сотрудников этих библиотек непосредственно влияет на их деятельность. Электронную библиотеку, которая оснащена современным оборудованием, но в ней нет специалиста, воспринимающего современные знания, нельзя считать отвечающим современным требованиям. Поэтому необходимо в первую очередь задуматься над подготовкой библиотечных кадров, отвечающим современным требованиям. По мнению М. Тоджи «введение нового порядка обслуживания с использованием современных технологий для повышения квалификации сотрудников библиотек требует подготовки специальных рабочих программ» [5]. Подготовка таких программ может оказать безмерную помощь в развитии деятельности электронных библиотек. Как отличается процесс работы традиционных библиотек от электронных библиотек также должен во многом отличаться сотрудник электронной библиотеки. Как отмечает О. Шакира «Сотрудники современных научных библиотек – это не только традиционные хранители и распрос хранители постоянно возрастающего информационного потока, они являются аналитиками информации, провайдерами, информационными менеджерами» [7]. Чувствуется, что в настоящее время электронные библиотеки остро нуждаются в хороших специалистах.

Обеспечение безопасности и долголетие вузовских электронных источников считается одним из основных задач высших учебных заведений. Хотя на сегодняшний день имеются специальные программы защиты информации и электронные источники сохраняются в специальной памяти, моменты исчезновения материалов полностью не устранены.

Перед обеспечением долголетия электронных источников есть трудность собрания воедино беспорядочные информации. Для этого необходимо очень много трудиться. Потому что информацию, которая распространилась с высокой скоростью, очень трудно собрать в одно целое и изучить. Академик С. И. Вавилов мыслит, что современный человек «у подножия великих Гималаев в библиотеке как искатель золота, и он должен собрать золотые песчинки из песчаной местности» [2]. В связи с тем, что физические возможности у студентов очень ограничены, библиотеки должны взять на себя эту работу. Библиотеки должны подготовить всю необходимую информацию для своих поль-

зователей. По мнению академика А. Н. Несмеянова «химик, знающий многие языки мира, если с начала января начнет читать по сорок часов в неделю, со скоростью четыре статьи за один час все важные материалы, которые написаны для него в течение одного года, то он до конца года изучит только одну двадцатую часть данного материала» [1]. Исходя из этого, электронные книги вузов должны быть обогащены сравнительно важными материалами.

Есть еще одна трудность, которая создает препятствие в обогащении вузовских электронных библиотек, это то, что в бюджете вузов и государства не предусмотрены необходимые денежные средства для данной цели. Приобретение необходимых денежных средств может решить существующие проблемы электронных библиотек и помочь всестороннему культурному и интеллектуальному развитию нации.

Литература

1. Авгонов, К. Основные направления библиотечного образования в Республике Таджикистан [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 180 с.
2. Вавилов, С.И. Несколько замечаний о книгах [Текст]. – М.: Книга, 1980. – 232 с.
3. Майстрович, Т.В. Электронный документ как объект библиотечного дела [Текст] / Т.В. Майстрович. – М.: Пашков дом, 2004. – 247 с.
4. Сулаймони, С. Электронные библиотеки [Текст] / Ред.: Дж.Шерматов. – Душанбе: Эчод, 2009. – 104 с. – Текст на тадж.яз.
5. Тоджи, М. Первые шаги в создание электронные библиотеки [Текст] // Китобдор. – 2011. – №1-2. – С.25-26. – Текст на тадж.яз.
6. Филиппова, Т. Надежда и память [Текст] // Библиотечное дело. – 2004. – №8. – С.1.
7. Шакира, О. Новые задачи – новое мышления [Текст] // Библиотечное дело. – 2004. – №8. – С.8 – 10.

Абдумуминзода С.

ФАЪОЛИЯТИ ИТТИЛООТИИ КИТОБХОНАҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ МАКТАБҲОИ ОЛӢ

Дар мақола нақши китобхонаи электронии мактабҳои олии дар ҷамъоварӣ, коркард ва мавриди истифодаи истеъмолкунандагон қарор додани захираи иттилоотӣ оид ба соҳаҳои асосии дониш арзёбӣ шудааст. Ҳамзамон вазъи кунунии қори китобхонаҳои электронии мактабҳои олии мавриди омӯзиш қарор гирифта, роҳҳои беҳтар намудани қор дар ин китобхонаҳо тавассути Ҳамоҳангсозии фаъолияти Ҳамаи китобхонаҳои электронии мактабҳои олии ҷумҳурӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: иттилоот, технологияи муосир, фонд, китобхонаи электронӣ, донишҷӯ, мактаби олии, Ҳамоҳангсозӣ.

Abdumuminzoda S.

INFORMATIVE ACTIVITIES OF THE ELECTRONIC LIBRARIES OF HIGH SCHOOLS

In this article are studied the role of electronic libraries of the high schools in gathering, elaboration, and making accessible of the information sources on basic spheres of knowledge. As well as are examined contemporary situation of the electronic libraries of the high schools and author shows the better ways of working in libraries through coordinating activities of all electronic libraries of the high schools in the country.

Keywords: information, modern technology, foundation, electronic libraries, student, high schools, coordination.

ТДУ 011/016+011/019+012+013+014+655.552

Акобирова М. ,

Раҳимов Х.

ОЁ «БИБЛИОГРАФИЯИ МОНОГРАФӢ» ГУФТАН ДУРУСТ АСТ?

(Тақриз ба китобномаи шарҳилолии Раҷабов, Ҷ. Осорномаи профессор Сафар Сулаймонӣ: Библиографияи монографӣ (?) / Зери назари академик Ф. Шарифзода; муҳаррир: Б. Холов. – Душанбе, 2016. – 284 с.).

«Осорномаи профессор Сафар Сулаймонӣ» ба муносибати 65-солагии доктори илмҳои педагогӣ, профессор, академики Академияи байналмилалӣ иттилоотсозии СММ, узви Бунёди эроншиносии Ҷумҳурии исломии Эрон Сафар Сулаймонӣ аз ҷониби Ҷӯрабой Раҷабов, ки яке аз китобдорони собиқадори ҷумҳурӣ мебошад, мураттаб гардида, соли 2016 рӯйи чоп омадааст.

Дар мақолае, ки таҳти унвони «Дар паҳнои илму фарҳанг» ба забони тоҷикӣ ва «В недрах науки и культуры» ба забони русӣ дар аввали китоб ҷойгир гардидааст, дар бораи фаъолияти Сафар Сулаймонӣ иттилоъ дода шудааст. Дар мақола омадааст, ки «осорнома барои муаррифии шахсият ва равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои фаъолияти илмӣ профессор ва мушаххассозии ҷойгоҳ ва мавқеи ӯ дар ҷодаи илму фарҳанги кишвари соҳибистиклоли Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард».

Қайд бояд намуд, ки «Осорнома»-и мазкур дастури библиографии нахустин набуда, дар асоси осорномаҳои қаблан интишорёфта, таҳия шудааст. Масалан, соли 1996 китобномаи шарҳилолии «Сафар Сулаймонӣ» (мураттиб Ш.Тошев), соли 2001 «Дар оғуши китобҳо: Маҷмӯаи мақолот ва китобномаи Сафар Сулаймонӣ» (мураттиб Б. Холов), соли 2008 «Китобшиносии осори Сафар Сулаймонӣ» (мураттибон Ҷ. Раҷабов ва С. Камолзода) ва соли 2011 «Китобшиносии осори Сафар Сулаймонӣ» (мураттиб С. Камолзода) ба таърифи расидаанд. «Осорнома»-и нав бошад, аз китобномаҳои қаблан интишорёфта айнан рӯйбардор карда шуда, ба он нашрҳои минбаъда рӯйи чопномада ворид гардидаанд, яъне нашри такрорӣ мебошад. Маъмулан, дар мавриди такроран чоп намудани китоб, ба шумораи нашри он ишора карда мешавад. Аз ин лиҳоз дар варақаи унвонӣ ва сарсухани дастури мазкур қайд мебоист кард, ки «Осорномаи профессор Сафар Сулаймонӣ» нашри 5-ум буда, бо ворид намудани иловаҳо пурра карда шудааст.

Дар хусуси зерсарлавҳаи «Библиографияи монографӣ»
(«Монографическая библиография»)

Монография худ асари илмии мустақил буда, мавзӯ ё масъалаи мушаххасро таҳқиқ менамояд. Дар монография адабиёт доир ба мавзӯи таҳқиқшаванда чамъбаст ва таҳлил карда шуда, одатан фарзия, назария ва концепсияҳои наवे, ки барои рушди илм мусоидат менамоянд, пешниҳод карда мешаванд. Тибқи Стандарти давлатӣ оид ба фаъолияти интишорӣ (ГОСТ 7.60 – 2003, п. 3.2.4.3.1.1) монография «нашрияи илмӣ ё илмӣ-оммавии як ё якчанд муаллиф мебошад, ки як проблема ё мавзӯро пурра ва ҳаматарафа таҳқиқ намудааст».

Дар соҳаи библиография истилоҳи «Монографияи библиографӣ» («Библиографическая монография») қабул шудааст, ки чунин маъно дорад: «Монографияи библиографӣ, 1) жанри дастури библиографии таъйиноти илмӣ-ёрирасон буда, дар асоси таҳқиқи амиқи теъдоди зиёди ҳуҷҷатҳо таҳия мешавад ва одатан, маълумоти нав ва саҳеҳро доир ба адабиёте, ки ба соҳа ё мавзӯи муайян тааллуқ дорад, дар бар мегирад; 2) дастури библиографии мухтасар мебошад, ки ба як фард бахшида шудааст. (Коришонов, О.П. Библиографоведение: Общий курс. – М., 1990). Ҳамзамон муфассалтар ниг. ба Лугати тафсири истилоҳи китобдорӣ (Тольковий словарь библиотечных терминов: www.library.h10.ru/Slovar.htm).

Дар «Осорнома»-и мазкур бошад, ибораи «Библиографияи монографӣ» («Монографическая библиография») омадааст, ки он маънои номгӯйи (ё феҳристи) монографияҳоро дорад. Ҳол он ки дар ин дастур танҳо монографияҳои олим не, балки осори дигари ӯ, ба монанди мақолот, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимию методӣ, тарҷумаҳо, дигар маводи таҳриркардаю тартибдода ва адабиёт доир ба фаъолияти илмию пажӯҳиши Сафар Сулаймонӣ, инчунин рисолаҳои номзадии химоянамудаи шогирдони ӯ, гирд оварда шудаанд.

Ғайр аз ин, қайд бояд намуд, ки худи калимаи «Осорнома» дар сарлавҳаи дастури мазкур маънои «китобнома», «феҳрист», «рӯйхат» ё «номгӯй»-ро дорад. Аз ин лиҳоз, баъди сарлавҳа бо сабти ибораи «Библиографияи монографӣ» тавсиф додани дастур нодуруст аст. «Осорнома»-и мазкур ба яке аз намудҳои дастури библиографӣ – китобномаи шарҳиҳолӣ тааллуқ дорад. Яъне, ин дастури библиографӣ, китобномаи шарҳиҳолии олим мебошад.

Дар хусуси мураттиби дастури библиографӣ

Дар варақаи унвонии китоб Ҷӯрабой Раҷабов ба сифати муаллиф муаррифӣ шудааст, ки ин нодуруст мебошад. Муаллиф шахсест, ки асарро эҷод намудааст. Ҷ. Раҷабов бошад, ба дастурҳои библиографии солҳои 1996, 2001, 2008 ва 2011 чопшуда нашрияҳои навро илова кардааст, на ин ки асар эҷод намудааст, яъне ӯ мураттиб мебошад. Ғайр аз ин, тавре дар боло қайд намудем, «Осорнома»-и мазкур аз китобно-

маҳои шарҳҳои солиҳои пеш батабърасида бо иловаи маводи нав айнан рӯбардор карда шудааст, яъне муруттибони нашрҳои қаблӣ дастур мувофиқи қонунгузорӣ дорои ҳуқуқи муаллифӣ буда, бояд ки дар «Осорнома»-и нав ҳамчун муруттиб ба инобат гирифта мешуданд ва ё дар сарсухан ба ин нашрияҳо ишора карда мешуд.

Дар хусуси навиштаҷоти библиографии ҳуҷҷатҳои

дар дастури библиографӣ дарҷгардида

Дар «Осорнома» 873 номгӯӣи монография, мақола, китоби дарсӣ, дастури методӣ, тарҷума, дигар маводи таҳриркардаю тартибдодаи Сафар Сулаймонӣ ва адабиёт доир ба фаъолияти илмию пажӯҳишии ӯ, инчунин рисолаҳои номзадӣи ҳимоянамудаи шогирдонаш, ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, форсӣ ва ўзбекӣ гирд оварда шудааст.

Дастури мазкур аз 4 қисм иборат буда, дар ду қисми аввал осори С.Сулаймонӣ ва адабиёт дар бораи ӯ ва дар қисми сеюм рисолаҳои номзадӣи ҳимоянамудаи шогирдони С.Сулаймонӣ тасвирнигорӣ шудаанд. Бо мақсади осон намудани пажӯҳиши маводи тасвирнигоришуда, дар қисми чаҳоруми дастур кӯмакфехриҳои алифбой ва мавзӯии осори С.Сулаймонӣ ва ашхос сабт шудаанд.

Тасвирнигории библиографӣ қисми асосии навиштаҷоти библиографӣ буда, тибқи қоидаҳои дар стандарти давлатии «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание» муайяншуда дар бораи ҳуҷҷат иттилоъ медиҳад. Тасвирнигории библиографии ҳуҷҷатҳои дар дастури мазкур ҷамъовардашуда, дар назари аввал, тибқи ҳамин ГОСТ ба анҷом расонида шудааст, яъне дар бораи ҳар як ҳуҷҷат иттилооти зерин дода шудааст: сарлавҳа, иттилоъ дар бораи шакли нашрия, тавсиф, иттилоъ дар бораи масъулин, шумораи нашр, иттилооти хусусӣ, санаи нашр ва миқдори саҳифаҳо.

Вале, мутаассифона, дар тасвирнигорӣ ва баёни мазмуни мухтасари осор (тавсифнигорӣ) ба ҳатогҳои ҷиддӣ роҳ дода шудааст, ки ин вазъият ҳам назария ва ҳам амалияи илми библиографияшиносӣ ва ҳамзамон муаррифии осори илмии олимро коҳиш додааст, масалан:

Дар қисми «I. Асарҳои Сафар Сулаймонӣ»

Дар «Осорнома» омадааст:

«14. Тамаддун [Матн] / Дар 4 китоб; Китоби 1: Тамаддуни бостон; Мух. масъул М.Исоматов. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 324 с. – Ҳаммуаллиф Т.Атахонов.» – *яъне иттилоъ дар бораи ҷилди китоб якҷоя бо иттилоъ дар бораи масъулин (муҳаррир) баъди аломати «/» ва ҳаммуаллиф дар охири навиштаҷоти библиографӣ баъди аломати «–» сабт шудааст, ки нодуруст мебошад. Ин ҳатогӣ дар навиштаҷоти библиографии рақамҳои 17, 19, 20, 21, 22, 23, 29, 30 низ ба назар мерасад.*

Мувофиқи ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание (с.58): иттилоъ дар бораи ҷилди китоб бояд баъди ало-

мати «:» ва иттилоъ дар бораи масъулин (муаллифон ва муҳаррир), бояд баъди аломати «/» ҷойгир карда шавад, яъне:

«14. Тамаддун [Матн]: Дар 4 китоб. Китоби 1. Тамаддуни бостон / С.Сулаймонӣ, Т.Атахонов; Муҳ. масъул: М.Исоматов. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 324 с.»

Дар «Осорнома» омадааст:

«26. Менечменти фаъолиятҳои китобдорӣ ва иттилоърасонӣ [Матн] / Китоби таълимӣ; Таҳрири С.Сулаймонӣ; Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 190 с. – Бо ҳамроҳии Ҷ.Шерматов.» – яъне тавсифи китоб ва иттилоъ дар бораи масъулини наشريя якҷоя баъди аломати «/» ҷойгир карда шудаанд, ки ин нодуруст мебошад; Ибораи «Бо ҳамроҳии Ҷ.Шерматов» нофаҳмост, ки ин шахс муаллиф аст ё муҳаррир? Ин хатогӣ дар навиштаҷоти библиографи рақамҳои 27, 31, 32, 37, 38, 41, 43, 48 низ ба назар мерасад.

Мувофиқи ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание (с.55): тавсифи китоб бояд баъди аломати «:» ва иттилоъ дар бораи масъулини наشريя бояд баъди аломати «/» ҷойгир шавад, яъне:

Дар ҳолати муаллиф будани Ҷ.Шерматов:

«26. Шерматов, Ҷ. Менечменти фаъолиятҳои китобдорӣ ва иттилоърасонӣ [Матн]: Китоби таълимӣ / Таҳрири С.Сулаймонӣ; Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 190 с.»

Дар ҳолати муҳаррир будани Ҷ.Шерматов:

«26. Менечменти фаъолиятҳои китобдорӣ ва иттилоърасонӣ [Матн]: Китоби таълимӣ / Таҳрири С.Сулаймонӣ ва Ҷ.Шерматов; Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 190 с.»

Дар «Осорнома» омадааст:

«34. Фарҳангшиносӣ [Матн]: Назария ва амалия / Чопи дувум, бо илова ва таҷдиди назар. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 528 с.» – яъне, пеш аз иттилоъ дар бораи шумораи нашр аломати «/» ҷойгир карда шудааст, ки ин нодуруст мебошад.

Мувофиқи ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание (с.55): иттилоъ дар бораи шумораи нашр бояд баъди аломатҳои «.-» ҷойгир карда шавад, яъне:

«34. Фарҳангшиносӣ [Матн]: Назария ва амалия. – Чопи дувум, бо илова ва таҷдиди назар. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 528 с.»

Дар «Осорнома» омадааст:

«35. Китобхонашиносӣ [Матн]: Китоби дарсӣ барои донишҷӯён (нашри дувум бо такмил ва иловаҳо). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. – 147 с.» – яъне тавсифи китоб ва иттилоъ дар бораи шумораи нашр баъди аломати «:» якҷоя сабт шудаанд, ки ин нодуруст мебошад.

Ғайр аз ин дар навиштаҷоти библиографии мазкур дар бораи дигар шахсони масъулини китоб, яъне муҳаррир маълумот дода нашудааст.

Мувофиқи ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание (С.55): *иттилоъ дар бораи шумораи нашр бояд дар алоҳидагӣ аз тавсиф баъди аломатҳои «.-» бо бардошта шудани аломати «()» ҷойгир карда шавад, яъне:*

«35. Китобхонашиносӣ [Матн]: Китоби дарсӣ барои донишҷӯён. – Нашри дувум бо такмил ва иловаҳо. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. – 147 с.»

Дар «Осорнома» омадааст:

«39. Таърихи китобдорӣ кишварҳои хориҷӣ [Матн]: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ / Нашри дувум бо илова ва таҷдиди назар; Зери назари Қ.Бӯриев; Мух. Б.Холов, С.Камолзода. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 255 с.» – *яъне, иттилоъ дар бораи шумораи нашр дар якҷоягӣ бо иттилоъ дар бораи масъулин баъди аломати «/» сабт шудааст, ки ин нодуруст мебошад.*

Мувофиқи ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание (С.55): *иттилоъ дар бораи шумораи нашр бояд баъди иттилоъ дар бораи масъулин ва аломатҳои «.-» ҷойгир карда шавад.*

«39. Таърихи китобдорӣ кишварҳои хориҷӣ [Матн]: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ / Зери назари Қ.Бӯриев; Мух. Б.Холов, С.Камолзода. – Нашри дувум бо илова ва таҷдиди назар. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 255 с.»

Дар дастурҳои библиографии фундаменталӣ, одатан, мундариҷаи асарҳои бузургҳаҷм ба намоиш гузошта шуда, асарҳое, ки тавассути сарлавҳаҳо дарки мазмуни нашрашон душвор аст, бо тавсифҳои маълумотӣ таъмин карда мешаванд. Мураттиби «Осорнома»-и мазкур кӯшидааст, ки ин услубро дар тавсифнигорӣ нашрҳо истифода барад. Вале, дар ин ҷода низ стандартҳои маъмул риоя нашудаанд, яъне қоидаҳои тавсифнигорӣ библиографӣ дағалона вайрон карда шудаанд. Масалан, дар навиштаҷоти библиографии зерин омадааст:

«11. Китоби сол [Матн]: Китобшиносии ҷорӣ фарҳангу ҳунари Тоҷикистон / Мурат. С.Сулаймонӣ, Б.Аҳмадов; Мух. Б.Холов; Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. – Душанбе, 2001. – 79 с.

Аз андеша то қалам фосила и бисёре аст, дониш аз тақлид то тавзеҳ ва нашри иттилоот масофати басо кӯтоҳ бояд, то пайвандгони маърифат ҳар яке дорои баҳрабардорӣ аз иттилооти зарурӣ ба фарҳангу ҳунар бошанд ва раҳро бар дониш ҳамвортар бисозанд. Ҳадафи ин нашрия муаррифӣ ва шинос намудани мутахассисону кормандони соҳаи фарҳангу ҳунар, олимону донишҷӯён оиди тозатарин китобу мақолотест, ки дар бораи фарҳангу ҳунари Тоҷикистон дар тӯли октябри 2000 ва декабри 2001 ба таъъ расидааст. Шеваи танзим ва базебӣ

иттилооти китобшиносии манобеъ бар асоси илмии мавзӯ таҳия гардидааст: чиҳати суҳулот дар амри дастбӣ ва истифодаи муосир, нахуст лозим аст, ки аз баҳши мундариҷа, мавзӯи назари ниёзро интиҳоб намуда, баъдан аз саҳифаҳои марбута онро дарёфт кардан мешавад. Умедворем мавриди истифода ба баҳрабардории ҳар чӣ беҳтару бештар қарор гирад.» – матни мазкур на ба намоиши мундариҷаи китоб монанд асту на ба тавсифи маълумотӣ. Танҳо як ҷумлаи он «**Ҳадафи ин наирия муаррифӣ ва шинос намудани мутахассисону кормандони соҳаи фарҳангу ҳунар, олимону донишҷӯён оиди тозатарин китобу мақоло-тест, ки дар бораи фарҳангу ҳунари Тоҷикистон дар тӯли октябри 2000 ва декабри 2001 ба таърифи расидааст.**» каму беи ба тавсифи маълумотӣ монандӣ дорад, ки он мебоист дар дохили навиштаҷоти библиографӣ, яъне баъди иттилоъ дар бораи шакли нашр баъди аломати «:» ҷойгир карда мешуд.

Ҳамин гуна матнҳои бемантиқ баъди навиштаҷоти библиографии рақамҳои 28, 32, 36, 41, 43, 45, 47 низ сабт шудаанд.

Дар навиштаҷоти библиографии рақамҳои 13, 24, 25, 26, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 46, 48 бошад, баъди навиштаҷоти библиографӣ ҳам «тавсиф»-ҳои бемантиқ ва ҳам мундариҷаи китоб ба намоиш гузошта шудаанд, ки ин, умуман, ба библиография иртиботе надорад.

Тавсифи библиографӣ бояд хеле мухтасар бошад, яъне бо як ҷумла дар бораи мазмун ва ҳадафи нашр иттилоъ диҳад. Ба ном тавсифҳои дар «Осор»-и мазкур додашуда бошанд, дар жанри номаълум ва бо забони хеле ғализу нофаҳмо ва бо хатогиҳои имлоӣ навишта шуда, хусусияти иттилоотӣ не, балки таҳлилий доранд, ки ин ҳолат дарки онҳоро барои хонанда хеле душвор намудааст. Масалан, ба тариқи интиҳобӣ, як сархати тавсифи тасвирнигории рақами 41-ро пеши назар меорем:

«41. Фарҳанги истилоҳоти фарогир [Матн] / Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 342 с.

...Камбуди луғатҳо ва фарҳангҳои тахассусӣ дар ҳавза аз як тараф ва ниёзи рӯзафзуни устодон, муҳаққиқон, донишҷӯён ва мутахассисони таълиму тарбият ва манбаъе, ки битавонад охири ҷаҳонро илмӣ дар соҳаи фарҳанги таҳсилоти фарогирро дар он биёбанд, аз тарафи дигар, аз ҷумла омилҳои ҳастанд, ки олиморо бар он дошт, ки дар таҳияи китоби ҳозир бикӯшанд. Ин камбуд ва ниёз, бахусус дар давраҳои такмили ин ришта бештар намоён аст...»???

Ба хонанда проблемаҳои интишорӣ ва роҳи ҳалли онҳоро фаҳмонидан зарур нест, ба ӯ танҳо иттилоъ дар бораи нашр лозим аст, то ки онро дарёфт карда, истифода барад.

Гумон меравад, ки чунин «тавсифнигорӣ» бо мақсади ҳар чи бузургтар намудани ҳаҷми дастури библиографӣ ихтироъ шудааст, зеро

дар ягон дастури меъёрии маъмули соҳаи библиография чунин тавсифнигорӣ тавсия нагардидааст.

Навиштаҷоти библиографии рақамҳои 2, 4, 6, 10, 11, 36 мебоист на дар зерқисми «1.1. Осори илмӣ, илмӣ-методӣ, китобҳои дарсӣ, таълимӣ ва нашрияҳои алоҳида», балки дар зерқисми «1.6. Сафар Сулаймонӣ – мураттиб (таҳиягар)-и китобҳо» ҷойгир карда мешуданд, зеро ки дар онҳо С.Сулаймонӣ ба ҳайси мураттиб сабт шудааст.

Дар навиштаҷоти библиографии «Осорнома»-и мазкур ихтисораҳои АТТ (№33, 40), ДДСТ (№1, 6, 13), КДР (№2-5), ва калимаҳои кӯтоҳкардашудаи «Мурат.» (№2, 4, 6, 10, 11), «Мух.» (№2, 5-7, 9, 11, 29, 31, 39), «Мух.масъул» (№14, 17, 21, 27, 28), истифода шудаанд, ки ба хонанда нофаҳмо мебошанд. Маъмулан, ҳангоми истифодаи ихтисора (аббревиатура) ва калимаҳои кӯтоҳкардашуда, дар нашрияҳои илмӣ, аз ҷумла дастурҳои библиографӣ, шакли пурраи ин калимаҳо дар рӯйхати махсус нишон дода мешавад. Вале, «Осорнома» бо чунин рӯйхат таъмин карда нашудааст.

Сабти калимаи ихтисоршудаи «акад.» дар тасвирнигории библиографии №40 бошад, умуман нодуруст аст, зеро навиштаҷоти библиографӣ бояд танҳо дар бораи нашрия ва ному насаби шахсони масъули он иттилоъ диҳад, на ин ки дар бораи унвони илмии онҳо.

Дар саҳифаи 4-и «Осорнома» омадааст, ки «**Дастур барои намуна (?) дар таҳияи библиографияҳо (?) сомонаҳои Интернетӣ, рӯйхати китобҳо барои кормандони китобхонаҳо ва марокизи иттилоърасонӣ, муҳаққиқону донишҷӯён муфид мебошад**». Вале, мутаассифона, чуноне, ки таҳлил нишон дод мураттиб ҳангоми таҳияи дастури мазкур ба ягон санади меъёрӣ ва ё стандартҳои маъмули соҳаи китобдорӣ така накардааст ва дар тасвирнигориву тавсифнависӣ ба хатогиҳои ҷиддӣ роҳ додааст. Чунин тарзи муносибат боиси коста гаштани арзиши илмиву методии дастур гашта, нагузостааст, ки «Осорнома»-и мазкур **ҳамчун намуна ва барои муҳаққиқону донишҷӯён муфид** арзёбӣ шавад.

Дар тасвирнигорию мураттабсозии маводи қисмҳои дуюм ва сеюми «Осорнома»-и мазкур низ хатогиҳои хеле ҷиддӣ ба назар мерасанд. Вале, мо бо мақсади сарфа намудани вақти хонанда, дар ҳамин ҷо нуқта мегузоредем.

Дар мақолае, ки таҳти унвони «Дар паҳнои илму фарҳанг» дар аввали дастур ҷойгир аст, самтҳои асосии пажӯҳишҳои илмии олим амиқ нишон дода шудаанд ва, агар, қисми библиографии дастур тибқи ҳамин самтҳо ва бо риояи қатъии қоидаҳои тасвирнигории библиографӣ мураттаб мегардид, он гоҳ ҳадафи дастури мазкур амалӣ мешуд, яъне, тавре ки дар мақолаи номбурда зикр шудааст, «осорнома барои муаррифии шахсият ва равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои фаъолияти илмии профессор ва мушаххассозии ҷойгоҳ ва мавқеи ӯ дар ҷодаи илму фарҳанги кишвари соҳибистиклоли Тоҷикистон» мусоидат мекард....

Комилзода Ш.

ФОРУМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ФАРҲАНГ

Рӯзҳои 26-28 марти соли 2017 дар шаҳри Даммом – маркази маъмурии минтақаи шарқии Шохигарии Арабистони Саудӣ Анҷумани адабию фарҳангии дуҷоми «Дорайн» таҳти унвони «Муассисаҳои фарҳангии давлатию хусусӣ: дастовардҳо ва уфуқҳои оянда» баргузор гардид.

Ҳадаф аз баргузории Анҷумани мазкур муайяну мушаххас намудани нақш ва мақоми муассисаҳои фарҳангии давлативу хусусӣ дар рушди маърифат ва паҳн гардонидани донишҳои адабиву фарҳангӣ, баррасии мушкилот ва чашмандози фаъолияти ояндаи ин муассисаҳо, буд.

Дар ҳамоиш ҳашт нишастии илмӣ доир гардид, ки дар он афкору андешаҳои ҳадафманд ироа гашт ва намоёндогон аз якҷанд кишварҳои ҷаҳон аз ҷумла: Алҷазоир, Аморати Муттаҳиди Араб, Баҳрайн, Испания, Кувайт, Қатар, Лубнон, Марокаш, Сенегал, Тоҷикистон, Тунис, Туркия, Ҷопон ва муассисаҳои фарҳангии маҳаллӣ ҳузур доштанд ва теъдоди 50 нафар муҳаққиқони соҳа дар мавзӯҳои гуногун маъруза хонданд.

Дар Анҷуман аз Ҷумҳурии Тоҷикистон директори Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот Ш. Комилзода ва муҳаррири Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик И. Давлатов иштирок ва дар мавзӯи «Вазъи омӯзиш ва таҳқиқи мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон» маъруза карданд. Таваҷҷуҳи қоршиносону иштирокчиёни Анҷуман ба таҳияву нашри «Феҳристи миллии мероси фарҳанги ғайримоддӣ», ки соли 2016 бо ибтикороти Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот рӯи ҷоп омада буд, бештар ҷалб карда шуд ва тақлиф ба миён омад, ки матни феҳрист ба забони арабӣ тарҷума карда шавад.

Боиси ифтихор ва қаноатмандист, ки аз оғоз то анҷоми Анҷуман намоёндогони дипломатияи тоҷик бо роҳбарии сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шохигарии Арабистони Саудӣ Заробиддин Қосимӣ дар қори Анҷуман ва ташкили Намоишгоҳи ҳунарҳои мардумӣ фаъолона ширкат варзиданд. Ҳамзамон сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шохигарии Арабистони Саудӣ Заробиддин Қосимӣ бо маърузаи пурмухтаво оид ба дастовардҳои Тоҷикистони соҳибистиклол, мероси илмиву адабии миллати тоҷик, эҷодиёти классикону намоёндогони назми муосири тоҷик маълумот дода, таваҷҷуҳи иштирокдорони Анҷуманро ба саҳми беназири миллати тоҷик дар тамаддунсозиву абадгардонии хотираи таърихӣ, ташаббусҳои ҷаҳонии Тоҷикистон марбут ба истифодаи оқилаи об ҷалб кард ва ҷиҳати густариши робитаҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Шохигарии Арабистони Саудӣ дар самти шинохти фарҳангу адабиёти миллии тарафайн, сайёҳӣ, тақвияти ҳамкорихои мутақобили илмиву фарҳангӣ миёни қоршиносону ҳунармандони ду кишвари бо ҳам дӯст, андешаҳои ҷолиб баён намуд.

Илова бар ин, таи се рӯзи баргузории Анҷуман «Гӯшаи Тоҷикистон» дар «Намоишгоҳи дастовардҳои адабиву фарҳангӣ» фаъолият намуд, ки дар он намоиши ҳунарҳои мардумӣ, аз қабилӣ либосҳои миллий, асбобҳои мусиқии миллий, мусаввараҳо, намунаҳои сузанӣ, гулдӯзӣ ва осори илмиву фарҳангии марбут ба таъриху фарҳанги миллати тоҷик, асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, китоб-албомҳои ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва осори илмиву адабии ба забони арабӣ дар Тоҷикистон батабърасида, ба маърази тамошо гузошта шуд, ки бо ғановату зебоиаш таваҷҷуҳи кулли иштироқдорони Анҷуманро ба худ ҷалб сохт.

Аҳли ҳамоиш дар хотимаи Анҷумани адабиву фарҳангии дуҷуми «Дорайн» тавсияҳои зайлро пешниҳод намуданд:

1. Муҳимияти пайваста барпо намудани чунин ҳамоишҳои илмие, ки дар раванди баргузори онҳо баҳсу мунозираҳо, таҷрибаҳо ва афкори нав чараён мегирад ва кашф мегардад. Ва ин таҷрибаҳо ба афроде, ки дар оянда муассисаҳои фарҳангии давлатию хусусӣ таъсис доданианд, боигарии маънавӣ мебахшад;

2. Расонидани кӯмаки моддиву маънавӣ ба муассисаҳои фарҳангии давлатию хусусӣ ва барои онҳо фароҳам сохтани фазои бонизому муносиб, ки истиқлолияти кориро кафолат диҳад;

3. Зарурати барпо намудани муассисаҳои фарҳангии давлатию хусусӣ махсусан дар Арабистони Саудӣ бо дарназарзошти дурнамои фаъолияти онҳо то соли 2030;

4. Таъкид намудани нақши муассисаҳои илмии академӣ дар омӯзишу таҳқиқи фаъолияти муассисаҳои фарҳангии давлатию хусусӣ ва пешниҳод намудани раъю афкори илмие, ки тавассути онҳо фаъолиятҳои густурда дар соҳаи фарҳанг хуб роҳандозӣ мешаванд;

5. Ҷалб намудани таваҷҷуҳи муассисаҳои фарҳангии давлатию хусусӣ ба муҳимияти ширкати ҷавонон дар фаъолиятҳои гуногунҷанбаи онҳо. Инчунин мавриди истифода қарор додани қобилият ва истеъдодҳои, ки ба миён омадаанд, дарҷ намудани қазияҳои ҷавонон дар раванди фаъолиятҳои муҳим;

6. Фаъл гардонидани муносибати мутақобили муассисаҳои фарҳангии давлатӣ ва хусусӣ, махсусан ҷиҳати ташкили маҳфилҳои адабӣ;

7. Таъсис додани вақфҳо барои фаъолияти мунтазами муассисаҳои фарҳангии давлатию хусусӣ ва толорҳо барои баргузори маҳфилҳои адабӣ;

8. Бо истифода аз тамоми роҳҳои муносиб пайваста пешниҳод намудани хизмати фарҳангӣ ба ҷомеа;

9. Барпо намудани муносибатҳои мутақобила бо соҳибкорон ва муассисаҳои иқтисодӣ барои кафолати кӯмаки молӣ ва фароҳам сохтани заминаҳои иқтисодии қавӣ барои муассисаҳои фарҳангии давлатӣ ва хусусӣ;

10. Барпо намудани муносибатҳои дучонибаи фарҳангии арабӣ ва ҷаҳонӣ, мусоидат ба ҷаҳонишавии фарҳанг ва тақвияти табодули фаъолиятҳои фарҳангӣ ва илмӣ.

Чараёни баргузори Анҷумани адабию фарҳангии дуҷуми «Дорайн», бахусус иштироку суҳанронии намоёндогони Тоҷикистон ва Гӯшаи намоиши ҳунарҳои мардумии Тоҷикистон дар он тавассути васоити ахбори оммаи Шохигарии Арабистони Саудӣ ва кишварҳои дигари арабӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифт.

МУАЛЛИФОН:

Абдумуминзода С., аспиранти ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода.

Акобирова М., ходими калони илмии ПИТФИ

Бердизода Ё. мудири шуъбаи Китобхонаи электрони ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода

Валиев Ч. сардори шуъбаи хизматрасонии библиографии Китобхонаи миллии Тоҷикистон.

Зубайдов А., номзади илмҳои таърих, муовини директори ПИТФИ оид ба илм.

Комилзода Ш., директори ПИТФИ.

Қутбиддинов А., номзади илмҳои филология, ходими пешбари илмии ПИТФИ.

Муродов М., доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири шуъбаи ахбори омма ва таъбу нашри ПИТФИ.

Носирова Л., мудири шуъбаи таърих ва назарияи фарҳангшиносии ПИТФИ.

Обидова Н., мудири кафедраи фортепианои махсуси Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов.

Обидпур Ч., ходими пешбари илмии ПИТФИ.

Пиров С., ходими калони илмии ПИТФИ.

Раҳимов Х., муҳаққиқ.

Рачабова Н., мудири кафедраи китобхонашиносии ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода.

Шариф З., магистри ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода

Чумъаев М.О. номзади илмҳои филология, ходими пешбари илмии ПИТФИ.

АВТОРЫ:

Абдумуминзода С., аспирантка ТГИКИ им. М. Турсунзаде.

Акобирова М., старший научный сотрудник НИИКИ.

Бердизода Ё., зав.отделом электронной библиотеки ТГИКИ им. М. Турсунзаде.

Валиев Ч., зав. отделом библиографического обслуживания Национальной библиотеки Таджикистана.

Джумаев М.О. кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник НИИКИ.

Комилзода Ш., директор НИИКИ.
Қутбиддинов А., кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник НИИКИ.
Муродов М., доктор филологических наук, зав. отд. СМИ и издательского дела НИИКИ.
Носирова Л., зав.отделом истории и теории культурологии НИИКИ.
Обидова Н., зав.кафедрой специальной фортепиано Таджикской национальной консерватории им. Т. Сатторова.
Обидпур Ч., ведущий научный сотрудник НИИКИ.
Раҷабова Н., зав.кафедрой библиотековедения ТГИКИ им. М. Турсунзаде.
Рахимов Х., исследователь.
Шариф З., магистрант ТГИКИ им. М. Турсунзаде.

AUTHORS:

Abdumuminzoda S. aspirant of the Tajik State Institute of Culture and Art named for M. Tursunzoda.
Akobirova M., . Senior scientific worker at Department of Mass Media of the RICI
Berdizoda Y. Head of the digital library of the Tajik State Institute of Culture and Art named for M. Tursunzoda.
Ishankulov M. Candidate in Art studies, leading scientific worker at the Department of Art studies of the RICI.
Jumaev M.O. Candidate in philological studies, leading scientific worker at the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICI.
Komilzoda Sh. Candidate in pedagogical studies, Director of the RICI.
Murodov M., Doctor of philological studies, Head of the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICI.
Qutbiddinov A. Candidate in philological studies, leading scientific worker at the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICI.
Nosirova L. Head of the Department of Culture and Leisure of the RICI.
Obidova N. Head of the Department of specific piano-forte of the Tajik National Conservatory named for T. Sattorov.

Obidpur J. Professor, Leading scientific worker at the Department of educational organization of the RICl.

Pirov S. Leading scientific worker at the Department of educational organization of the RICl.

Rahimov D. Candidate in philological studies, Deputy Director of the RICl.

Rahimov Kh., researcher.

Sharif Z. MA student of the Tajik State Institute of Culture and Art named for M. Tursunzoda.

Rajabova N. Head of the Department of bibliographic studies of the Tajik State Institute of Culture and Art named for M. Tursunzoda.

Valiev J. Head of the Department of bibliographic service of the National Library of Tajikistan.

Zubaydov A. Candidate in historical studies, Deputy Director of the RICl.

МУНДАРИЧА

Фарҳангшиносӣ

Пиров С. Вусъати маърифати фарҳангии ҷавонон ҳамчун омили пешгирӣ аз ифротгароӣ.....	3
--	---

Санъатшиносӣ

Обидпур Ҷ. Обидова Н. Навъҳои оркестр.....	8
Зубайдов А. Ҳаёт ва паҳлуҳои гуногуни эҷодии Тухфа Фозилова	14
Қличева Н. Санъати рақсии Помир: масъалаҳои таҳқиқшаванда.....	24
Эшонкулов М. Тадқиқи усулҳои инноватсионӣ дар гузаронидани санҷиши асбобҳои мусиқӣ.....	41
Қазақова З. С. Талабшо Сатторов ва «Фарёди дуриҳо»-и ӯ.....	48

Матбуоти даврӣ

Муродов М.Б., Қутбиддинов А. Таъйиноти дирӯз ва имрӯзи матбуоти маҳаллӣ.....	55
Ҷумъаев М. О. Тадқиқи забони матбуоти миллӣ дар концепсияи илми забоншиносии муосир.....	65

Мероси фарҳанги ғайримодӣ

Раҳимӣ Д. Васфи мафҳумҳои “Ватан” ва “Ваҳдат” дар намунаҳои фолклори тоҷик.....	73
Носирова Л. Ҳунари ҷуроббофӣ дар Бадахшон.....	78

Китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ

Қомилзода Ш. Нақши ЮНЕСКО дар маъруфияти китоб ва мутолиаи он.....	83
Шариф З. Фаъолияти инноватсионии китобхонаҳои Тоҷикистон.....	86
Бердизода Ё. Нақши китобхонаҳои электронӣ дар ташаккули донишҳои касбии донишҷӯён.....	92
Валиев Ҷ. Истифодаи навгониҳои технологияи муосир дар китобхонаҳои Тоҷикистон.....	99
Раҷабова Н. Баргузори таҳқиқоти маркетингӣ дар китобхона.....	102
Абдумуминзода С. Фаъолияти иттилоотии китобхонаҳои электронии мактабҳои олии.....	107

Тақриз

Ақобирова М. , Раҳимов Х. Оё «библиографияи монография» гуфтан дуруст аст?.....	113
---	-----

Навидҳои фарҳангӣ

Қомилзода Ш. Форуми байналмилалӣ оид ба фарҳанг.....	120
Муаллифон.....	122

СОДЕРЖАНИЕ

Культурология

Пиров С. Усиление культурного просвещения молодёжи как фактор локализации экстремизма.....	3
---	---

Искусствоведения

Обидпур Ч., Обидова Н. Разновидности оркестров.....	8
Зубайдов А. Творческая жизнь Туфы Фозыловой на профессиональной сцене.....	14
Клычева Н.А. Танцевальное искусство Памира: вопросы исследования.....	24
Эшанкулов М. Исследование инновационных методов проведения измерений музыкальных инструментов.....	41
Казакова З. С. Талабшо Сатторов и его «Далекie голоса».....	48

Периодическая печать

Муродов М., Кутбиддинов А. Функции местной печати: вчера и сегодня	55
Джумаев М.О. Исследование языка национальной печати в научной концепции современной лингвистики.....	65

Нематериальное культурное наследие

Рахимов Д.К. Описания понятия «Родина» и «Единства» в образцах таджикского фольклора	73
Носирова Л. Искусство вязания носков в Бадахшане.....	78

Книговедение, библиотековедение и библиографоведение

Комилзода Ш. Роль ЮНЕСКО в популяризации книги и чтения.....	83
Шариф З. Инновационная деятельность библиотек Таджикистана.....	86
Бердизода Ё. Роль электронных библиотек в формирование профессиональных знаний студентов.....	92
Валиев Дж. Использование новых инновационных технологий в библиотеках Таджикистана.....	99
Раджабова Н. Проведение маркетингового исследования в библиотеках.....	102
Абдумуминзода С. Информационная деятельность электронных библиотек высших учебных заведений.....	107

Рецензия

Акобирова М., Рахимов Х. Разве правильно говорить «монографическая библиография»?.....	113
---	-----

Новости культуры

Комилзода Ш. Международный форум по культуре.....	120
Авторы.	122

CONTENTS

Cultural studies

Pirov S. Strengthening the cultural education of youth as a factor of localization of extremism	3
--	---

Art studies

Obidpur J., Obidova N. Variety of orchestras	8
Zubaydov A. Creative works of Tuhfa Fozilova on the Professional scene	14
Klycheva N. A. Dance art in Pamirs: research questions	24
Ishankulov M. Study of innovative methods of measurements of musical instruments	41
Kazakova Z.S. Talab Sattorov and his “Far voices”	48

Mass Media and publication

Murodov M.B. Kutbiddinov A. Past and contemporary appointments of the local press	55
Jumaev M.O. Study the language of national press in the scientific concept of modern linguistics	65

Intangible Culture

Rahimov D.K. Description of the terms “native land” and “unity” in the examples of the Tajik folklore.....	73
Nosirova L. The sock weaving craft in Badakhshan	78

Book and Library studies

Komilzoda Sh. The role of UNESCO in the promotion of books and reading	83
Sharif Z. Innovation libraries of Tajikistan	86
Berdizoda Y. The role of digital libraries in the formation of professional knowledge of students	92
Valiev J. The use of new innovative technologies in the libraries of Tajikistan ...	99
Rajabov N. Conducting market research in libraries	102
Abdumuminzoda S. Informative activities of the electronic libraries of high schools	107

Reviews

Akobirova M., Rahimov Kh. Can we say “bibliographic monograph” ?	113
---	-----

Culture news

Komilzoda Sh. International Forum on culture.....	120
Authors	122

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2017, № 1 (37)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно–аналитическое издание
2017, № 1 (37)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2017, № 1 (37)

Сармуҳаррир
номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Шариф Комилзода

Муҳаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Мурод Муродов

Муҳаррири техникӣ
Ҷумъабой Қузиёв

Ба чоп 08 .06. 2017 имзо шуд. Андозаи 60X841/8.

Коғази офсетӣ. Хуруфи Times New RomanTj.

Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 18.

Адади нашр 500.

Супориши № 12/17

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг» ба таъб расидааст.

734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 155.